

Міністерство освіти і науки України
Донбаська державна машинобудівна академія

**ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ**

Монографія

За загальною редакцією доктора економічних наук
С. Я. Єлецьких

Затверджено
на засіданні вченої ради
Протокол № 6 від 30.01.2025

Краматорськ–Тернопіль
ДДМА
2025

УДК 330.34

Є 50

Автори:

С. Я. Єлецьких, В. Є. Брижниченко (1.1),
 С. Я. Єлецьких, К. Г. Петрищева (1.2),
 С. Є. Борисова (3.1), Н. М. Михайличенко (1.3, 1.4),
 О. В. Балашова (1.5, 1.6), О. М. Крук (2.2, 3.3, 3.6),
 Т. І. Свиначенко (3.2, 3.4, 3.5), А. В. Гаврікова (2.1, 2.3)

Рецензенти:

Акімова О. В., д-р екон. наук, доцент, зав. кафедри обліку, оподаткування та економічної безпеки; Донбаська державна машинобудівна академія;

Жуков С. А., д-р екон. наук, професор, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту; Ужгородський національний університет.

Єлецьких, С. Я.

Є 50 Фінансові інструменти забезпечення стійкого розвитку соціально-економічних систем : монографія / під заг. ред. С. Я. Єлецьких. – Краматорськ–Тернопіль : ДДМА, 2025. – 149 с.
 ISBN 978-617-7893-13-3.

Досліджено соціально-економічні системи на мікро- та макрорівнях. В умовах кризового стану сучасного економічного середовища ефективність діяльності соціально-економічних систем на мікроекономічному та макроекономічному рівнях залежить від запасу їхньої фінансової стійкості, що робить актуальним розроблення комплексу фінансових інструментів, спрямованих на забезпечення фінансово стійкого розвитку й адаптивності систем до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників.

Монографія розрахована на науковців, спеціалістів-практиків економічного профілю, а також магістрів й аспірантів економічних спеціальностей.

УДК 330.34

© Колектив авторів, 2025

© ДДМА, 2025

ISBN 978-617-7893-13-3

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	6
1.1 Стратегічні аспекти керування персоналом у системі забезпечення сталого розвитку підприємства	6
1.2 Інструментарій оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства за умов економічної нестабільності.....	17
1.3 Проблеми визначення кола функцій контролінгу інновацій	27
1.4 Бюджетування як інструмент випереджального контролю.....	33
1.5 Система аналізу діяльності сучасного підприємства як фундаментальна основа механізму впровадження його стійкого розвитку	37
1.6 Адаптація зарубіжного досвіду інвестиційного аспекту розвитку економіки суб'єктів підприємництва в умовах фінансової глобалізації	42
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У СТІЙКОМУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	57
2.1 Впровадження механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку	57
2.2 Розвиток процесів цифровізації	62
2.3 Розроблення рекомендацій щодо впровадження інструментів регулювання механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку	73
РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	82
3.1 Розроблення стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону на підставі формування моделі його конкурентних переваг.....	82
3.2 Стратегія формування регіональної інноваційної системи і фінансові інструменти її реалізації.....	97
3.3 Дослідження теоретичних основ економічної безпеки місцевих бюджетів.....	102
3.4 Фінансові інструменти забезпечення формування інноваційної системи регіону як умови його стійкого розвитку	107
3.5 Регіональна безпека як елемент системної фінансово- економічної безпеки України	112
3.6 Діагностика стану економічної безпеки місцевих бюджетів.....	125
ВИСНОВКИ	132
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	137

ВСТУП

В умовах кризового економічного середовища ефективність діяльності соціально-економічних систем на мікроекономічному та макроекономічному рівнях залежить від їхнього сталого розвитку, що робить актуальним розроблення комплексу фінансових інструментів, спрямованих на розвиток і забезпечення адаптивності систем до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників.

Для більшості вітчизняних підприємств і фінансових установ актуальним залишається розроблення системи управління фінансовою стійкістю в контексті системи економічної безпеки суб'єкта господарювання.

Формування механізму фінансового управління у реальному та фінансовому секторах економіки в несприятливих умовах господарювання стає пріоритетною задачею як менеджменту окремих суб'єктів господарювання, так і державної політики у сфері сприяння розвитку вітчизняної економіки. Найбільш актуальною задачею в сучасних умовах є побудова системи фінансового управління, що передбачає вдосконалення системи управління фінансовою стійкістю, впровадження контролінгу, подальше вдосконалення системи прогнозування, планування і бюджетування, інвестиційного менеджменту, управління грошовими потоками, а також раціональне використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів. Чим вища фінансова стійкість підприємства, регіону, держави, тим більшою мірою соціально-економічні системи є незалежними від зміни ринкової кон'юнктури і, отже, тим менше ризик опинитися на межі фінансової кризи. У зв'язку з цим стратегічною метою розвитку є забезпечення фінансової стійкості. В основі досягнення внутрішньої стійкості лежить принцип активного реагування на зміну внутрішніх і зовнішніх факторів. Тому ключовим чинником успішності розвитку соціально-економічної системи є її адаптивність.

Об'єкт дослідження – соціально-економічні системи на мікро- та макрорівні.

Мета дослідження – визначення фінансових інструментів, що впливають на забезпечення сталого розвитку соціально економічних систем.

Метод дослідження: теоретичними і методологічними основами роботи слугують положення сучасної економічної теорії, наукові роботи провідних вітчизняних і закордонних вчених з проблем забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем, а також законодавчі акти Верховної Ради України, постанови КМ України, укази Президента України тощо.

Для вирішення поставлених задач застосовані системний аналіз, методи статистичного, економічного аналізу, програмування, економіко-математичного моделювання та інші методи дослідження.

Результати дослідження – пакет рекомендацій щодо формування фінансового інструментарію забезпечення сталого розвитку економічних систем на мікро- та макрорівні.

Сфера застосування – сфера управління виробничих підприємств, бюджетних організацій та фінансових установ. Результати роботи також використовуються в навчальному процесі при читанні курсів лекцій із фінансів, економічного аналізу, фінансового аналізу, фінансового менеджменту та при виконанні курсових і дипломних робіт зі спеціальностей економічного профілю.

РОЗДІЛ 1

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

1.1 Стратегічні аспекти керування персоналом у системі забезпечення сталого розвитку підприємства

На сучасному етапі управління персоналом є одним із важливих напрямів підвищення ефективності функціонування промислових підприємств. Зараз персонал розглядається як ключовий ресурс, визначальний чинник успіху діяльності підприємства.

Управління персоналом полягає в тому, щоб комплексно оцінювати відносини у трудовому колективі, пов'язані з наймом і пропозицією робочої сили, її оплатою, плинністю кадрів, тенденціями та перспективами розвитку.

Як свідчить світовий досвід, забезпечення конкурентоспроможності підприємства пов'язано, перш за все, з людським чинником, інвестиції в який та його функціонування в умовах певної організаційної культури забезпечують необхідний прибуток і створюють конкурентні переваги підприємству.

Практику господарювання промислових підприємств України не було зорієнтовано на забезпечення вкладень у їхній кадровий та інтелектуальний потенціал. Однак подальші резерви забезпечення ефективності та конкурентоспроможності виробництва мають бути пов'язані з підвищенням якості персоналу промислового підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя проблемами вдосконалення управління персоналом на промислових підприємствах активно займаються зарубіжні (М. Альберт, Т. Базаров, П. Вейл, В. Веснін, О. Виханський, І. Герчикова, Г. Десслер, М. Мескон, А. Наумов, Ф. Хелоури, С. Шекшня) і вітчизняні (О. Амоша, Л. Балабанова, О. Бойко, М. Виноградський, М. Дейч, Н. Дикань, О. Єськов, Г. Жаворонкова, Ю. Залознова, А. Колот, О. Крушельницька, О. Новікова, Г. Осовська, І. Петрова, М. Семикіна, О. Хандій, Г. Щекін) вчені.

На основі аналізу наукових публікацій узагальнено основні положення вчених-економістів, які присвячено обґрунтуванню:

а) концептуальних положень удосконалення управління організаційними змінами на підприємствах (Л. Кудрай і Б. Кляйнер [1]; Д. Андерсон і Л. Андерсон [2]; М. Рейсс [3]; О. Пассенхейм [4]; Д. Холанд і Д. Салво [5]; Т. Гринько і Т. Гвініашвілі [6]; В. Ковальов і Ю. Яковлева [7]; Т. Бауліна [8]; О. Тимків [9]; І. Чернявська [10]; Н. Беляєва [11]; К. Сєребряк [12]);

б) теоретико-методологічних засад управління персоналом підприємств за різними організаційно-правовими формами власності та видами економічної діяльності з урахуванням світового досвіду (Ю. Залознова [13]; К. Любимова [14]; П. Козак [15]; Л. Пуховська та ін. [16]; Н. Попова, В. Шинкаренко [17]);

в) визначенню напрямів удосконалення системи управління персоналом на вітчизняних промислових підприємствах у контексті корпоративної соціальної відповідальності (О. Амоша і О. Новікова [18]; О. Новікова та ін. [19]; М. Дейч [20]; Ю. Залознова [21]; В. Мішура, С. Касьянюк, Ю. Петренко [22]; О. Хандій і Л. Шамілева [23]).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широке коло наукових розробок з обраної теми, проблеми розвитку персоналу великих промислових підприємств в умовах обмеженості ресурсного забезпечення їхньої діяльності, пандемії COVID-19, цифровізації управлінських та організаційних процесів залишаються актуальними і потребують подальших наукових досліджень. Це й обумовило вибір теми цього дослідження.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні засад управління персоналом на великих промислових підприємствах задля вдосконалення механізму забезпечення його ефективності.

На основі розвитку теорії та практики управління персоналом забезпечено створення цілісної системи кадрового менеджменту підприємства. Більшість фахівців з управління персоналом виокремлюють такі структурні елементи цієї системи: планування персоналу; підбір, відбір та найм персоналу; організація трудової діяльності; оплата й мотивація праці; забезпечення належних умов й охорона праці; розвиток персоналу підприємства (підвищення кваліфікації та кар'єрне зростання), соціальний розвиток і соціальний захист персоналу.

Метою управління персоналом є забезпечення підприємства працівниками необхідних кількісних і якісних параметрів та організація їхньої ефективної трудової діяльності. Вона трансформується в більш конкретні цілі, які обумовлюються цілями підприємства. Оскільки система управління персоналом є структурним елементом загальної системи управління підприємством, то її цілі, завдання та функції визначатимуться загальними цілями та завданнями компанії.

Управління за цілями орієнтується на досягнення сукупностей цілей і завдань, що стоять перед організацією. Тому кожен керівник від вищої ланки до нижчої повинен мати чіткі цілі в межах його повноважень.

Процес планування за цілями відбувається у чотири етапи: визначення повноважень і обов'язків усіх керівників підприємства; розроблення цілей менеджменту в межах установлених повноважень; складання реальних планів досягнення визначених цілей; установлення контролю, здійснення аналізу, оцінювання роботи та її результатів кожного менеджера підрозділів.

Управління за цілями починається з аналізу того, що розроблено на певний момент, перспективного майбутнього, й корегувань, які слід внести під час реалізації цілей. Наступним кроком є складання декларацій як документу, що має індивідуальні та колективні цілі співробітників і підрозділів. Декларація дає змогу визначити конкретних осіб, відповідальних за справу, обов'язки кожного, персональну відповідальність, створення умов для заохочення.

Взаємозв'язок цілей, методів і заходів з управління персоналом на промисловому підприємстві наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Комплекс цілей, методів і заходів з управління персоналом

Цілі	Методи	Заходи
Збір інформації про виробничий клімат та іміджі, а також оцінка заходів щодо роботи з персоналом	Усне і письмове опитування, інтерв'ю з групами, аналіз документів тощо	Опитування співробітників
Отримання інформації про відносини між співробітниками, задоволеність працею, керівництвом	Структуроване і неструктуроване інтерв'ю, аналіз документів	Організація опитування співробітників та інтерв'ю
Аналіз систем оплати праці	Різні методи оцінювання персоналу й аналіз документації	Оцінювання результатів праці і трудових відносин
Дослідження резервів розвитку персоналу та його результативності	Методи оцінювання персоналу, ділових якостей співробітників, різні тести	Тестування Assessment-Center
Виявлення рівня кваліфікації співробітників і ступеня їхньої відповідності посаді	Особистісне оцінювання структуризації вирішуваних завдань, оцінка персоналу	Аналітичне оцінювання процесу праці. Оцінювання поведінки, відносин і результатів
Виявлення слабких підрозділів за різними критеріями	Виробничо-статистичний аналіз і методи порівняння	Порівняльна оцінка з аналогічними підрозділами
Дослідження структури ринку праці	Оперативний аналіз опублікованої інформації	Організація спостереження за ринком праці

Складено авторами на основі джерел [24–29]

Одним із важливих напрямів дослідження управління персоналом на промисловому підприємстві є уточнення його функцій і завдань. У науковій літературі з менеджменту до функцій управління віднесено планування, прогнозування, організацію, мотивацію, контроль.

Ряд науковців розглядають як функцію управління адміністрування, під яким розуміють встановлення цілей (визначення майбутнього стану підприємства); розроблення стратегії (визначення способів досягнення мети); планування роботи (визначення завдань конкретних виконавців); проєктування роботи (визначення робочих функцій виконавців); мотиву-

вання до роботи (цілеспрямований вплив на працівника); координацію роботи (узгодження зусиль виконавців); облік та оцінювання роботи (вимірювання результатів та їхній аналіз); контроль роботи (зіставлення результатів із поставленими цілями); зворотний зв'язок (корегування цілей).

Основними завдання управління персоналом на підприємстві є забезпечення оптимального балансу процесів відновлення та складання чисельного та якісного складу персоналу; добір, розстановка та підвищення кваліфікації кадрів відповідно до чинного законодавства; формування якісного кадрового потенціалу.

Крім цього, серед основних завдань управління персоналом на підприємстві можна визначити удосконалення кадрової політики; використання та розвиток персоналу; вибір і реалізація стиля управління людьми; організація горизонтальної координації та кооперації; поліпшення організації робочих місць та умов праці; визнання особистих досягнень у праці; вибір системи оплати та стимулювання. Наведемо уточнений перелік функцій і завдань управління персоналом на великому промисловому підприємстві (табл. 1.2).

Для розроблення ефективної системи управління персоналом необхідним є впровадження таких заходів для стабілізації та нормального функціонування ринку робочої сили: розвиток гнучкого ринку робочої сили, який необхідно спрямувати на роботу центрів зайнятості та вдосконалення системи підвищення кваліфікації робочої сили; сприяння піднесенню економічної активності населення шляхом удосконалення інфраструктури національного ринку праці; захист національних інтересів України шляхом розроблення політики регулювання міграції щодо експорту та імпорту праці; забезпечення гнучкості оплати праці на підприємстві з доцільністю застосування стратегічного підходу, який полягає в розробленні стратегії формування системи оплати праці, тобто напряду дій, спрямованих на забезпечення підприємства персоналом, його збереження та мотивування відповідно до стратегічних завдань і ресурсних можливостей підприємства; формування ефективної системи оплати праці, необхідність застосування зарубіжного досвіду з урахуванням особливостей ринку праці в Україні.

Таким чином, у сучасних умовах господарювання необхідним елементом управління персоналом є гнучка система управління персоналом на підприємстві, яка має бути сприятливою до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Це дозволить підприємству сформувати висококваліфікований і мотивований трудовий колектив й одержати конкурентні переваги на ринку праці.

Робота будь-якої організації неминуче пов'язана з необхідністю комплектування штату. Добір нових працівників не тільки забезпечує режим нормального функціонування організації, але і закладає фундамент майбутнього успіху. Від того, наскільки ефективно поставлені робота з добору персоналу, значною мірою залежить якість людських ресурсів, їхній вне-

сок у досягнення цілей організації і якість виробленої продукції чи наданих послуг.

Таблиця 1.2 – Функції та завдання управління персоналом на великому промисловому підприємстві

Функції	Завдання
Прогнозування	Розроблення прогнозів показників, які характеризують управління персоналом на підприємстві; розроблення стратегічних пріоритетів підприємства в частині управління персоналом
Планування	Визначення потреби підприємства в кадрах; нормування праці та розрахунок норм; формування планів підготовки кваліфікованих робітничих кадрів за професіями, кваліфікаціями і термінами, виходячи з плану потреби підприємства в робочих кадрах
Організація	Підбір, розвиток і розстановка персоналу; здійснення відповідних заходів щодо розвитку кадрового резерву; виконання робіт з визначення економічної ефективності впровадження заходів з організації праці; організація підготовки та підвищення кваліфікації робітників; здійснення організаційно-методичного керівництва професійною підготовкою та підвищенням кваліфікації персоналу; виконання робіт із вивчення трудових процесів, організаційних структур управління, умов праці на підприємстві і виявлення резервів зростання продуктивності праці; організація і проведення оцінювання діяльності персоналу, атестації
Контроль	Здійснення контролю за якістю навчання персоналу; контроль за витрачанням фондів оплати праці та матеріального стимулювання, правильністю застосування форм і систем заробітної плати, тарифних ставок і розцінок, встановлення розрядів оплати праці й окладів; контроль за дотриманням на підприємстві трудового законодавства, постанов, розпоряджень уряду й інших нормативних актів з питань організації та оплати праці, управління виробництвом
Аналіз	Аналіз якості робіт з нормування праці, впровадження технічно обґрунтованих нормативів з праці, розширення сфери нормування праці; аналіз ефективності застосування чинних форм і систем оплати праці, матеріального і морального стимулювання
Облік	Ведення обліку персоналу за підрозділами, посадами, професіями і розрядами; облік руху контингенту учнів на виробництві; облік організаційно-розпорядчої документації підприємства та підготовка її до зберігання в архіві; автоматизація обліку персоналу, нарахування зарплати і ведення всіх кадрових процесів; ведення обліку показників з праці та складання встановленої статистичної звітності
Регулювання	Внесення змін, доповнень та корегувань до розроблених заходів з управління персоналом

Пошук і добір персоналу є продовженням кадрової політики, реалізованої підприємством, і одним із ключових елементів системи управління персоналом, тісно ув'язаним практично з всіма основними напрямками роботи в цій сфері. Основну увагу у сфері управління персоналом необхідно в першу чергу звернути саме на питання добору висококваліфікованого персоналу. Адже без нього неможливо закріпитись на ринку, а тим паче досягти завоювання більшої частки ринку. Підприємству слід інтенсифікувати власні зусилля у таких напрямках роботи з персоналом:

- кадрове планування. Відбиваючи політику і стратегію організації, визначає якісну і кількісну потребу в персоналі. Кадрове планування задає чіткі орієнтири, що стосуються професійної приналежності, кваліфікації і чисельності організації працівників, що вимагається;

- аналіз роботи, нормування праці й оцінювання виконання. Дозволяють виробити вимоги і критерії, відповідно до яких будуть відбиратися кандидати на конкретні вакантні посади. З іншого боку, оцінювання робочих показників нових працівників після деякого періоду їхньої роботи в організації дозволяє визначити ефективність самого процесу добору;

- система стимулювання. Дає можливість виробити політику стимулювання праці і набір стимулів, спрямованих на залучення кандидатів, що відповідають усім необхідним вимогам, а також сприяє утриманню вже найнятих працівників;

- формування організаційної культури. Порядки, норми поведінки і трудові цінності, які культивуються в організації, враховуються при встановленні критеріїв, використовуваних при пошуку і доборі нових працівників. Укомплектувати організацію працівниками, здатними прийняти наявні в ній норми, цінності, правила, не менш важливо, чим знайти професіоналів, що володіють необхідними знаннями, досвідом, навичками і діловими якостями. Досвід багатьох всесвітньо відомих фірм, що домоглися видатних успіхів у своїй сфері бізнесу, показує, що успіх організації залежить від уміння знайти людей із потрібним складом розуму, із потрібним відношенням до справи, готових із повною віддачею сил працювати для досягнення організаційних цілей;

- система заходів для адаптації нових працівників до роботи в організації і до трудового колективу. Є прямим продовженням процесу пошуку і добору кадрів. Важливо не тільки відібрати кращих працівників, але і забезпечити їхнє м'яке входження в організацію і швидкий вихід на необхідний рівень робочих показників;

- навчання – це продовження процесу добору й адаптації нових працівників. Воно спрямовано як на освоєння новачками необхідних для успішної роботи знань і навичок, так і на передачу їм установок і пріоритетів, що складають ядро організаційної культури.

Однак для того, щоб зв'язок між основними функціональними напрямками процесу управління персоналом і роботою з пошуку і добору персоналу для заповнення вакансій, що мають у організації, не була декларована лише на папері, необхідна визначена структура служби управління персоналом. Гарні результати дає досвід багатьох українських підприємств, коли в єдину службу управління персоналом поєднуються відділ кадрів, відділ праці, відділ навчання і психологічна служба. Ефективність діяльності з пошуку і добору нових працівників підвищується, якщо цей напрямок роботи здійснюється під єдиним керівництвом і координується з іншими сферами діяльності, пов'язаними з управлінням персоналом, починаючи від ведення кадрової документації і кінчаючи питаннями нормування і соціального захисту. Це дозволяє не тільки дотримуватися більш чітких критеріїв і процедур при пошуку і доборі кадрів, але і забезпечує високі результати в професійній і соціальній адаптації нових працівників.

При пошуку і доборі кадрів аналізованому підприємству важливо дотримуватися декількох принципів, що не тільки дозволять вибрати кращих кандидатів на заповнення наявних вакансій, але і будуть сприяти їх більш легкому входженню в організацію і швидкому виходу на рівень робочих показників, що відповідають установленим вимогам.

Пошук і відбір кадрів не повинні розглядатися як просто знаходження відповідної особи для виконання конкретної роботи; пошук і відбір мають бути ув'язані з загальним контекстом програм, реалізованих у сфері управління персоналом, покликаних забезпечити досягнення цілей підприємства та успіх у реалізації стратегії, розробленої керівництвом.

Необхідно приймати до уваги не тільки рівень професійної компетентності кандидатів, але і те, як нові працівники будуть вписуватися в культурну і соціальну структуру організації. Організація більше втратить, чим придбає, якщо найме на роботу технічно грамотну людину, але не здатну встановлювати гарні взаємини з товаришами по роботі, з клієнтами чи поставальниками, що підриває встановлені норми і порядки.

Керівництву аналізованого підприємства слід також більше уваги приділяти такому заходу, як планування кар'єри робітника. Планування кар'єри – один із напрямків кадрової роботи в організації, орієнтований на визначення стратегії й етапів розвитку і просування фахівців. Це процес зіставлення потенційних можливостей, здібностей і цілей людини з вимогами організації, стратегією і планами її розвитку, що виражається в складанні програми професійного і посадового зростання. Перелік професійних і посадових позицій в організації (і поза нею), що фіксує оптимальний розвиток професіонала для заняття їм визначеної позиції в організації, являє собою кар'єрограму, формалізоване уявлення про те, який шлях повинний пройти фахівець для того, щоб одержати необхідні знання й опанувати навички для ефективної роботи на конкретному місці.

Просування по службі має визначатися не тільки особистими якостями працівника (освіта, кваліфікація, відношення до роботи, система внутрішніх мотивацій), але й об'єктивними. Серед об'єктивних умов кар'єри можна виділити:

- вища точка кар'єри – вища посада, що існує в організації;
- довжина кар'єри – кількість позицій на шляху від першої позиції, займаної індивідумом в організації, до вищої точки;
- показник рівня позиції – відношення кількості осіб, зайнятих на наступному ієрархічному рівні, до кількості осіб, зайнятих на тому ієрархічному рівні, де знаходиться індивідум у даний момент своєї кар'єри;
- показник потенційної мобільності – відношення (у деякий визначений період часу) кількості вакансій на наступному ієрархічному рівні до кількості осіб, зайнятих на тому ієрархічному рівні, де знаходиться індивідум.

У залежності від об'єктивних умов внутрішньоорганізаційна кар'єра може бути перспективною чи тупиковою – у співробітника може бути або довга кар'єрна лінія, або дуже коротка. Менеджер з персоналу вже при прийомі кандидата повинний спроектувати можливу кар'єру й обговорити її з кандидатом, виходячи з індивідуальних особливостей і специфіки мотивації. Та сама кар'єрна лінія для різних співробітників може бути і привабливою, і нецікавою, що істотно позначиться на ефективності їхньої подальшої діяльності.

Удосконалення системи управління персоналом в економічному аспекті має забезпечити зростання ефективності на основі постійного технічного й організаційного вдосконалення підприємства. У соціальному аспекті зміни в системі управління персоналом мають бути спрямовані на максимальне використання і розвиток здібностей співробітників підприємств, а також на створення сприятливого психологічного клімату.

Економічні та соціальні цілі тісно взаємопов'язані, оскільки орієнтація на розвиток здібностей співробітників і створення сприятливої психологічної атмосфери є найважливішою умовою творчої діяльності, яка забезпечує технічний прогрес на підприємствах. Вибір правильного шляху вдосконалення системи управління персоналом є одним із ключових факторів успіху в рішенні питань щодо управління персоналом, які стоять перед підприємствами.

Удосконалення системи управління персоналом полягає в оновленні організаційної культури підприємств, створенні нової системи цінностей, ідеології, зміні стилів управління і принципів мотивації. Виходячи з нових принципів управління персоналом, розробляються проекти змін всіх структур управління, інформаційних систем і технічних засобів. На цій основі проєктуються нові процедури управління.

Найважливішим етапом удосконалення системи управління персоналом є трансформація організаційної культури підприємств [30–34]. Органі-

заційна культура визначає цінності і правила поведінки для всіх працівників підприємства. Можливою стратегією підприємств у напрямі управління персоналом є поглиблене освоєння персоналом філософії маркетингу за допомогою корпоративних цінностей. У цьому випадку під філософією маркетингу розуміється функціонування підприємств у сучасних ринкових умовах з орієнтацією виробничо-збутової діяльності на задоволення потреб клієнтів. Через нову сформовану організаційну культуру підприємств (з підвищеним акцентом на маркетингову складову) трансформується свідомість і якість роботи персоналу.

Виходячи з вищенаведеного, оптимальне використання персоналу підприємств в сучасних умовах передбачає перехід від недостатньої уваги до споживачів до чіткого задоволення їхніх потреб; повне усвідомлення тієї обставини, що споживачі є невід'ємною частиною стійкого функціонування підприємств; необхідність поєднання у довгострокових взаємовідносинах інтересів споживачів і підприємств; інтегровану діяльність, яка включає весь персонал підприємств з акцентом на підтримку постійних взаємовідносин.

Ключова роль в оновленні організаційної культури та її використанні в процесі управління персоналом відводиться безпосередньо керівникам підприємств. Проте вони, передусім, самі мають відповідати змінам, уловлювати зв'язки між цілями підприємств і цілями працівників, їхню залежність один від одного та від прибутку.

Трансформація організаційної культури у відповідності до маркетингової стратегії управління потребує глибоких знань та гнучкості. Необхідно враховувати, по-перше, спрямованість впливу культури, її стримувальну або мобілізувальну силу під час реалізації поставлених цілей. Наприклад, на підприємствах із бюрократичною культурою нерідко здійснюється опір будь-якій спробі менеджерів порушити сталий порядок. По-друге, необхідно враховувати глибину і силу впливу.

Таким чином, удосконалення системи управління персоналом з урахуванням рівня розвитку України та її національних особливостей можливе у значній мірі через оновлення організаційної культури підприємств.

Принципово нова парадигма управління персоналом підприємств має підкреслювати роль соціального партнерства, намагання до попередження конфліктів на основі пошуку компромісів.

Удосконалення системи управління персоналом підприємств необхідно здійснювати у розрізі її суб'єктів, процесів та об'єктів. Воно полягає у проведенні комплексу заходів із переходу від наявного стану до цільового:

– у розрізі суб'єктів системи управління персоналом (керівників різних рівнів) – необхідно реалізувати програми навчання керівників із метою підвищення у них рівня сформованості управлінських навиків. У ході ре-

лізації програми можна проводити тематичні семінари і тренінги з формування управлінських навиків;

– у розрізі процесів системи управління персоналом (технологій управління персоналом) – необхідно здійснювати впровадження розроблених технологій з управління персоналом: документаційне забезпечення управління персоналом; забезпечення підприємств персоналом; організація праці; система оцінки персоналу; система атестації персоналу; система стимулювання (мотивації) та оплати праці; система навчання і розвитку персоналу; моніторинг і корекція соціально-психологічного клімату; робота з кадровим резервом;

– у розрізі об'єктів системи управління персоналом (персоналу підприємств) – необхідно реалізувати програми з підвищення рівня задоволеності працею, лояльності до підприємств, формування в них мотивів для досягнення цілей підприємств.

Усі роботи із вдосконалення елементів системи управління персоналом підприємств повинні проводитись у чіткому взаємозв'язку між собою. Таким чином, удосконалення системи управління персоналом має відображатися у трансформації організаційної культури підприємств, змінах у системі принципів, ідеології, стилів управління.

Для ефективного менеджменту на українських великих промислових підприємствах необхідно створювати принципово нову службу управління персоналом, яка може бути заснована на базі традиційного відділу кадрів, відділу організації праці і заробітної плати, відділу охорони праці і техніки безпеки. На підприємствах розвинених країн функціонує єдина служба управління персоналом, яка підпорядковується одному із віце-президентів компанії.

Досвід розвинених країн доводить, що єдина служба управління персоналом забезпечує більш ефективну координацію всіх функцій, пов'язаних з персоналом. Об'єднання робіт з управління персоналом в одному відділі дозволить раціонально використовувати потенціал співробітників підприємств і підвищувати оперативність керівництва.

Створення єдиної служби управління персоналом підприємств значно розширить коло функцій окремих відділів з управління персоналом і вони перейдуть від кадрових питань до розроблення систем стимулювання трудової діяльності, управління професійним просуванням, запобігання конфліктам, вивчення здібностей персоналу.

Єдина служба управління персоналом може націлюватись на визначення поточної і перспективної потреби в персоналі, управління кадровими процесами, вивчення й аналіз ринку праці, підбір, адаптацію персоналу, профорієнтацію, контроль за текучістю, вивільненням кадрів тощо.

Останніми роками в Україні стали формуватися комплексні системи управління персоналом і створюватися єдині служби управління персоналом. Проте така тенденція спостерігається переважно у великих акціонер-

них товариствах і підприємствах з іноземними інвестиціями. Менеджерам середніх і малих вітчизняних підприємств всіх організаційно-правових форм також необхідно впроваджувати ці зміни.

В Україні проблема управління персоналом якщо і входить до структури стратегії підприємств, то майже останніми пунктами. У результаті інтереси рядових працівників мало ототожнюються з інтересами підприємств. Таким чином, необхідно підвищувати роль системи управління персоналом у реалізації загальної стратегії підприємств.

Однією з гострих проблем українських підприємств є недостатність фінансування перетворень у системі управління персоналом. Проте, на думку зарубіжних і вітчизняних учених, будь-які грошові кошти, вкладені в удосконалення системи управління персоналом підприємств, виправдовуються у короткі терміни.

Удосконалення системи управління персоналом великих промислових підприємств сприятиме досягненню таких результатів:

- цілі та завдання системи управління персоналом будуть прив'язані до стратегічних цілей підприємств і конкретних умов їх реалізації;
- підприємства своєчасно забезпечуватимуться персоналом необхідної кваліфікації та чисельності, кадрове планування здійснюється у відповідності до виробничого;
- система матеріального і морального стимулювання праці відповідатиме наміченій стратегії бізнесу, що дозволить підтримувати мотивацію персоналу на необхідному рівні і сприятиме підвищенню економічної та соціальної ефективності роботи підприємств;
- підтримання і підвищення кваліфікації керівників і співробітників здійснюватиметься у відповідності до вимог підприємств, що розвиваються;
- недоліки структури системи управління персоналом будуть усунені: чисельність і кваліфікація спеціалістів, які реалізують технології системи управління персоналом, будуть приведені у відповідність до обсягу вирішуваних завдань, що дозволить досягти рівня управління персоналом, необхідного для розвитку підприємств;
- будуть визначені принципи взаємодії функціональних підрозділів з роботою з персоналом (або єдиної служби управління персоналом, якщо таку створено) з іншими службами підприємств;
- стане налагодженою технологія збору, аналізу, обліку й оновлення інформації про стан кадрового ресурсу на підприємствах;
- підвищиться індивідуальна продуктивність праці кожного працівника та ефективність діяльності підприємств у цілому, а у деяких випадках будуть створені конкурентні переваги для виведення підприємств на новий рівень.

Практична реалізація концепції вдосконалення системи управління персоналом може бути успішною за умов досягнення відповідності між ці-

лями, стратегією управління підприємствами, стратегією управління персоналом, організаційною культурою, якістю персоналу.

Удосконалення системи управління персоналом дозволить зміцнити соціально-економічний стан підприємства, сприятиме випуску конкурентоспроможної продукції та наданню якісних послуг споживачам.

На даний час персонал перетворився на стратегічний ресурс підприємства. Тому стратегічне управління розвитком та ефективним використанням персоналу є дуже актуальним і своєчасним.

До сучасних підходів до управління персоналом можна віднести такі:

а) процесний – управління розглядається не як одномоментна дія, а як процес, тобто як низка безперервних взаємопов'язаних між собою дій;

б) системний підхід виходить з того, що управління персоналом є структурним елементом системи управління підприємством у цілому, воно має відповідати цілям і завданням функціонування підприємства;

в) ситуаційний підхід в управлінні виходить з того, що функціонування та розвиток підприємства залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників, які формують певну ситуацію, – тобто конкурентний набір обставин, який впливає на функціонування підприємства в конкретний період;

г) стратегічний підхід в управлінні реалізується через розроблення персонал-стратегій, які охоплюють різноманітні аспекти управління кадрами та пов'язані з розробленням і реалізацією загальної стратегії розвитку підприємства.

Перспективи подальших досліджень полягають у науково-методичному обґрунтуванні й розробленні концептуальних положень трансформації системи управління персоналом великого машинобудівного підприємства з урахуванням викликів цифрової економіки та наслідків пандемії COVID-19.

1.2 Інструментарій оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства за умов економічної нестабільності

Історія становлення та розвитку ринкових відносин свідчить про те, що коливання обсягів виробництва і збуту, рівня зайнятості та доходів населення, грошової маси і рівня інфляції слід розглядати як загальну закономірність. В умовах постійно мінливих параметрів середовища функціонування господарюючих суб'єктів ймовірність виникнення кризи збільшується. Саме тому все більшого значення набувають дослідження причин розвитку кризи з метою виявлення можливостей їх запобігання (зниження компенсаційних витрат) та розроблення комплексу заходів з антикризового управління. При цьому слід враховувати, що «сценарій» розвитку кризи

має національні, регіональні, галузеві, локальні особливості, а також особливості, пов'язані з розміром підприємств та їхньою організаційно-правовою формою господарювання, технологією виробництва, обсягом і структурою функціонуючого капіталу, типом ринкових структур і ін.

Провідними вченими-економістами теоретично обґрунтовано та рекомендовано до впровадження в практику підприємницької діяльності безліч методичних підходів до оцінювання фінансової безпеки підприємства, але внутрішні та зовнішні умови його діяльності потребують їх подальшого вдосконалення та створення таких методик, що прискорюють час для прийняття важливих стратегічних рішень. Крім того, сучасні світові умови характеризуються наявністю кризових проявів, непрогнозованістю та нестабільністю як світової, так і внутрішньої політичної та економічної ситуації, що суттєво впливає на фінансову безпеку будь-якого підприємства. У зв'язку із цим сучасні методики оцінювання фінансової безпеки повинні враховувати не тільки фінансовий стан суб'єкта господарювання, а й зовнішні умови його функціонування.

Більшість авторів [35–38] віддають перевагу оцінюванню фінансової безпеки за допомогою інтегрального показника. Вказаний підхід має як переваги (зведення всіх характеристик діяльності підприємства в єдиний показник, можливість порівняння рівнів фінансової безпеки підприємств), так і недоліки (відсутність єдності серед авторів стосовно питання вибору груп коефіцієнтів для визначення рівня фінансової безпеки, він є досить складним у використанні та потребує багато часу). Тимощенко К. С. [39], Петренко Л. М. [40], Сусіденко О. В. [41], Храпкіна В. [42] та інші пропонують визначати рівень фінансової безпеки за допомогою таких методів: інтегрального бального оцінювання, кластеризації, методів нечітких множин. Основним недоліком вказаних підходів є використання великої кількості показників, складність розрахунків. Питання вибору оптимальної, прийнятної та зручної методики залишається відкритим. Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що основним недоліком багатьох методик є використання великої кількості показників для визначення стану фінансової безпеки. Так, автором Малик О. В. [35] використано 55 коефіцієнтів, Пономаренко О. Е. [38–42].

Такий підхід ускладнює розрахунки та вимагає більше часу для проведення аналізу. Більшість авторів для оцінювання фінансової безпеки підприємства використовує показники фінансової стійкості, платоспроможності, ліквідності, ризику та рентабельності, ділової активності.

Малик О. В. [35] здійснює оцінювання фінансової безпеки підприємства в декілька етапів. Насамперед фінансовий стан підприємства оцінюється за допомогою показників ділової активності, рентабельності, фінансової стійкості підприємства, ліквідності та платоспроможності. Наступним етапом є визначення фінансового ризику шляхом застосування розрахунково-аналітичних та економіко-статистичних методів. На завершення

здійснюється оцінювання рівня безпеки функціональних складових фінансової безпеки підприємства: бюджетно-податкової, страхової, інвестиційної, фондової, грошової, кредитної; визначаються вагові коефіцієнти індикаторів, розраховується стан складових фінансової безпеки. На нашу думку, врахування рівня фінансового ризику та рівня безпеки функціональних складових є перевагою такого підходу, оскільки дозволяє більш поглиблено вивчити коло факторів, що впливають на фінансову безпеку підприємства. Основним недоліком вказаного методу є значна кількість показників, що розраховуються.

Додатково Малик О. В [35] виокремлює у загальному показнику рівня фінансової безпеки такі складові: бюджетно-податкову, страхову, інвестиційну, фондову, грошово-кредитну.

Могиліна Л. А. [36] досліджує управління фінансовою безпекою в умовах економічної нестабільності. Для оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства автор використовує показники захищеності підприємства (загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт фінансування, коефіцієнт втрати платоспроможності) та показники ефективності діяльності підприємства (коефіцієнт зносу основних засобів, рівень фондовіддачі, коефіцієнт оборотності активів, коефіцієнт рентабельності активів). Кількісне значення оцінки фінансової безпеки промислового підприємства Могиліна Л. А. отримує шляхом добутку значення поправочного коефіцієнта, що відповідає i -тому показнику на максимально можливу кількість балів, закріплених за i -тим показником.

Могиліна Л. А. пропонує «... авторський науково-методичний підхід, згідно з яким інтегральний показник оцінки рівня економічної нестабільності має розраховуватися як сума добутків оцінок складових економічної нестабільності (що являють собою її основні форми прояву) на певні коефіцієнти, що відображають ступінь впливу конкретної складової на фінансову безпеку підприємств» [36, с. 9]. Серед макроекономічних показників-індикаторів економічної нестабільності автор виділяє темп приросту фізичного обсягу ВВП України (x_1), темп інфляції (x_2), рівень безробіття (x_3), темп приросту середньорічного офіційного курсу української гривні до долара США (x_4), наступним етапом автор визначає інтегральний показник економічної нестабільності.

Позитивною характеристикою вказаного методу є виділення невеликої кількості показників для оцінювання рівня фінансової безпеки, врахування рівня економічної нестабільності, оскільки саме цей період найбільше виявляється вплив загроз на діяльність підприємств. Також заслуговує на увагу розроблення альтернативних стратегій забезпечення фінансової безпеки підприємства при різних рівнях економічної нестабільності, але вплив негативних явищ відбувається також і в період стабільного розвитку економіки, тому управління фінансовою безпекою має

враховувати також можливість виявлення загроз і в періоди економічного зростання економіки.

Автором Лотоцьким М. Я. [37] запропоновано здійснювати оцінювання «...процесів формування та функціонування капіталу в аспекті фінансової безпеки ... на основі застосування концепції економічної доданої вартості.... У запропонованій моделі аналізу економічної доданої вартості визначені фактори, які сигналізують про стан фінансової безпеки (коефіцієнт фінансового ризику; середньозважена вартість капіталу; прибутковість активів та обсяг капіталу). Крім того, ці фактори можна розкласти на систему детермінованих взаємопов'язаних елементів, розрахунок яких можливий на основі даних фінансової звітності. Серед множини показників можуть бути виділені особливі елементи (драйвери), на які керівництво підприємства може впливати до поставленої мети, контролю стану фінансової безпеки» [37, с. 14]. Узагальнювальний показник рівня фінансової безпеки підприємства автор пропонує розраховувати, виходячи зі значень групових індексів і коефіцієнтів вагомості підсистем. Автор також доводить, що визначальним фактором впливу на рівень фінансової безпеки підприємства є саме структура капіталу. На нашу думку, даний підхід не враховує такий фактор впливу, яким є грошові кошти, рівень їхньої достатності для забезпечення діяльності підприємства.

Пономаренко О. Е. [38] вважає за доцільне розраховувати рівень фінансової безпеки із врахуванням таких груп показників: якісних показників оцінювання ВФБ (внутрішньої фінансової безпеки) для сфери забезпечення зростання доходності капіталу; часткових якісних показників ВФБ сфери формування фінансових ресурсів; якісних показників оцінки ВФБ для сфери забезпечення стабільності підприємства; якісних показників інвестиційно-інноваційної сфери. Автор обґрунтовує систему часткових (які поділяються на кількісні та якісні) показників і процедуру формування інтегральних показників оцінювання внутрішньої та зовнішньої складових фінансової безпеки суб'єктів господарювання промисловості. Автор виділяє часткові показники оцінювання внутрішньої фінансової безпеки для сфери забезпечення зростання доходності капіталу підприємства, сфери формування фінансових ресурсів, сфери забезпечення фінансової стабільності підприємства та мінімізації ризиків, інвестиційно-інноваційної сфери. У тих же самих сферах автор обґрунтовує якісні та кількісні показники, які відображають вплив факторів, що зумовлюють зовнішню фінансову безпеку.

Тимошенко К. С. [39] пропонує формувати паспорт фінансової безпеки шляхом порівняння його позиції із показниками суб'єкт-стандарт та суб'єкт-еталон. На нашу думку цей метод є досить складним у використанні, вибір характеристик для суб'єкт-стандарт та суб'єкт-еталон є суб'єктивним, але його перевагами можна вважати такі: паспорт фінансової без-

пеки враховує всі сторони діяльності підприємства, дає уявлення про основні джерела загроз і небезпек.

Автором Петренко Л. М. [40] розроблено багатофакторну нечіткотножинну модель аналізу рівня фінансової безпеки підприємства, що дозволяє розрахувати інтегральний показник фінансової безпеки підприємства на основі відповідної системи груп факторів, розподілених за нечіткими рівнями [40, с. 7]. Автор у запропонованій нечіткій моделі використовує нейронні мережі, які дозволяють налаштовувати функції належності нечітких систем прийняття рішень. Такий метод є досить складним і не дозволить чітко та швидко визначити стан фінансової безпеки підприємства.

Сусіденко О. В. [41] вважає, що, «застосовуючи ресурсно-функціональний метод оцінки, можна запропонувати проводити оцінку часткових показників, які характеризують окремі елементи у структурі складових фінансової безпеки підприємств, далі, застосовуючи нормативний метод, виявити найбільш «вузькі місця», які варто дослідити більш глибоко, за допомогою факторного аналізу» [41, с. 67]. Далі автор пропонує здійснювати розрахунок частково-інтегральних показників, які потім можна звести у єдиний інтегральний показник. На нашу думку, цей метод є досить складним у використанні та не забезпечить швидкості у прийнятті рішень.

Храпкіна В. [42] пропонує найбільш сучасний метод – модель класифікації, але цей метод є більш доцільним у використанні для порівняння характеристик певної групи оцінюваних об'єктів.

Доцільним представляється підхід проведення аналогії між оцінюванням рівня фінансової безпеки та загальної фінансової стійкості підприємства. У монографіях [43, 44] доведено, що ретельний і результативний аналіз оцінювання фінансової стійкості підприємства може здійснюватися за допомогою кількісних і якісних методів.

У рамках кількісного оцінювання запропоновано класифікацію коефіцієнтів фінансової стійкості підприємства, методику їх розрахунку й оцінювання, яка являє собою схему, оскільки охоплює не всі класифікаційні ознаки і, відповідно, показники (коефіцієнти), а лише деяку їх сукупність. Виходячи з цілей аналізу, обсягу наданої інформації, бажання аналітика і його професійних здібностей, можна розширити (або скоротити) сукупність аналізованих показників, що характеризують фінансову стійкість підприємства.

У запропонованій методиці 32 показники згруповано у два блоки та шість груп.

Перший блок містить коефіцієнти капіталізації, які пропонується розділити на три групи:

- а) коефіцієнти фінансової незалежності (автономії);
- б) коефіцієнти фінансової залежності;
- в) коефіцієнти фінансової стійкості.

Використання показників другого блоку (коефіцієнтів покриття) дозволяє оцінити можливості підприємства підтримувати сформовану структуру джерел коштів.

У зв'язку з цим коефіцієнти покриття розділено на три групи:

- а) коефіцієнти структури джерел фінансування підприємства (довго- і короткострокових);
- б) коефіцієнти структури покриття оборотних активів;
- в) коефіцієнти структури покриття необоротних активів.

Використовуючи показники, об'єднані в четверту групу, можна оцінити можливості підприємства виконати коротко- та довгострокові зобов'язання, а також визначити, за рахунок яких саме джерел власних коштів вони покриватимуться. У свою чергу, коефіцієнти п'ятої групи характеризують склад і структуру власних коштів (статей пасивів), які направляються на фінансування оборотних активів.

У рамках якісного оцінювання фінансової стійкості підприємства виділено чотири основних підходи:

- а) якісні методи, що базуються на модифікації балансової моделі фінансової стійкості;
- б) якісні методи, які використовують балансову модель фінансової стійкості для визначення типу фінансової стійкості підприємства;
- в) якісні методи, що використовують темпи зростання активів і пасивів, а також їхніх елементів для діагностування фінансової стійкості підприємства;
- г) якісні методи, що базуються на визначенні зон якісного оцінювання типів фінансової стійкості за допомогою створення двовимірної матриці.

Оцінювання фінансової стійкості підприємства за допомогою різних ланцюжків взаємопов'язаних темпових показників дозволило визначити ступінь гнучкості структури фінансових ресурсів підприємства на всіх стадіях кругообігу капіталу. При цьому акцент зроблено на тому, що вищою формою стійкості підприємства є його здатність до розвитку. Оцінювання фінансового стану функціонування підприємства за допомогою цієї методики дозволяє охопити повний цикл кругообігу капіталу на всіх його стадіях. Однак, як свідчить практика фінансового управління, частіше за все необхідно мати однозначну оцінку фінансової стійкості, що полегшує визначення напрямів розвитку підприємства.

У значній мірі запропонований підхід можна взяти за основу оцінювання рівня фінансової безпеки підприємства в умовах кризи.

Підсумовуючи думки різних авторів стосовно методів аналізу рівня фінансової безпеки підприємств, слід відмітити, що всі вони мають свої переваги та недоліки.

Авторська методика оцінювання фінансової безпеки враховує оцінювання внутрішніх і зовнішніх загроз (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Авторська методика оцінювання фінансової безпеки підприємства (розвинуто автором на підставі [46, 47, 48])

Назва показника	Ум. позн.	Формула	Норм. значення	Напрямок зміни
1	2	3	4	5
I. Аналіз внутрішніх загроз				
1. Показник структури балансу				
1.1 Частка грошових коштів в активах	Чгр/а	Ф1 (ряд 1165) : (ряд 1300)	За планом	Збільшення
2. Показники ліквідності				
2.1 Коефіцієнт загальної (поточної) ліквідності	Кл.п	Ф.1 (сума ряд 1195) : (ряд. 1695)	> 1	Збільшення; критичне значення КЛ.П = 1; при КЛ.П <1 підприємство має неліквідний баланс. Якщо КЛ.П = 1-0,5 підприємство своєчасно ліквідує борги
2.2 Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Кл.а	(Ф№1, р.1166 + р.1167) або 1165 /Ф№1, р.1695	Кл.а = 0,2-0,35	Збільшення
2.3 Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	Клгп	Вхідний грошовий потік: вихідний грошовий потік	Він вказує на достатність вхідних грошових потоків протягом досліджуваного періоду для забезпечення вихідних грошових потоків	
3. Показники фінансової стійкості				
3.1 Маневреність робочого капіталу	Мроб. кап.	Ф1(сума ряд 1101 - 1110 або 1100):(ряд 1195 - ряд 1695)	За планом	За планом
3.2 Коефіцієнт фінансової залежності	Кфін.з ал.	Ф1(ряд 1300) :(ряд1495)	< 2,0	зменшення
4. Показники ділової активності				
4.1 Додана вартість	ДВ	Ф.2 (ряд 2190 або 2195 + ряд 2505 + ряд2510)	За планом	Чим більший розмір доданої вартості, створеної на підприємстві, тим більші в нього можливості формувати фонди споживання і збільшувати частку власного капіталу в активах
4.2 Коефіцієнт оборотності коштів в розрахунках	Коб.к.	Ф.2 (ряд 2000): Ф1 сума ряд 1120-1165 гр. 3+4) x 0,5	За планом	Збільшення
4.3 Тривалість обороту коштів в розрахунках	Тоб.к. розр.	365:(Коефіцієнт оборотності коштів у розрахунках)	За планом	Зменшення
5. Показники рентабельності				
5.1 Валова рентабельність	Рвал	Ф2(ряд 2090 або 2095) : (ряд 2050) x 100	За планом	Збільшення
5.2 Коефіцієнт окупності виробничих витрат	Кок.ви р.вит.	Ф 2 (ряд 2050) : (ряд 2090 або 2095)	За планом	Зменшення
5.3 Коефіцієнт ефективності грошового потоку за підприємством	РГП	Чистий грошовий потік: вихідний грошовий потік		Зростання
II. Аналіз зовнішніх загроз діяльності підприємств				

Продовження таблиці 1.3

1	2	3	4	5
1. Зміна законодавчої бази	Ззак	Позитивна оцінка у разі прийняття законодавчих нормативів, що сприяють підприємницькій діяльності		Збільшення(за сумою балів)
2. Темп зростання валютного курсу	Твк	(Валютний курс за звітний період - валютний курс за попередній період) / Валютний курс за попередній період	Вказує на стабільність національної валюти	Помірне коливання
3. Індекс інфляції	Ті	Характеризує зміну у часі загального рівня цін на товари та послуги		Зменшення
4. Надійність банківської установи, через яку проводяться розрахунки та в якій розміщено кошти на депозит	Нб	1) репутація на ринку банківських послуг; 2) рівень відсоткової ставки за депозитами (чим вище, тим нижче бал, що надається експертом); 3) компетентність спеціалістів, що проводять обслуговування; 4) розташування відділень; 5) швидкість проведення розрахунків; 6) проведення заходів фінансового моніторингу співробітниками банку; 7) інформація стосовно стану фінансової установи із зовнішніх джерел та оцінка її достовірності.		Збільшення (за сумою балів)
5. Політ. та економічна ситуація в країні	Пек	Позитивна оцінка у разі стабільної ситуації в країні та навпаки		Збільшення (за сумою балів)

На основі вказаної методики автором розраховано рівень фінансової безпеки підприємств машинобудівної та металургійної галузі у такій послідовності:

а) визначено частку грошових коштів в активах, розраховано коефіцієнти ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності та рентабельності;

б) залучено до оцінювання фінансової безпеки підприємств експертів, компетентних у заданій галузі (керівник фінансового відділу, керівник планово-економічного відділу, провідний економіст, начальник служби економічної безпеки, головний бухгалтер);

в) експертами здійснено бальне оцінювання розрахованих груп коефіцієнтів, що визначають внутрішній стан фінансової безпеки підприємств (показники структури балансу, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності) та бальне оцінювання показників, що характеризують зовнішнє середовище їхньої діяльності (зміни законодавчої бази, темп зростання валютного курсу, індекс інфляції, надійність банківської установи, через яку проводяться розрахунки, політична й економічна ситуація в країні);

г) відповідно до методики, наведеної у [45], визначено вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки діяльності підприємств;

д) обмеженість ресурсного забезпечення вимагає врахування при визначенні бальних оцінок критерію фінансового ресурсозбереження.

Функція для розрахунку інтегрального показника визначається за формулою (результати розрахунків наведено в таблиці 1.4):

$$\begin{aligned} Y = & 0,0739X_1 + 0,0709X_2 + 0,0724X_3 + 0,0709X_4 + \\ & + 0,0266X_5 + 0,0384X_6 + 0,0635X_7 + 0,0576X_8 + 0,0635X_9 + \\ & + 0,0488X_{10} + 0,0354X_{11} + 0,0576X_{12} + 0,0561X_{13} + \\ & + 0,0694X_{14} + 0,0635X_{15} + 0,0739X_{16} + 0,0576X_{17}, \end{aligned} \quad (1.1)$$

де X_1 – бальна оцінка за показником частки грошових коштів в активах;

X_2 – бальна оцінка за показником коефіцієнта поточної ліквідності;

X_3 – бальна оцінка за показником абсолютної ліквідності;

X_4 – бальна оцінка за показником ліквідності грошового потоку;

X_5 – бальна оцінка за показником маневреності робочого капіталу;

X_6 – бальна оцінка за коефіцієнтом фінансової залежності;

X_7 – бальна оцінка за показником доданої вартості;

X_8 – бальна оцінка за коефіцієнтом оборотності коштів у розрахунках;

X_9 – бальна оцінка тривалості оборотності коштів у розрахунках;

X_{10} – бальна оцінка валової рентабельності;

X_{11} – бальна оцінка за коефіцієнтом окупності виробничих витрат;

X_{12} – бальна оцінка за коефіцієнтом ефективності грошового потоку;

X_{13} – бальна оцінка щодо зміни законодавчої бази;

X_{14} – бальна оцінка темпу зростання офіційного валютного курсу долара США;

X_{15} – бальна оцінка індексу інфляції;

X_{16} – бальна оцінка надійності банківської установи, де розміщено грошові кошти;

X_{17} – бальна оцінка політичної та економічної ситуації в країні.

Таблиця 1.4 – Розрахунок вагових коефіцієнтів для визначення інтегрального показника (складено та розраховано автором відповідно до [45])

Група та назва показників	Бали, визначені експертами					Вага показників					Загальна сума за експертами	Вагові коефіцієнти
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5		
I. Аналіз внутрішніх загроз												
1. Показник структури балансу												
1.1 Частка грошових коштів в активах	10	10	10	10	10	0,0730	0,0752	0,0758	0,0735	0,0719	0,3694	0,0739
2. Показники ліквідності (платоспроможності)												
2.1 Коефіцієнт загальної (поточної) ліквідності	10	10	9	9	10	0,0730	0,0752	0,0682	0,0662	0,0719	0,3545	0,0709
2.2 Коефіцієнт ліквідності абсолютної	10	9	10	10	10	0,0730	0,0677	0,0758	0,0735	0,0719	0,3619	0,0724
2.3 Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	10	9	9	10	10	0,0730	0,0677	0,0682	0,0735	0,0719	0,3543	0,0709
3. Показники фінансової стійкості												
3.1 Маневреність робочого капіталу	4	4	3	3	4	0,0292	0,0301	0,0227	0,0221	0,0288	0,1328	0,0266
3.2 Коефіцієнт фінансової залежності	5	5	5	6	5	0,0365	0,0376	0,0379	0,0441	0,0360	0,1921	0,0384
4. Показники ділової активності												
4.1 Додана вартість	9	9	8	8	9	0,0657	0,0677	0,0606	0,0588	0,0647	0,3175	0,0635
4.2 Коефіцієнт оборотності коштів в розрахунках	8	8	7	8	8	0,0584	0,0602	0,0530	0,0588	0,0576	0,2880	0,0576
4.3 Тривалість обороту коштів в розрахунках	8	8	9	9	9	0,0584	0,0602	0,0682	0,0662	0,0647	0,3177	0,0635
5. Показники рентабельності												
5.1 Валова рентабельність (прибутковість)	6	7	7	7	6	0,0438	0,0526	0,0530	0,0515	0,0432	0,2441	0,0488
5.2 Коефіцієнт окупності виробничих витрат	5	4	5	5	5	0,0365	0,0301	0,0379	0,0368	0,0360	0,1772	0,0354
5.3 Коефіцієнт ефективності грошового потоку за підприємством	8	8	7	8	8	0,0584	0,0602	0,0530	0,0588	0,0576	0,2880	0,0576
II. Аналіз зовнішніх загроз діяльності підприємств												
1. Зміна законодавчої бази	8	7	7	8	8	0,0584	0,0526	0,0530	0,0588	0,0576	0,2804	0,0561
2. Темп зростання офіційного валютного курсу долара США	9	9	10	9	10	0,0657	0,0677	0,0758	0,0662	0,0719	0,3472	0,0694
3. Індекс інфляції	9	8	9	8	9	0,0657	0,0602	0,0682	0,0588	0,0647	0,3176	0,0635
4. Надійність банківської установи, в яку розміщено кошти на депозит	10	10	10	10	10	0,0730	0,0752	0,0758	0,0735	0,0719	0,3694	0,0739
5. Політична та економічна ситуація в країні	8	8	7	8	8	0,0584	0,0602	0,0530	0,0588	0,0576	0,2880	0,0576
Загальна сума балів експертів	137	133	132	136	139							

Згідно із запропонованою формулою у дослідженні здійснено розрахунків інтегрального показника фінансової безпеки підприємств металургійного та машинобудівного комплексу з позиції фінансового ресурсозбереження за період 2017–2021 рр. (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Інтегральний показник фінансової безпеки металургійних та машинобудівних підприємств з позиції фінансового ресурсозбереження (розраховано автором)

Назва підприємства	2017	2018	2019	2020	2021
ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	7,9222	6,8648	6,8507	7,6918	7,4289
ПрАТ «Дружківський завод металевих виробів»	8,3994	6,6956	7,6881	7,7945	7,6310
ПАТ «Енергомашспецсталь»	4,8751	3,5343	4,0539	4,5744	4,5521
ПАТ «Кременчугський автомобільний завод АвтоКрАЗ»	4,9858	4,8357	4,4659	3,8901	4,9115
ПАТ «Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес»»	6,7490	4,2865	5,0545	6,6098	5,9581
ПрАТ «Трубний завод «Трубосталь»»	5,9357	4,8226	4,6850	6,1243	6,1270
ПАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування»	5,8854	4,1211	4,1144	4,7680	5,5092

Відповідно до проведених розрахунків фінансова безпека більшості підприємств під загрозою, лише ПрАТ «НКМЗ», ПрАТ «ДрЗМВ», мають нормальний або задовільний стан фінансової безпеки.

Результати розрахунків показали, що 70 % досліджених підприємств мають незадовільний стан фінансової безпеки з позиції фінансового ресурсозбереження або стан фінансової безпеки під загрозою.

1.3 Проблеми визначення кола функцій контролінгу інновацій

У сучасних умовах господарювання питання забезпечення умов економічного зростання підприємства виходять на перший план. Розвиток підприємства є неможливим без інновацій, спрямованих на підвищення його ефективності, забезпечення його відповідності суспільним запитам, гнучкості реагування на зміни в економічному середовищі й адаптивності до них. З огляду на це, інноваційні процеси є багатофакторними та ризикованими, що потре-

бує формування спеціалізованого механізму моніторингу та регулювання. Тому питання контролінгу інновацій як концепції забезпечення ефективного управління інноваційними процесами суб'єкту господарювання є гостро актуальними.

Окремі теоретичні аспекти контролінгу у інноваціях розглядали такі вчені: П. Й. Атанас, Г. О. Швиданенко, В. В. Лаврененко, О. Г. Дерев'янка, Л. М. Приходько, М. І. Крупка, О. М. Ковалюк, В. М. Коваленко, Ю. П. Яковлев [49–52].

Втім, зміст поняття «контролінг інновацій» досі залишається дискусійним питанням, що вимагає подальших досліджень і розроблення.

Мета дослідження – аналіз змістовного поля поняття «контролінг інновацій», визначення місця в системі контролінгу та в управлінській системі підприємства, окреслення кола функцій і завдань контролінгу інновацій.

Зупинимось на питанні, що зумовлює необхідність контролінгу інновацій. Може виникнути враження, що системи управління інноваціями (менеджменту інновацій) цілком достатньо для забезпечення інноваційного розвитку підприємства.

Проте це не так: рівно, як контролінг не дублює функції управління в цілому, так і контролінг інновацій має функціональне поле, відмінне від менеджменту інновацій. Контролінг – сервісна відносно менеджменту функція, тому управління інноваціями та контролінг інновацій не можна ототожнювати. Контролінг забезпечує інформаційну, методичну, координаційну підтримку управлінських процесів, саме цим і зумовлене коло функцій, які виконує контролінг.

Залучення контролерів для підтримки процесу управління інноваційними проектами, зрозуміло, призводить до підвищення витрат на реалізацію проекту. Втім, як показала практика застосування контролінгу інновацій, ефективне управління за підтримки контролінгу дозволяє зменшити перевищення фактичних грошових витрат і витрат часу над запланованими у середньому майже на 50 % [49].

Визначимо місце контролінгу інновацій в загальній системі контролінгу (рис. 1.1). Рисунок показує, що контролінг інновацій і розробок – це один з елементів системи контролінгу за орієнтацією на окремі сфери фінансово-господарської діяльності підприємства. Водночас, рисунок 1.1 відображає тісний зв'язок контролінгу інновацій з елементами системи контролінгу за орієнтацією на управлінський процес: контролінгом планування, управлінським обліком, інформаційним і диспозитивним контролінгом.

Проаналізуємо, який зміст вкладається у поняття «контролінг інновацій» та яке функціональне поле йому належить за думками різних учених.

Рисунок 1.1 – Місце контролінгу інновацій і розробок у системі контролінгу підприємства

Так, Швиданенко Г. О. [49] ототожнює контролінг інновацій із проект-контролінгом, оскільки інноваціям властиві усі ознаки проекту і їх можна розглядати як окремі проекти. У якості головної задачі контролінгу інновацій Швиданенко Г. О. розглядає нагляд за процесом реалізації інноваційного проекту, а також контроль та інформаційну підтримку ефективного управління проектом. Швиданенко Г. О. підкреслює, що функцію розроблення плану реалізації інноваційного проекту покладено на керівника проекту, втім, методики та інструменти планування розробляють та надають проектній групі спеціалісти підрозділу контролінгу. У цьому знаходить реалізацію функція методичної підтримки планування.

Отже, Швиданенко Г. О. відносить контролінг інновацій до кола завдань підрозділу контролінга на підприємстві, але водночас підкреслює, що у проектній групі також працюють контролери, до кола функцій яких відносяться такі:

- облік виконання задач;
- фіксація запланованих і фактичних термінів виконання проекту та використаних потужностей;

- виконання проміжної калькуляції;
- формування аналітичних звітів, що включають не тільки безпосереднє оцінювання відхилень та аналіз їхніх причин, але й заходи, що пропонуються для усунення відхилень;
- коригування плану проєкту як в оперативному, так і в стратегічному аспектах [49].

В умовах лінійно-функціональних систем управління контролери інноваційного проєкту лінійно є підлеглими керівника проєктної групи, а функціонально – центрального контролера підприємства.

Втім, детально окреслюючи функціональне коло контролінгу інновацій, Швиданенко Г. О. не дає визначення цьому поняттю.

Атанас П. Й. [50] відзначає, що для управління інноваціями необхідна концепція, що, з одного боку, включала б усі компоненти сучасного менеджменту, а з іншого – відповідала б вимогам, що висувають до систем управління умови високо динамічних ринків; і в якості такої концепції пропонує концепцію контролінгу.

У якості головної задачі контролінгу інновацій Атанас П. Й. формулює таке: орієнтоване на результат проведення усіх процесів впровадження нового технічного мислення стосовно продуктів і галузей застосування.

Крім того, Атанас П. Й. визначає коло специфічних задач контролінгу інновацій:

- сприяння стратегічному й оперативному плануванню програм інновацій;
- оцінювання запропонованих інновацій з точки зору ринку, витрат та економічності;
- планування та контроль бюджету сфери інновацій;
- контроль термінів реалізації інноваційних проєктів і результатів;
- вибір і контроль показників;
- активне інформування про економічні та ринкові тенденції.

До процесу контролінгу інновацій Атанас П. Й. включає таке:

- процес прийняття рішень;
- організація служб контролінгу інновацій;
- оцінювання та фінансування робіт у сфері інновацій;
- внутрішня та зовнішня звітність у сфері інновацій [50].

Таким чином, слід відзначити, що функціональне поле контролінгу інновацій, сформульоване Атанас П. Й., наближається до функціонального поля поняття менеджменту інновацій, що є методологічно невірним, оскільки контролінг не є управлінням, це сервісна відносно управління функція, як підкреслено показує Швиданенко Г. О.

До того ж виникає питання доцільності відокремлення служби контролінгу інновацій у системі управління підприємством: у той час, як схема, запропонована Швиданенко Г. О., дозволяє уникнути дублювання функцій, схема Атанас П. Й. містить ризик функціональної невизначеності за рахунок недостатньо чіткого розмежування контролінгу інновацій і менеджменту інновацій, до того ж схеми побудови контролінгу інновацій з відокремленням одного або декількох відділів контролінгу інновацій є більш витратними, що для більшості вітчизняних підприємств є неприйнятним.

Позитивним моментом у концепції контролінгу інновацій, запропонованій Атанас П. Й., є те, що служба контролінгу інновацій здійснює контроль орієнтування на поставлену мету за допомогою встановлених проміжних цілей, що виступають критеріями виконання стратегічного плану інновацій.

Чіткого визначення поняттю «контролінг інновацій» Атанас П. Й. також не надає.

У той час, як Швиданенко Г. О. та Атанас П. Й. чітко розмежовують контролінг інновацій та контролінг інвестицій, Яковлев Ю. П. [51] їх ототожнює, відзначаючи, що інвестиції у інновації є найбільш важливими у сучасних умовах господарювання, а, отже, контролінг інвестицій мусить бути спрямованим саме на такі інновації. Яковлев відзначає, що проектна діяльність нерозривно пов'язана з інноваційною діяльністю, поняття ж останньої ґрунтується на понятті інноваційного процесу як процесу створення і поширення інновацій. Яковлев Ю. П. виступає з критикою такого підходу (ототожнення понять інноваційної діяльності та інноваційних процесів) і натомість пропонує розглядати інноваційну діяльність як інноваційну систему, управління якою проводиться на принципах управління проектами.

Додатково до традиційних показників, які відслідковуються під час реалізації проекту, Яковлев Ю. П. пропонує ввести «параметр адаптації» – показник, що характеризує здатність формованого продукту проекту адаптуватися до мінливих зовнішніх умов (що є вкрай актуальним у сучасних умовах господарювання).

Розглядаючи інвестиції у інноваціях, Яковлев Ю. П. відокремлює такі завдання контролінгу інвестицій:

- аналіз методики планування інвестиційних проектів;
- розроблення системи критеріїв для оцінювання ефективності інвестиційних проектів;
- координація процесу планування й бюджетування інвестиційних проектів;
- економічний аналіз планів і бюджетів інвестиційних проектів;
- збір поточної інформації (моніторинг) і поточний контроль ходу робіт із проекту;

- аналіз змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі й оцінювання їхнього впливу на хід проєкту;
- коригування планів інвестиційних проєктів згідно зі змінами в умовах господарювання;
- контроль проєкту за змістом виконаних робіт за строками;
- аналіз причин відхилення від плану;
- контроль виконання бюджету інвестицій та аналіз відхилень від бюджету;
- оцінювання майбутньої ефективності проєкту з урахуванням таких умов, як змінюваність;
- розроблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень [51].

Таким чином, функціональне поле контролінгу інвестицій у трактуванні Яковлева Ю. П. є цілком іманентним поняттю «контролінг» і відображає сервісну функцію останнього.

Тим не менш, дискусійним залишається питання: чи слід розмежовувати поняття «контролінг інвестицій» та «контролінг інновацій». До того ж ані контролінгу інновацій, ані контролінгу інвестицій Яковлев Ю. П. не надає категоріального визначення, тільки відзначає характерні риси останнього: стратегічну спрямованість та проєктну орієнтацію.

Дамо авторське визначення поняттю контролінг інновацій.

Контролінг інновацій – це складова системи контролінгу за орієнтацією на окремі сфери фінансово-господарської діяльності підприємства, що здійснює підтримку управління інноваційною системою підприємства шляхом координації, моніторингу, аналізу, методичного й інформаційного забезпечення інноваційних проєктів.

Таким чином, сучасні умови господарювання вимагають від підприємств постійної уваги до управління інноваційними процесами, що зумовлює актуальність розроблення концепції, що відповідає би як вимогам сучасного менеджменту, так і умовам економічного середовища що постійно і швидко змінюється, особливо стосовно сфери інновацій. Такою концепцією може слугувати концепція контролінгу, на засадах якої пропонується реалізація субсистеми контролінгу інновацій на вітчизняних підприємствах.

У результаті аналізу різних підходів до визначення функціонального кола поняття «контролінг інновацій» пропонується розглядати контролінг інновацій як сервісну функцію відносно системи інноваційного менеджменту, що передбачає, перш за все, координаційну, аналітичну, методичну функції, а також функцію інформаційного забезпечення інноваційних процесів на підприємстві.

1.4 Бюджетування як інструмент випереджального контролю

Ефективне управління підприємством в умовах ринкового економічного середовища, що зазнає безперервних змін, можливе тільки при швидкому реагуванні на сигнали раннього попередження, а також на щонайменші відхилення фактичних значень параметрів фінансово-господарської діяльності від запланованих. Виконання цього завдання в межах традиційних підходів до планування, які використовуються на більшості вітчизняних підприємств, неможливе внаслідок переважної орієнтації на минуле (планування на основі лінійної екстраполяції «від досягнутого») та на сучасне становище підприємства (реактивне планування виходячи з наявних ресурсів). За таких умов не враховуються приховані тенденції в загальноекономічному середовищі та конкурентному оточенні, неявні ризики та сприятливі можливості. Адаптивна система планування та прогнозування, орієнтована на бюджетування і контроль, дозволить підприємству не тільки гнучко реагувати на негативні впливи навколишнього середовища, але і своєчасно виявляти й актуалізовувати приховані потенціали розвитку підприємства.

Проблемам організації економічної роботи з планування та бюджетування присвячували свої роботи численні вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як Р. Акоф, А. Г. Корбутяк, І. В. Зятковський, А. І. Кредісов, О. О. Орлов, С. М. Петренко, В. Й. Плиса, Н. Ю. Подольчак, О. О. Терещенко, А. Х. Тейлор [53–63], втім, робіт, присвячених організації на підприємстві системи бюджетування, спрямованої на випереджальний контроль, досі ще недостатньо.

Мета дослідження – вивчити можливості бюджетування як інструменту випереджального контролю й обґрунтувати його основні засади.

Планування – це процес цільової орієнтації складної динамічної системи (підприємства), виходячи з його внутрішніх особливостей і специфіки зовнішнього середовища на певному часовому відрізку.

Бюджетування – це задокументоване планування, що знайшло вираження у кількісних (здебільшого, грошових) показниках.

Процес бюджетування на підприємстві включає в себе розроблення комплексів бюджетів, що групуються таким чином:

- операційні бюджети;
- фінансові бюджети.

Операційні бюджети відбивають господарську діяльність підприємства (до них відносять план реалізації, бюджет витрат на матеріали, бюджет запасів, адміністративних і комерційних витрат тощо).

Фінансові бюджети являють собою прогнозні форми фінансової звітності та проміжні бюджети, необхідні для їх складання (платіжний календар).

Бюджет прибутку частина вчених відносить до операційних бюджетів, оскільки прибуток є сенсом господарської діяльності підприємства, а

бюджет прибутку слугує логічним завершенням процесу бюджетування. Інша ж частина відносить бюджет прибутку до фінансових бюджетів, виходячи з того, що він є прогнозною формою № 2 фінансового «Звіту про фінансові результати».

Функції бюджетування включають:

- планування проміжних цілей тактичного та оперативного рівнів;
- координацію проміжних цілей центрів відповідальності;
- функцію стимулювання;
- функцію випереджаючого контролю;
- диспозитивне регулювання.

Завдання бюджетування:

- планування показників діяльності підприємства у короткостроковому періоді;
- оптимізація витрат та прибутку;
- оцінка ефективності роботи центрів відповідальності;
- виявлення «вузьких місць»;
- оптимізація фінансових потоків.

Принципи бюджетування:

- принцип узгодженості цілей (бюджети мають складатися так, щоб цілі на стратегічному, тактичному й оперативному рівнях не вступали у протиріччя, також цим принципом передбачається узгодження цілей за центрами відповідальності);
- принцип пріоритетності (забезпечує використання дефіцитних ресурсів для досягнення цілей за мірою їхньої пріоритетності);
- принцип причинно-наслідкових зв'язків (відповідає за взаємну обумовленість планових показників, а також за виявлення чинників, що на них впливають);
- принцип відповідальності (підрозділ підприємства може відповідати лише за ті показники, на які його менеджер має безпосередній вплив: цех відповідає за витрати, відділ збуту – за виборг від реалізації, тощо);
- принцип постійності цілей (полягає в тому, що стратегічні цілі, що є орієнтиром для тактичних і оперативних, лишаються незмінними протягом планованого періоду).

Розглянемо етапи бюджетування.

На першому етапі здійснюється аналіз обмежень (вузьких місць). Обмеження можуть бути зумовленими об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Об'єктивні чинники регулюють обсяг продажів, а до суб'єктивних відносять ті, що їх можна регулювати в довгостроковому періоді, але в короткостроковому ними важко управляти. На даному етапі найскладнішим завданням є складання бюджету реалізації. Для того щоб розроблений бюджет був достатньо точним, слід провести маркетингове дослідження ринку та правильно визначити частку ринку аналізованого підприємства.

План реалізації вимагає визначення таких моментів:

- ціна й обсяг реалізації за кожним видом продукції;
- цільова сума покриття за кожним видом продукції;
- реалізація продукції за минулими періодами та на поточний момент;
- ціни конкурентів;
- частка ринку;
- сезонний чинник;
- отримані на поточний момент замовлення;
- необхідні витрати на матеріали та рекламу;
- прогнози загальнооекономічної кон'юнктури (прогнози рівня інфляції, ділової активності в країні);
- аналіз переваг та недоліків, можливостей та небезпек (SWOT-аналіз).

Бюджет реалізації може складатись у таких розрізах: у розрізі часу (щоквартально, щомісячно, подекадно, щотижнево), за видами продукції, за географічними регіонами, за клієнтами тощо.

На другому етапі розробляється бюджет виробництва (виробнича програма), підґрунтям якого слугує бюджет реалізації за періодами та видами продукції. Виробнича програма вимагає інформації про очікувані витрати, на основі чого розраховується потреба в матеріалах, що формує основу плану закупівель.

На третьому етапі одночасно розробляються такі бюджети: бюджет потреби у матеріалах, бюджет витрат на оплату праці, бюджет загальногосподарських витрат. У процесі розроблення бюджету потреби в матеріалах необхідно приймати до уваги обсяг виробництва на кінець та початок періоду. Запаси на початок періоду вираховуються з потреби у матеріалах, а запаси на кінець періоду – додаються. Також необхідно враховувати наступну інформацію: зростання цін, знижки, умови комерційного кредиту, альтернативні матеріали, динаміку курсу валют.

На четвертому етапі розробляється бюджет собівартості продукції на основі вище перерахованих бюджетів.

На п'ятому етапі відбувається розроблення бюджету комерційних витрат на основі плану реалізації, оскільки комерційні витрати залежать від структури продукції, яку випускає та реалізує підприємство. Також на цьому етапі розробляється бюджет адміністративних витрат, який не залежить від інших бюджетів, а розробляється виходячи з інформації минулих періодів. Аналогічно бюджету адміністративних витрат розробляється і бюджет операційних витрат.

На шостому етапі розробляється операційний бюджет як результат інтеграції усіх раніше розроблених бюджетів.

На сьомому етапі розробляється бюджет капіталовкладень, що відбиває заплановані інвестиції в основні фонди (будівництво нового цеху, тощо).

Восьмий етап – розроблення бюджету прибутку на основі операційного бюджету та бюджету капіталовкладень.

На дев'ятому етапі на основі усіх попередніх бюджетів розробляється бюджет грошових потоків, саме цей бюджет може слугувати критерієм реалістичності розроблених бюджетів. У системі диференціації коштів необхідно визначити джерела покриття та ціну їхнього використання. Локальним інструментом складання цього бюджету слугує платіжний календар.

Десятий етап – складання прогностного балансу, який за своєю структурою співпадає з Формою № 1 «Баланс», а за суттю слугує прогнозом напрямків використання грошових коштів на заплановану дату. У побудові прогностного балансу задіяні усі попередні бюджети.

На одинадцятому етапі розробляється фінансовий бюджет, що поєднує бюджет капіталовкладень, бюджет грошових потоків і прогностний баланс.

Дванадцятим етапом процесу бюджетування слугує облік та аналіз відхилень, контроль управлінських впливів усіх менеджерів на всіх рівнях управління. Тут саме йдеться про випереджальний контроль, що забезпечується високою періодичністю контрольних заходів.

Контроль стає випереджальним тільки за умови наявності достатньої кількості точок контролю, як мінімум, у щомісячному розрізі. Самого лише контролю не буде достатньо, якщо він не буде включати аналітичні заходи (особливо в разі негативних відхилень від бюджету).

Аналіз дозволяє виявити причини таких відхилень та розробити заходи щодо їхньої компенсації або усунення. Контроль вимагає достатньо оперативної та надійної інформації. При цьому сама наявність відхилень від бюджету слугує критерієм для оцінювання якості процесу бюджетування.

Виходячи з цього, контролінг не тільки використовує бюджет як свій інструмент, але й слугує засобом підвищення ефективності бюджетування як управлінського процесу.

Більшою мірою бюджетування торкається оперативний контролінг (за виключенням бюджету капіталовкладень, що слугує інструментом стратегічного контролінгу).

Схема зворотного зв'язку в уточненні бюджету включає:

- співставлення планів на конкретний період року, плану та факту на дату обліку;
- визначення результатів періодичного контролінгу, пошук та аналіз причин відхилень,
- розроблення заходів з їх ліквідації в процесі аналізу щомісячних планів за доходами та витратами;
- перероблення планів та уточнення річного бюджету.

Перегляд річного бюджету повинен здійснюватись тільки в разі, якщо виявлено об'єктивні чинники негативного впливу на виконання бюджету, в іншому випадку сам процес бюджетування перетвориться на беззмстовний

ритуал. Необхідно прагнути до максимально можливого виконання бюджету, виходячи з результатів проведеного аналізу.

Розроблена загальна модель бюджетування і бюджетного контролю відбиває послідовність етапів складання різних функціональних бюджетів, а також розкриває зв'язки, що поєднують бюджети та джерела інформації із різних контурів спостереження, які мають використовуватись під час їх складання. Плани розробляються в щомісячному розрізі та в розрізі центрів відповідальності. Контроль на початкових етапах рекомендується проводити як мінімум, раз на місяць. Тоді можна буде заздалегідь спрогнозувати, чи будуть виконані бюджети на кінець звітного періоду і розробити коригувальні заходи в разі необхідності (чіткі функціональні зв'язки різних бюджетів дозволяють швидко локалізувати «вузькі місця»). Бюджетний контроль можна структурувати таким чином: облік та інтерпретація виконання бюджетів в розрізі за підрозділами (щомісячно); аналіз відхилень; визначення причин відхилень; заходи з коригування в разі суттєвих відхилень, що мають характер тенденції.

1.5 Система аналізу діяльності сучасного підприємства як фундаментальна основа механізму впровадження його стійкого розвитку

Управління сталим розвитком, як і будь-яким іншим процесом, вимагає безперервного та виваженого управління ним, від моменту прийняття рішення про необхідність орієнтації на стратегію сталого розвитку до кінцевого співставлення результатів з запланованими. Здійснювати це управління можливо лише за допомогою певної загально визначеної системи або механізму управління сталим розвитком, важливим компонентом якого виступає аналіз та оцінка поточного стану підприємства, його основних характеристик, співставлення з критеріями та умовами досягнення сталого розвитку. Достовірний та якісний аналіз потрібен для повноцінного забезпечення менеджерів інформаційними даними для розроблення подальшої стратегії розвитку, прийняття управлінських рішень і підтримки збалансованого стану та забезпечення сталого розвитку.

Загальні аспекти розвитку підприємств досліджувались у наукових працях Н. Г. Чумаченка, В. М. Гейця, В. С. Пономаренка, О. М. Тридіда, Н. В. Афанасьєва, В. А. Василенка, О. Шубривської. Проблемам сталого розвитку підприємств у його класичному розумінні українськими вченими присвячено небагато робіт, і загалом вони торкаються самої стратегії сталого розвитку, а не його оцінювання як базового компонента.

Таким чином, метою наукової розвідки є дослідження необхідності аналізу діяльності підприємства як етапу визначення його стартової позиції на шляху до сталого розвитку.

Аналіз діяльності підприємства можна пояснити як процес пошуку та виявлення чинників і характеристик, які як найбільше обумовлюють стан системи, з метою запобігання можливим негативним коливанням і внутрішнім загрозам сталості системи, в якості якої виступає підприємство.

Це дозволить об'єктивно проаналізувати кожну внутрішню сферу діяльності, з обов'язковим приділенням уваги оцінюванню зовнішнього середовища, виявити слабкі та сильні сторони в діяльності та стратегії підприємства, визначити конкретні пріоритетні аспекти, які вимагають негайного покращення чи удосконалення.

Система управління сучасного підприємства є неефективною та нерезультативною, якщо не в змозі виявити наближення кризи та, таким чином, попередити депресивний стан свого об'єкта управління, вийти з якого набагато складніше ніж продіагностувати [64, с. 103], або навпаки, виявити слухний момент і внутрішню стійкість для розширення своїх можливостей або стратегічних позицій на ринку.

У результаті проведеного системного аналізу й узагальнення результатів має сформуватися чітка згрупована картина стосовно поточного стану підприємства, результативності його діяльності, яка дозволить формувати операційні та стратегічні плани, підвищувати конкурентні позиції, розглядати додаткові резерви для сталого розвитку та пріоритетні напрямки розвитку [65, с. 102].

На основі отриманих даних розробляється майбутня стратегія розвитку підприємства, що виступає одним з найголовніших складових механізму забезпечення сталого розвитку. У процесі подальшого управління відбувається постійний аналіз відхилень від заданої тенденції, за допомогою зіставлення фактичних результатів з запланованими або оптимальними для нормального функціонування. Зіставлення результатів діагностики з відомими аналогами, або нормативними значеннями дозволяє відстежувати свою конкурентну позицію, виявляти фактори, які спричиняють найбільш масштабні коливання, прогнозувати майбутній розвиток підприємства.

Комплексний аналіз внутрішнього середовища та діагностика поточного стану зазвичай проводяться завдяки дослідженню та розгляду у комплексі основних показників діяльності підприємства. Тому необхідно відбирати ті показники діяльності, які найбільш повно характеризують соціальну, економічну й екологічну сфери діяльності та фактично є прерогативами та визначальними рисами концепції сталого розвитку. Головною проблемою залишається те, що сама концепція сталого розвитку була розроблена закордоном, а зараз починає розповсюджуватися і в Україні. У той же час, економічний, соціальний рівень діяльності зарубіжних та українських підприємств дуже кон-

трастують між собою, а турбота про навколишнє середовище в Україні являє собою дуже рідкий випадок, а екологи всього світу закликають представників ділового світу та суспільство звернути свою увагу на проблему глобального потепління та масштабного забруднення планети, тому як найбільше приділяти увагу екологічній сфері. Захист екології повинен стати одним із пріоритетів для українських підприємств, але ці ініціативи вимагають значного бюджетного фінансування, тому для тих підприємств, які тільки встали на шлях досягнення сталого розвитку чи починають виходити з довготривалої кризи, є неможливим одночасно досягти прискорених позитивних зрушень у фінансовій, соціальній, виробничій та екологічній сферах, робота над поліпшенням основних характеристик діяльності цих сфер повинна проходити поступово, зі значним приділенням уваги кожному напрямку.

Оскільки концепція сталого розвитку вже не є прерогативою тільки теоретиків, існує певний перелік показників, які повинні мати місце у звітах зі сталого розвитку підприємств перед державою та суспільством [66]. Недоліком є те, що ці показники носять скоріше описовий характер, ніж конкретні значення, тому визначити, наскільки прогрес є сталим, дуже проблематично. У той же час у пострадянських країнах практика розповсюдження результатів своєї діяльності не досить популярна, тільки великі корпорації сьогодні починають подавати опис своєї діяльності за рік у ракурсі сталого розвитку, але їхня кількість дуже незначна.

Існує проблема пристосування цього переліку показників до вітчизняних умов і характерних рис, проблем розвитку та факторів успіху галузі легкої промисловості й аналізу характеру сталого розвитку.

З огляду на обґрунтовану необхідність комплексного вимірювання, запропоновано оптимальний перелік показників для всебічного оцінювання сталого розвитку підприємства, адаптований до вітчизняних економічних умов:

1) економічна сфера діяльності (збільшення темпів приросту продажу продукції, підвищення рентабельності продукції, збільшення коефіцієнту оновлення основних фондів, зменшення частки запозиченого капіталу, збільшення прибутку на одного працівника, підвищення уваги до інноваційної діяльності підприємства);

2) соціальна сфера (підвищення рівня заробітної плати до європейського рівня, збільшення відрахувань на додаткові соціальні заходи для робітників, постійне підвищення кваліфікації персоналу, створення доброзичливої та сприятливої культури);

3) екологічна сфера (зменшення матеріаломісткості продукції у раціональних межах, зменшення електроспоживання, покращення умов праці, зменшення шкідливого навантаження на оточуюче середовище).

Сталий розвиток можна охарактеризувати як поступове покращення діяльності та перехід від нижчого стану до вищого, від кризового стану до загрозливого, потім до стабільного і так далі. Увесь цей ланцюг якісних пере-

творень можна вважати сталим розвитком, у процесі якого показники, рівень яких є негативним чи стабільним, прогресують та поступово досягають рівня, що здатний підтримувати сталий розвиток. Виникає питання стосовно часових і фізичних меж розвитку та можливості безграничного процесу удосконалення та прогресу. За умови досягнення граничного рівня певних якісних і кількісних характеристик подальший рух фактично неможливий чи економічно не обґрунтований. У даному випадку сталий розвиток виражається в приділенні уваги та якісному покращенні інших категорій. Так, досягнення за рівнем нормативних значень сталого розвитку дозволяє удосконалюватися завдяки достатньому рівню прибутковості діяльності, здійснювати заходи, передбачені концепцією сталого розвитку у її класичному розумінні. Звичайно, однією з необхідних вимог є збільшення прибутку та власних фінансових ресурсів, адже саме вони визначають, наскільки широко можна реалізувати перспективи сталого розвитку.

Аналіз вищезазначених чинників дозволяє визначити свій рівень на шляху до сталого розвитку. Досвід зарубіжних і вітчизняних менеджерів свідчить про те, що аналіз великої кількості різнопланових показників тільки ускладнює завдання, а результат наприкінці досліджень отримують практично той же, як і при аналізі значно меншої, але більш якісно підібраної кількості показників. Детальний аналіз величезної кількості показників, який займає багато зусиль і часу, не завжди може бути ефективнішим та привести к більш точному та комплексному рішення [67].

Оцінка сталого розвитку підприємств має бути представлена основними фінансовими та нефінансовими показниками. Фінансові показники є результатом діяльності, за ними оцінюють, наскільки ефективно була розроблена та впроваджена в життя стратегія підприємства, наскільки прибутковими були фактичні рішення керівного складу. Але ці показники не здатні представити повну картину наявних проблем, які спричинили, можливо, небажаний рівень фінансової звітності [68, с. 16]. Цю проблему можна вирішити тільки завдяки нефінансовим показникам оцінки, які сигналізують про недогляди в основних сферах діяльності, саме завдяки нефінансовим показникам можна спрогнозувати розвиток подій у майбутньому та запобігти небажаному погіршенню фінансового потенціалу підприємства.

Прийняття до уваги потреб і зауважень зацікавлених сторін та управління взаємовідносинами з ними вже не є надмірною соціальною активністю, що раніше вважалось непотрібним та другорядним впливом ззовні [68, с. 115], а є характерними рисами сучасного бізнесу, тому що дозволяє попередньо визначити та попередити можливі конфлікти, виявити нові можливості та задовольнити вимоги, покладені на підприємство.

З метою оцінювання взаємовідносин з зовнішнім середовищем пропонується проаналізувати свої ділові контакти з зацікавленими групами за такими критеріями:

- проведення регулярних ефективних маркетингових досліджень своїх і потенційних споживачів;
- постійне удосконалення чи покращення якості продукції;
- наявність якісного зворотного зв'язку з клієнтами та потенційними споживачами для власного удосконалення;
- формування позитивного соціально-екологічного іміджу серед споживачів;
- відсутність скарг на продукцію підприємства з боку споживачів;
- проведення регулярного вивчення діяльності конкурентів та їхньої продукції;
- використання стратегії сталого розвитку як конкурентної переваги;
- використання інструментів бенчмаркетингу;
- відсутність ярко виражених войовничих стосунків з конкурентами;
- відсутність конкурента-монополіста у регіоні;
- проведення регулярного вивчення ринку якісної сировини та технологій;
- діяльність постачальників є безпечною для довкілля;
- ефективність та надійність системи закупівельної логістики;
- відсутність випадків поставок неякісної або бракованої продукції;
- наявність довірливих та стабільних стосунків з постачальниками;
- наявність якісного зворотного зв'язку з інвесторами та кредиторами;
- можливість акціонерів простежувати та направляти рішення вищого керівництва;
- регулярне виконання зобов'язань перед акціонерами;
- представлення інвесторам правдивої та достовірної інформації стосовно діяльності підприємства та стратегічних планів;
- наявність довіри к керівництву з боку інвесторів;
- відсутність перешкод для діяльності підприємства зі сторони місцевих громад;
- наявність позитивних і сприятливих стосунків з органами місцевої влади, підтримка стратегії сталого розвитку;
- відсутність випадків невиконання законодавчих норм та вимог;
- відсутність агресії з боку місцевих організацій, довіра та позитивне ставлення широких прошарків суспільства;

Аналіз діяльності підприємства та визначення сталості його позиції є дуже важливою складовою загального механізму впровадження та управління сталим розвитком підприємства. Для розроблення стратегії, орієнтованої на загальноприйнятую концепцію, поточний стан підприємства має постійно піддаватися ретельному аналізу збігу основних характеристик з умовами сталого розвитку, наскільки є далекою відстань до наміченої стратегічної мети. У процесі оцінювання діяльності для визначення стану підприємства обов'язковим є вивчення його внутрішніх параметрів, де пріоритетами висту-

пають розвиток людського капіталу, інноваційна направленість, турбота про навколишнє середовище та раціональне використання природних ресурсів. Неможливим є сталий розвиток також і без аналізу його взаємовідносин зі стейкхолдерами, які мають ґрунтуватися на довірливій, стабільній і стійкій основі. Тільки синтез цих двох складових оцінювання діяльності може представити повноцінну картину сталого розвитку у його світовому та загальноприйнятому розумінні.

1.6 Адаптація зарубіжного досвіду інвестиційного аспекту розвитку економіки суб'єктів підприємництва в умовах фінансової глобалізації

У сучасних умовах трансформації моделей організації бізнесу підвищення ефективності використання фінансового потенціалу необхідне для стимулювання розвитку підприємництва та досягнення очікуваної його динаміки, враховуючи специфіку конкретної галузі. Вирішення цих завдань повинно ґрунтуватися на передовому іноземному досвіді й імплементації успішних рішень у вітчизняну практику. Це потребує вивчення практики стимулювання формування, нагромадження й використання фінансового потенціалу власне в інвестиційних цілях за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам розвитку фінансового потенціалу на рівні підприємницьких структур приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Бутник, З. Варналій, А. Даниленко, М. Диба, М. Крупка, А. Кузнецова, Т. Майорова, Є. Макаренко, С. Онишко, В. Редькіна, О. Юркевич, Б. Гейтс, Б. Елбрехт та ін. Однак, зважаючи на сучасні тренди у глобальній економіці, зокрема її поспандемічне відновлення, у вітчизняних реаліях зростає необхідність ретельного аналізу конкретних пріоритетів використання зарубіжного досвіду формування фінансового потенціалу на мікрорівні. Особливо це актуалізується в умовах подальшої реалізації Угоди про асоціацію із ЄС.

Метою наукового дослідження є обґрунтування напрямів адаптації іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні.

Суттєвому підвищенню ефективності формування фінансового потенціалу повинно сприяти використання відповідного іноземного досвіду, враховуючи глобальні орієнтири трансформації світової економіки й інтеграційні амбіції України. Водночас важливим є розуміння того, що у вітчизняних реаліях має місце дещо спотворене бізнес-середовище, у якому переважають великі підприємства за показниками рентабельності, обсягом виробництва, ви-

ручкою тощо. Це є прямо протилежною ситуацією тій, що спостерігається за кордоном, де власне малий бізнес є основою прогресу національних економік.

На сьогодні однією зі складових забезпечення динаміки зростання, конкурентоспроможності економіки України є утвердження інноваційної моделі розвитку підприємства. Саме такий шлях дає можливість Україні зберегти і найбільш ефективно використовувати наявний науковий і технічний потенціал для здійснення структурних технологічних змін і зайняти належне місце у світовому співтоваристві. Питання інноваційного розвитку та регулювання іноземного інвестування постійно знаходиться в полі зору дослідників. Для переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку необхідно реформування механізму його фінансового забезпечення. Цей механізм повинен ґрунтуватися на мотиваційних стимулах і моделі забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності всіма необхідними ресурсами для впровадження інновацій. До самого інноваційного процесу повинні залучатися якомога більше економічних суб'єктів, які мають вільні виробничі потужності, інформаційні ресурси, матеріальні та нематеріальні активи [67].

На нашу думку, продовжує залишатися відкритим питання про здатність фінансової політики взагалі забезпечити інноваційний шлях розвитку підприємства, зважаючи на внутрішні його властивості в умовах нової специфіки організації економічного та суспільного буття. У зв'язку з цим актуалізується необхідність теоретичного осмислення ролі інновацій у контексті реалізації модернізаційного проєкту суспільного розвитку. Ефективність інноваційного розвитку можлива за рахунок виходу з тих обмежень, насамперед фінансових, в яких опинилася національна економіка. Проте і досі ці питання недостатньо досліджені, особливо щодо науково-методологічного і практичного забезпечення, внаслідок чого має місце неадекватність наявних рекомендацій. У цілому потреба у формуванні цілісного уявлення про механізм фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємства постійно зростає як з теоретичних, так і практичних міркувань.

Дослідження взаємозв'язку фінансової та інноваційної політики дозволяє визначити, що можливості інноваційного розвитку підприємства зростають при поєднанні наявних фінансових ресурсів із можливостями технологічного та кадрового потенціалу національної економіки й окремих підприємств. Інноваційний розвиток стає джерелом нагромадження фінансових ресурсів і модифікації їхніх якісних характеристик у процесі виробництва та наукових досліджень і сприяє виходу суб'єкта господарювання з кінцевим продуктом на ринок інновацій.

Принципи реалізації механізму фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємства включають в себе цільове використання фінансових ресурсів в умовах жорстких бюджетних обмежень; узгодженість створення

фінансового потенціалу та механізму його використання; продуктивність фінансового забезпечення інноваційного розвитку; системний підхід для забезпечення переходу від поетапного підходу фінансування до системного; розмежування джерел і механізму фінансового забезпечення щодо конкретних суб'єктів інноваційних відносин; концентрацію інноваційного та фінансового потенціалу; пріоритетність, що дозволяє вирішити проблему розв'язання конкретного соціально-економічного завдання; узгодженість з обмеженістю коштів для реалізації завдань; розмежування джерел і механізму фінансового забезпечення щодо структурних елементів інноваційної системи. На підприємствах розроблено систему абсолютних, відносних і прирістних індикаторів, що оцінюють рівень фінансування інновацій за такими групами: спрямованість, достатність та ефективність [68].

Основними проблемами фінансування інноваційного розвитку підприємств в Україні є низькі обсяги витрат підприємств на інноваційну діяльність; концентрація витрат підприємств на інновації спрямована на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; низька частка витрат підприємств на внутрішні та зовнішні науково-дослідні роботи; нестача власних коштів і брак фінансової підтримки інноваційної діяльності підприємств з боку держави; відсутність довгострокового кредитування інноваційної діяльності підприємств з боку банківського сектора; підвищений ризик будь-яких форм інвестування. Рівень фінансового забезпечення інноваційного розвитку економіки України залежить від рівня фінансової стійкості банківської системи, однак цієї умови недостатньо для забезпечення ефективного інноваційного зростання. Тому ресурсний потенціал вітчизняного фінансового ринку також є вагомим джерелом вирішення проблем інноваційного розвитку [69].

Аналіз статистичних даних дає змогу констатувати, що в умовах вітчизняної економіки існує прямий зв'язок між розміром підприємства і його рівнем інноваційності. Зауважимо, що належний рівень інноваційності досягається саме на основі використання відповідного потенціалу й інвестицій у різні види інновацій у країні. Так, в Україні найвища частка як технологічно, так і нетехнологічно інноваційних підприємств упродовж 2020–2022 рр. була серед великих підприємств (48,6 %), при цьому з-поміж малих – становила лише 24,8 %, а з-поміж середніх – 34,7 % [70].

Водночас протилежна ситуація простежується у країнах Європейського Союзу (табл. 1.6).

За результатами проведеного аналізу на основі даних таблиці 1.6 очевидно, що визначальну роль з-поміж інноваційно активних суб'єктів підприємництва відіграють саме суб'єкти малого бізнесу, частка яких становить близько 70 % у високорозвинених країнах Єврозони (Німеччина, Бельгія тощо). Дещо інша ситуація простежується у країнах, які ще мають менший рівень

економічного розвитку, де аналізований показник складає 55–60 % (наприклад, Болгарія, Португалія, Греція). Водночас є такі країни, як Естонія, Латвія та Литва (так звані Балтійські країни), що упродовж останніх двадцяти років активно впроваджують інновації на основі інвестування у передові технології, у яких роль малих інноваційних суб'єктів підприємництва майже така ж як у Німеччині чи у Франції.

Таблиця 1.6 – Розподіл підприємств, що займались інноваційною діяльністю у різних країнах

Країни ЄС	Кількість працюючих на підприємстві		
	Від 10 до 49 осіб	50-249 осіб	250 осіб і більше
ЄС (27 країн)	72,0	22,1	5,9
Німеччина	66,9	26,0	7,1
Франція	77,6	19,0	3,4
Бельгія	72,6	21,0	6,4
Болгарія	58,9	30,8	20,3
Польща	65,8	32,6	15,6
Угорщина	69,6	23,9	6,5
Естонія	66,7	27,8	5,5
Литва	71,8	23,1	5,1

Джерело: побудовано на основі офіційних статистичних даних ЄС [70]

Зазначене дає підстави стверджувати, що в Україні необхідно працювати над стимулюванням реалізації фінансового потенціалу інвестиційної діяльності власне з акцентом на малому бізнесі. Водночас роль середнього й великого підприємництва аж ніяк не заперечується, оскільки без нього неможливе якісне структурне переформатування української економіки. Врахування іноземного досвіду повинно здійснюватися на основі чітких принципів. Необхідно обґрунтовувати потребу використання тих чи інших аспектів досвіду, не допускаючи копіювання та нераціонального застосування. Доцільно прогнозувати перспективи адаптації цих здобутків в Україні з точки зору практичної можливості. Водночас слід враховувати роль формальних і неформальних інститутів, тобто законодавчої бази, а також певної ділової культури серед підприємців тощо. Важливим принципом використання іноземного досвіду є геополітична близькість, структурна схожість економік інших країн з Україною. Врахування цього дасть можливість досягти максимального ефекту від впровадження заходів. У цьому контексті для України актуальним може бути досвід, перш за все, успішних країн Центральної і Східної Європи: Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та інших. Утім не заперечуємо необхідності врахування і досвіду високорозвинених держав Європейського Союзу: Німеччини, Франції, Бельгії, Швеції та інших. Особливо з огляду на су-

часну інтеграцію України до європейської спільноти. Однак водночас важливо на інституційному рівні одночасно вирішувати питання гарантування фінансової безпеки країни й збереження її конкурентного потенціалу на зовнішньому ринку.

Дотримуючись зазначених вище принципів, розглянемо перспективи використання здобутків деяких іноземних держав (систематизовано у таблиці 1.7) у цілях підвищення ефективності формування й використання фінансового потенціалу для активізації інвестування з акцентом на малому бізнесі.

Важливо відзначити, що стратегія прямих іноземних інвестицій Естонії була доповнена місцевими заходами з підтримки малих і середніх підприємств і програмами, керованими компанією «Enterprise Estonia». Першочергово йдеться про такі програми: фінансування досліджень і розробок; реалізації інноваційного потенціалу; інформаційно-консультативна програма; програма розвитку бізнес інфраструктури; спільні стенди на міжнародних торгових виставках; програма «Зелений ключ» та програма «Експертний центр». Для прикладу, загальною метою програми «Експертний центр» є підвищення конкурентоспроможності підприємств шляхом стратегічної взаємодії між науковим і промисловим сектором Естонії. Тобто «Enterprise Estonia» підтримує роботу у сфері прикладних досліджень і розробок, створення експертних центрів, які управляються кількома підприємствами і університетами чи коледжами. Серед експертних центрів можна назвати зокрема експертний центр електронних, інформаційних і комунікаційних технологій [71].

Також в Естонії був успішно апробований механізм промислових зон, зокрема технопарків і вільних економічних зон, при чому ефективність їх використання в цілях залучення інвестицій була доволі високою, чого не спостерігалось в Україні у період функціонування вільних економічних зон з відповідними податковими пільгами.

Зважаючи на євроінтеграційні процеси, історичну близькість і певну схожість економік за структурою, актуальним для України є досвід Польщі, зокрема як члена Європейського Союзу, у сфері стимулювання інвестицій і підвищення ефективності використання фінансового потенціалу інвестування на рівні малого бізнесу зокрема. У Польщі ще на початку XXI століття було зроблено низку кроків щодо швидкої лібералізації економіки, фінансова система стала практично відкритою. Перевагою цього був широкий доступ до інвестицій, банків, страхових компаній, ресурсів міжнародних та європейських фінансово-кредитних інститутів [72]. Втім, це дещо негативно позначилось на фінансовій і загалом національній безпеці країни, зробило її надто вразливою до глобальних потрясінь, відтак довелось згодом вводити різні обмеження. На ці аспекти доречно акцентувати увагу й Україні, аби не повторити помилок.

Таблиця 1.7 – Аспекти іноземного досвіду формування та використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва

Групи держав	Держави	Елементи досвіду
1	2	3
Країни Балтії	Естонія	Стратегічна взаємодія між науковим і промисловим сектором економіки з апробацією інноваційних технологій; інвестування на основі чіткої програмно-цільової орієнтації на певні галузі чи сфери (цільові інвестиції); створення спеціальної Служби з питань іноземних інвестицій
	Литва	Зосередження уваги на вирішенні проблем, у першу чергу пов'язаних із політико-правовими факторами фінансового потенціалу: досягнення політичної стабільності, максимальна консолідація гілок влади, формування стабільної і передбачуваної правової бази
Країни Центральної і Східної Європи	Польща	Підтримка достатнього рівня фінансової безпеки у процесі використання зовнішніх фінансових ресурсів та їх залучення в окремі сектори економіки; чітка регламентація пільг і преференцій на законодавчому рівні; розбудова системи місцевого оподаткування з активним використання коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях
	Угорщина	Стимулювання інноваційної моделі розвитку із застосуванням системи пільг фінансового і податкового характеру; подолання регіональних дисбалансів та браку фінансового потенціалу територій з використанням механізму технопарків
	Чехія	Створення ефективних спеціалізованих інституцій щодо сприяння залученню інвестицій та оптимального використання потенційних фінансових можливостей, зокрема успішний досвід діяльності агенції прямих іноземних інвестицій «ЧехІнвест»
	Словенія	Акцент на партнерстві державного і приватного секторів економіки; сприяння розвитку інфраструктури; співпраця із зовнішніми інвесторами з використанням механізму консорціумів і транснаціональних компаній

Продовження таблиці 1.7

1	2	3
Розвинені країни Європи	Німеччина	Базування політики сприяння інвестуванню на основі розвитку людських ресурсів, наукової та інноваційної сфери; використання системи інвестиційних пільг
	Австрія, Швейцарія	Утворення спеціалізованих інституцій для стимулювання інвестиційної діяльності, які довели свою практичну придатність та ефективність у роботі (Австрійська бізнес-агенція та Швейцарська організація сприяння інвестиціям)
Інші країни світу	Республіка Корея	Функціонування окремого правового інституту – Офісу інвестиційного омбудсмана, – завданням якого є реагування на звернення інвесторів стосовно порушення їхніх прав у процесі організації і здійснення інвестиційної діяльності
	Австралія	Реалізація ефективної регіональної інвестиційної політики з метою вирішення проблеми відставання окремих територій на основі врахування їхніх конкурентних переваг і стимулювання використання мезорівневого фінансового потенціалу
	Китай, Сінгапур	Формулювання концепції економічного розвитку з визначенням пріоритетів останнього на базі створення максимально сприятливих умов для інвестування й оптимального використання наявних фінансових можливостей, внутрішніх і зовнішніх резервів, наукового потенціалу країни і регіонів
	Туреччина	Ефективна зонна політика, що передбачає, зокрема, створення вільних економічних зон з метою сприяння розвитку пріоритетних галузей і виробництв; утворення комітету з питань поліпшення інвестиційного клімату

Джерело: систематизовано автором.

У свою чергу, в аспекті надання пільг і підтримки інвестування й розвитку фінансового потенціалу власне малих суб'єктів підприємництва доцільно відзначити чіткість й збалансованість нормативно-правової бази у Польщі, яка регламентує ці аспекти, що часто є слабким місцем в українській практиці й негативно позначається на роботі малого бізнесу. Умовами надання держа-

вної підтримки інвесторам є забезпечення достатньої кількості робочих місць, технологічна спрямованість інвестицій, використання фінансового потенціалу для модернізації галузей і виробництв та інновацій.

Водночас, якщо розглядати окремі аспекти підвищення ефективності використання нагромадженого фінансового потенціалу інвестиційної діяльності у контексті регіонів у Польщі, то варто відзначити застосування заходів щодо розбудови системи місцевого оподаткування, збільшення фіскальної ефективності муніципальних податкових платежів і активізації використання коштів місцевих бюджетів в інвестиційних цілях [73].

В Україні в умовах правового завершення процесу створення об'єднаних територіальних громад відкритим питанням залишається їхнє фінансове забезпечення, а також можливості в частині підтримки розвитку малого бізнесу.

Досвід Чехії, як центральноєвропейської держави й члена ЄС, є особливо цінним і наочним для України. Він демонструє прогрес, якого можна досягти у короткі терміни у сфері фінансів й інвестицій, а також чіткі заходи, що потрібні для цього. Зокрема, саме ця країна зацентрувала увагу на використанні ресурсів стратегічних інвесторів як головному пріоритеті. Вагому роль у цьому процесі відіграло створення спеціалізованої державної структури «ЧехІнвест», що має багаторічний досвід роботи і вважається однією з найуспішніших Агенцій прямих іноземних інвестицій в ЄС. Високопрофесійний підхід фахівців «ЧехІнвест» до сприяння інвесторам з особливим акцентом на потребах малого бізнесу відображається у визначенні пріоритетів інвестування, встановленні тісних зв'язків з іншими інституціями й інвесторами, гнучкістю взаємодії. Це дало змогу країні мінімізувати наявні проблеми із бюрократизацією та іншими політичними і правовими чинниками, які негативно позначалися на перспективах використання фінансового потенціалу у інвестиційних цілях та є особливо «болісними» для малих суб'єктів підприємництва, у яких зазвичай обмаль ресурсів. Розвиток системи сприяння інвесторам на базі наявних фінансових стимулів забезпечує послідовність та обґрунтованість чеського підходу і, як показав час, його успішність [72]. У цьому контексті можна провести деякі аналогії із створенням в Україні спеціалізованої інституції – Державного агентства України з інвестицій та інновацій (уже не функціонує), котре не змогло досягти успіхів, аналогічних «ЧехІнвест» у силу непрофесійності підходів до формування, некомпетентності, недостатньо продуманій концепції діяльності і нечіткості повноважень, а також постійних зловживань з боку чиновників. Також у разі створення схожих інституцій в Україні доцільно враховувати досвід «ЧехІнвест» щодо активної спрямованості роботи над покращенням інвестиційного бізнес-середовища, застосування маркетингових стимулів, зокрема реклами, проведення інформаційних кампаній, напрацювання заходів для ефективнішого використання ресурсів у цифровізованому фінансовому просторі, зважаючи на потребу відновлення на-

ціональної економіки. Вирішення цього завдання буде неможливим без формування фінансового потенціалу суб'єктів малого підприємництва.

Для прикладу, в Угорщині останніми роками були зроблені акценти на використання різноманітних пільг для стимулювання фінансування інвестицій. Водночас у державі застосовуються пільги як податкового, так і неподаткового характеру. Це пов'язано із необхідністю імплементації моделі інноваційного розвитку, що актуально і для України. Сприяння розвитку науково-технічної сфери здійснювалося із застосуванням пільг з оподаткування прибутку, умовою надання яких було реінвестування його частини в інновації. З-поміж неподаткових пільг ключова роль належить застосуванню безвідсоткових кредитів і субсидуванню. Загалом використання такої системи заходів дозволило Угорщині стати однією із провідних держав центральної і східної Європи за рівнем залучення іноземних інвестицій, які були спрямовані на розвиток малого й середнього підприємництва [72].

В умовах значної диференціації рівнів розвитку регіонів України доцільно вивчити й врахувати заходи, здійснені урядом Угорщини щодо використання механізму технопарків в цілях створення сприятливих умов для іноземного капіталу на окремих територіях. Аналогічним чином в Україні застосовувався механізм вільних економічних зон, що дало суперечливі результати. Тобто врахування угорського досвіду створення технопарків можливе у випадку чіткої регламентації умов та апробаційного спрямування таких заходів. Вони не можуть мати постійний характер, мають бути вибірковими та зорієнтовуватись на вирішення проблеми подолання регіональних дисбалансів. Однак після того, як такі проблеми вирішуються, пільги повинні скасовуватись задля недопущення дискримінації та спотворення конкурентних засад розвитку бізнесу в Україні.

Показовим є досвід Австрії і Швейцарії у створенні спеціалізованих інституцій для стимулювання інвестиційної діяльності, які довели свою практичну придатність. На таких принципах була утворена Швейцарська організація сприяння інвестиціям та Австрійська бізнес-агенція [74]. Згадані інституції діяли під контролем відповідних профільних міністерств і відомств, тим не менше, були наділені чітким переліком повноважень та зрозумілою компетенцією. Ключовими їхніми завданнями були активна участь у напрацюванні заходів з покращення умов інвестиційної діяльності, у тому числі для малого та середнього бізнесу, внесення пропозицій щодо вдосконалення чинної нормативної бази, розроблення і реалізація рекламних заходів, формування іміджу країни для підвищення ефективності процесу формування й використання фінансового потенціалу підприємницьких структур. Запорукою результативності роботи установ була чітка нормативно-правова база у перелічених державах, висока якість співпраці із відповідними міністерствами й відомствами у контексті власних повноважень, а також відповідна ділова культура.

Очевидно, що в Україні є суттєві проблеми із забезпеченням аналогічних сприятливих умов для розвитку малого бізнесу.

Попри значне відставання України у рівні розвитку, науково-прикладний інтерес становить також досвід Німеччини. У країні традиційно робляться акценти на інвестування у розвиток людських ресурсів, передусім через наукову на інноваційну сфери. Так, для прикладу, у Німеччині була створена конфедерація університетів EUCOR, яка стала однією з перших транскордонних університетських конфедерацій у Європі, об'єднуючи понад 100 000 студентів і 10 000 викладачів і дослідників. Що головне, EUCOR брала активну участь у налагодженні зв'язків між університетами та промисловістю, вивчала проблеми використання тих чи інших заходів у цілях нагромадження фінансового потенціалу, виробляла відповідні рекомендації щодо використання останнього в інвестиційних цілях. Наприклад, університети-учасники конфедерації є партнерами ініціативи «BioValley», у рамках якої об'єднано зусилля великих фармацевтичних компаній Верхнього Рейну, регіональних університетів, науково-дослідних інститутів у комерційних цілях. Були залучені до співпраці суб'єкти малого підприємництва й великого бізнесу [75].

Загалом потрібно відзначити, що на сучасному етапі розвитку світової економіки втручання держави шляхом регулювання інвестиційно-інноваційної активності стає вирішальним при виборі стратегії діяльності бізнесу, незалежно від його розмірів. Зокрема, відстежується тенденція, що з кожним роком витрати держав на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) також зростають (табл. 1.8).

Лідерами у витратах на інноваційну діяльність у сучасному глобалізованому світі залишаються США та Китай – понад 600 і 500 млрд дол. США у 2022 р. відповідно, при цьому у Японії, яка третя за цим показником – уже 372 млрд дол. США. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи є основною рушійною силою інновацій, а витрати на їх проведення вказують на пріоритетність розвитку науки і техніки, оскільки інновації дають перспективи для розширення фінансового потенціалу, зокрема суб'єктів малого підприємництва. При цьому спостерігається збільшення витрат на НДДКР в азійських країнах, таких як Південна Корея, Індія, Сінгапур, Китай.

У цьому контексті також відзначаємо достатньо ефективне застосування у Німеччині системи інвестиційних пільг, зокрема у випадку вкладення коштів у перспективні технологічно потужні напрями, що, безумовно, актуально для України в умовах слабкості вітчизняних дослідних інституцій, практичної відсутності тісних зв'язків і співпраці між ними та реальним сектором економіки. Без співпраці у межах системи університет–бізнес–держава очевидно в Україні буде складно досягти поставлених цілей і гарантувати успішний процес інтеграції у ЄС.

Таблиця 1.8 – Витрати на НДДКР в окремих країнах, млрд долл. США

Країна	Роки						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
США	485	496	512	562	585	616	625
Китай	344	373	401	421	344	373	513
Японія	163	165	172	235	275	365	372
Німеччина	103	107	113	125	158	165	188
Південна Корея	64	75	81	97	114	115	127
Франція	58	59	60	72	88	97	105
Велика Британія	54	45	48	62	84	95	98
Індія	62	66	73	73	78	86	93
Бразилія	37	37	37	38	40	40	43
Україна	0,65	0,91	0,96	1,2	2,65	3,91	4,72

Джерело: побудовано на основі офіційної статистики Організації економічного співробітництва і розвитку [70]

Також розглянемо окремі аспекти досвіду Туреччини, що може бути потенційно використаний в Україні. Проводити певні аналогії із цією країною та Україною дозволяють деякі схожі риси, зокрема: обидві держави можуть стати потужними геополітичними гравцями; чисельність населення; розміри; євроінтеграційне бачення розвитку [76].

Потрібно відзначити, що у Туреччині існує спеціальна Програма реформ, спрямована на поліпшення інвестиційного клімату, утворено Координаційний комітет із питань покращення останнього в складі представників державної влади і бізнесу, який працює в розрізі низки підкомітетів. Завдання останніх чітко визначені й обмежуються компетенцією щодо таких аспектів, як проблеми нормативно-правового характеру, започаткування бізнесу, зайнятість, інвестиції у певні галузі, фінансово-податкове стимулювання малого бізнесу, заходи щодо сприяння інвестиціям.

У країні також ефективно використовується зонна політика в цілях сприяння залученню іноземних інвестицій (Конференція ООН з торгівлі та розвитку визначала Егейську вільну зону (Туреччина) як зразок організації максимально сприятливого інвестиційного середовища) [77].

У свою чергу Китай зміг досягти позитивної динаміки інвестування й економічного розвитку загалом за рахунок політико-правових, соціальних і культурних чинників формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності.

Зокрема, КНР вдалося забезпечити політичну стабільність, мінімізувати корупцію, врегулювати на законодавчому рівні фактично усі проблемні питання щодо залучення і здійснення інвестицій, сформувати належний рівень ділової культури у громадян і бізнес-середовищі. Відповідно це створило необхідні передумови та сприяло активнішій інтеграції Китаю у міжнародний

інвестиційний ринок і дозволило брати участь у перерозподілі світових фінансових потоків на свою користь.

Проводячи аналогії з Україною, відзначаємо, що саме політичні фактори є чи не головною перешкодою нагромадження і, головне, належного цільового використання фінансового потенціалу для малого бізнесу, який часто не в змозі фінансово витримувати бюрократичний тиск й штучні перешкоди. Запорукою того, що Китай став одним із найбільших реципієнтів іноземного інвестиційного капіталу, стала також ефективна структурна політика, вдало зроблені акценти на стимулюванні конкурентоспроможних та інвестиційно-привабливих галузей і виробництв на основі чітко сформованої концепції економічного розвитку та визначення пріоритетів останнього [78].

Очевидно, що в Україні необхідно також акцентувати увагу на розвитку пріоритетних галузей, які є високотехнологічними, експортоорієнтованими та імплементують цифрові технології і рішення у наданні послуг й пропозиції нових продуктів [79].

Досить цікавим з науково-практичного погляду є досвід сприяння інвестуванню Сінгапуру як держави, що за невеликий проміжок часу змогла досягти значних успіхів у цій сфері. Зокрема, управління економічного розвитку Сінгапуру на початку 2000-х рр. представило програму, пов'язану зі стратегією прямих іноземних інвестицій, та програму розвитку місцевої промисловості для підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку. Кінцевою метою зазначеної програми було використання передових напрацювань і здобутків іноземних компаній і, таким чином, підвищення ефективності їхньої діяльності [80].

У підсумку було акцентовано увагу на фінансовому забезпеченні інвестування у пріоритетні, потужному у експортному й інноваційному планах галузей і регіонів, чого не вдається зробити в Україні, незважаючи на проведену адміністративно-територіальну реформу та створення об'єднаних територіальних громад.

Враховуючи результати узагальнення й систематизації досвіду окремих країн світу, на наш погляд, пріоритетними напрямками його адаптації в Україні з метою підвищення ефективності формування та використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва є:

- інвестування на основі програмно-цільової орієнтації в окремі пріоритетні галузі і сектори (цільові інвестиції) та стратегічної взаємодії між державою, науковим і бізнес-сектором;
- імплементація моделі інноваційного розвитку із застосуванням системи податкових преференцій, зрівноваження регіональних дисбалансів, зумовлених різним фінансовим потенціалом територій із використанням механізмів технопарків, наукових й індустріальних парків;

- підтримки достатнього рівня фінансової безпеки у процесі використання зовнішніх фінансових ресурсів та їх залучення у фінансовий сектор, активізація використання коштів місцевих бюджетів у інвестиційних цілях, що в Україні можливо на основі створених об'єднаних територіальних громад;

- розвиток цифрової інфраструктури, партнерства держави і приватного секторів, створення ефективних спеціалізованих інституцій для сприяння залученню інвестицій та оптимального використання потенційних фінансових можливостей на зразок тих, які довели свою практичну придатність та ефективність роботи у Австрії, Швейцарії, Чехії, Естонії;

- політика сприяння інвестуванню повинна ґрунтуватись на розвитку наукової та інноваційної сфери, НДДКР, тісної співпраці із іноземними партнерами;

- імплементація стратегій економічного розвитку з визначенням пріоритетів останнього на базі створення максимально сприятливих умов для інвестування й оптимального використання фінансового потенціалу малого бізнесу й великих підприємств на основі адаптації до сучасних трендів ринків, вивчення потреб і нових способів надання різних послуг в умовах цифровізації економіки України.

У результаті виконаної дослідної роботи можна зробити такі висновки:

1. Уточнено перелік функцій і завдань управління персоналом на великому промисловому підприємстві, який включає весь перелік функцій управління (прогнозування, планування, організація, контроль, аналіз, облік, регулювання) єдиним взаємопов'язаним комплексом процесів у сфері управління персоналом. Узагальнюючи розробки зарубіжних й українських науковців і результати досвіду роботи великих промислових підприємств, можна назвати такі шляхи вдосконалення управління персоналом: забезпечення умов професійного розвитку персоналу; удосконалення системи організації нормування й оплати праці; поліпшення умов, охорони та безпеки праці; розвиток соціально-трудових відносин та організаційної культури в умовах цифровізації економіки; забезпечення соціальної захищеності; підвищення ефективності роботи з молоддю.

2. Запропоновані сценарії враховують такі складові внутрішнього та зовнішнього середовища: суспільна ситуація навколо воєнного конфлікту на території області; впровадження загальнодержавних і галузевих реформ; ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень на регіональному та локальному рівнях; демографічні та соціально-економічні процеси як індикатор стану регіонального розвитку. При цьому в якості базового сценарію розвитку Донеччини, що був би обраний до 24 лютого 2022 року, є другий (реалістичний), однак, у зв'язку з воєнною агресією, що розв'язала Російська федерація на території нашого регіону та країни в цілому, на жаль, залишається тільки перший (песимістичний) сценарій.

3. Цифрова трансформація є невід'ємною частиною змін, що відбуваються в територіально-економічних системах. Вплив цифровізації на економіку й інвестиційну привабливість територіально-економічних систем зростає в сучасних умовах, оскільки впровадження інформаційно-комунікаційних технологій є пріоритетом державної політики. Для об'єктивного ранжирування територіально-економічних систем за рівнем цифрового потенціалу й оцінювання впливу цифровізації на інноваційно-інвестиційну активність необхідно враховувати цифрові фактори, які групуються за трьома напрямками: інформаційно-комунікаційна інфраструктура, цифрове управління і цифровий бізнес. При розробленні підходу до оцінювання цифрового потенціалу територіально-економічних систем важливим є використання кореляційного аналізу для обґрунтування впливу сформованої системи статистичних показників, що враховуються в його складі потенціалу, на рівень інновацій та інвестицій в розвиток територіально-економічних систем.

4. Для практичної реалізації інноваційного шляху розвитку економіки регіону необхідним є формування інноваційної моделі розвитку, яка теоретично виражає інноваційні пріоритети і механізми та передбачає використання нових організаційних форм у виробничій і підприємницькій сфері, які суттєво прискорять процеси трансферу інноваційних розробок та ефективність їх реалізації. Регіональну інноваційну систему визначено як складну, відкриту, динамічну, організовану соціально-економічну систему, що складається з розташованих у межах регіону підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадян, які цілеспрямовано взаємодіють між собою у сфері створення, поширення, використання нових знань і технологій, виробництва та реалізації інноваційної продукції і послуг. Основною метою регіональної інноваційної системи має бути визначення резервів забезпечення стабільного фінансово-економічного розвитку регіону, забезпечення його сталого економічного розвитку, підвищення його конкурентоспроможності, зростання якості життя населення. Стратегія комплексного інноваційного розвитку регіону реалізується в рамках певного механізму, серед елементів якого виступають об'єкти, суб'єкти, методи, засоби та принципи, що характеризуються різними видами взаємовідносин. Інноваційний механізм має за мету забезпечення досягнення встановлених цілей сталого інноваційного розвитку в рамках сформованої стратегії комплексного інноваційного розвитку регіону як передумови його фінансово-економічної безпеки.

5. Виокремлені пріоритетні напрями адаптації іноземного досвіду безумовно можуть бути успішно імplementовані у вітчизняних умовах лише у випадку збалансованих підходів і відповідного прогнозування ймовірних результатів від впровадження у довгостроковій перспективі. Попри певні ризи-

ки, на наш погляд, на інституційному рівні в Україні важливим є концептуальне розуміння необхідності цих та інших заходів задля недопущення відставання країни за рівнем економічного розвитку та збереження потенціалу суб'єктів малого підприємництва, як основи успіху у випадку повноцінного членства країни у ЄС. Водночас, це формує перспективи для продовження наукових розвідок у частині оцінки ризиків залучення фінансових ресурсів із диверсифікованих джерел і вирішення проблеми гарантування економічної безпеки України.

6. Досліджуючи сутність фінансової інклюзії та її зв'язок із фінансовою грамотністю, необхідно зробити акцент на практичному поєднанні проєктного і компетентнісного підходів в освітньому процесі, які сприяють реальному формуванню фінансової обізнаності населення і дозволяють вдало використовувати інформаційні технології в банківській сфері. Орієнтація на ключові аспекти впровадження фінансової грамотності в навчальний процес на всіх етапах формування особистості дозволить вдало реалізувати і вдосконалити розроблену Національну стратегію фінансової інклюзії в Україні, що є одним із базових елементів системи фінансово-економічної безпеки сталого розвитку держави.

7. Розроблена авторська методика дозволяє, окрім внутрішніх загроз фінансової безпеки, врахувати також і зовнішні фактори. З метою зменшення загроз фінансової безпеки підприємств машинобудівної та металургійної галузей необхідне розроблення дієвого механізму планування та прогнозування діяльності на підприємствах, що враховуватиме вплив зовнішнього та внутрішнього середовища.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У СТІЙКОМУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

2.1 Впровадження механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку

Вітчизняні тенденції розвитку кредитних відносин свідчать про неможливість збільшення кредитних портфелів комерційних банків України в попередніх обсягах, що пов'язано з уповільненням темпів зростання ВВП, обмеженістю поглинання кредитних ресурсів економікою і зменшенням кількості кредитоспроможних клієнтів. Останні економічні наслідки фінансової кризи дозволяють стверджувати, що перевищення 50 % бар'єру кредитування реального сектору – суттєво небезпечна для економіки ситуація, яка сприяє зменшенню обсягів ВВП у наступному періоді. У зв'язку з цим банкам необхідно здійснювати пошук більш прогресивних механізмів формування і реалізації кредитної політики, які повинні знайти відображення в інноваційних підходах до подальшої побудови кредитних відносин.

Сучасний огляд теоретичних і практичних основ системи комплаєнс-контролю свідчить про недостатню обізнаність з цього питання вітчизняного банківського сектору. Проблемами впровадження системи комплаєнс-контролю цікавляться закордонні та вітчизняні науковці: О. Данилин, О. Б. Деревська, Л. Правдива, К. Пустовалова, Д. Савинов, А. Л. Цюцяк, А. Л. Цюцяк, М. А. Шалимова [81-84]. Автори у своїх роботах розглядають особливості комплаєнс-функції у сучасній організації, основні напрямки удосконалення корпоративного управління та управління комплаєнс-ризиком, основи побудови і впровадження системи комплаєнс-котролю в кредитних організаціях.

Метою дослідження є розкриття перспектив системи комплаєнс-котролю в межах механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку, яка сприятиме максимальному дотриманню внутрішніх банківських процедур.

Завданнями дослідження є таке: розкрити сутність термінів «комплаєнс» і «комплаєнс-ризик»; обґрунтувати необхідність впровадження системи комплаєнс-контролю в банку; визначити підсистеми і побудувати систему комплаєнс-контролю механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку [85–86].

Термін «комплаєнс» прийшов в українську банківську сферу досить недавно, але вже знайшов сучасне відображення в «Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України», які за-

тверджено постановою Правління НБУ від 28.03.2007 р. № 98. Згідно з Постановою комплаєнс (дотримання вимог законодавства та внутрішніх процедур) – це необхідність знати, розуміти та дотримуватися всіх вимог законодавства України, нормативів, положень і правил, внутрішніх політик, стандартів і кодексів з питань діяльності банку [87]. Основні сфери комплаєнсу наведено на рис. 2.1.

Рисунок 2.1 – Основні сфери комплаєнсу

Ряд авторів вважає, що комплаєнс – це вид професійної діяльності переважно в банківській сфері, направлений на забезпечення спроможності банку функціонувати відповідно до визначених стандартів, правил поведінки та управління конфліктами інтересів. Комплаєнс – це процес управління комплаєнс-ризиками. У свою чергу, комплаєнс-ризик – ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком

вимог законодавства України, нормативно-правових актів, внутрішніх положень і правил, а також стандартів саморегульованих організацій, що застосовуються до його діяльності. Нездатність передбачати вплив неналежних дій працівників банку може призвести до негативного суспільного резонансу та завдати шкоди репутації банку, навіть якщо не було порушено вимог законодавства України.

Слід підкреслити, що інноваційна кредитна політика – це комплекс дій і заходів, що здійснюються комерційним банком у сфері кредитної справи, які направлені на максимізацію доходності і мінімізацію ризику кредитних операцій, із використанням нововведень, що гарантують задоволення нових чи підвищених потреб і одержання додаткового економічного ефекту.

У свою чергу ефективність інноваційної кредитної політики цілковито залежить від механізму її формування і реалізації. Водночас, блискучо сформована кредитна політика може визнати фіаско завдяки невдалим діям кредитної служби банку. У даному випадку на допомогу може прийти розроблена і впроваджена система комплаєнс-контролю, яка забезпечить належне дотримання банком законів і внутрішніх процедур. Також ряд авторів підкреслює, що до найбільш вагомих причин впровадження системи комплаєнс-контролю слід віднести необхідність застосування нових, сучасних форм і методів фінансового контролю; посилення пріоритетності недержавного фінансового контролю; необхідність забезпечення гнучкості в управлінні банком; забезпечення альтернативних способів досягнення ефективності фінансово-господарської діяльності.

Традиційно виділяється 18 основних сфер комплаєнсу, серед яких є універсальні, які притаманні будь-якому виду організації (облік і звітність, надання фінансової звітності; податкове законодавство; корпоративне право і закон про компанії; законодавство про працю) та характерні спеціально регульованим організаціям в окремих сферах (наприклад, банківське законодавство).

Традиційно для побудови системи комплаєнс-функції обирають відповіді на три ключові запитання: по-перше, підхід до визначення сфер комплаєнсу і методологія побудови функції комплаєнс; по-друге, структуризація комплаєнс (централізована і децентралізована комплаєнс-функція; розподіл зон відповідальності з функцією управління ризиками, внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту); по-третє, зовнішня оцінка функції комплаєнс (хто і на предмет чого оцінює функцію комплаєнс; які у зв'язку з цим дії необхідно приймати в компанії).

Розроблення і затвердження методичної бази проведення комплаєнс-контролю повинні здійснюватися 1 раз на рік, а процес його проведення мусить співпадати з періодом реалізації інноваційної кредитної політики банку.

У межах «Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України», які затверджено постановою Правління НБУ, головними органами контролю за дотриманням банком законодавства та внутрішніх процедур є спостережна рада, правління та відповідні підрозділи.

З точки зору побудови організаційної структури комплаєнс-контролю, визначають два підходи: централізований і децентралізований. Централізований підхід означає, що один керівник комплаєнсу несе відповідальність за роботу всієї комплаєнс-функції, незалежно від сфери використання комплаєнс-процедур. У свою чергу, комплаєнс-контролери підпорядковуються менеджерам бізнес-одиниці, останні з яких несуть повну відповідальність за прийняття бізнес-рішень, що торкаються комплаєнсу і побудови задач для керівника комплаєнсу. Керівник комплаєнсу несе повну відповідальність за ефективність роботи системи та її впровадження. Децентралізований підхід означає, що керівник комплаєнсу несе відповідальність за один або декілька компонентів системи, а кожний із керівників несе відповідальність за аналіз ризиків, політик і процедур на місцях, причому для кожного керівника комплаєнс є додатковою функцією.

Вважаємо, що в межах механізму формування і реалізації доцільно використовувати децентралізований підхід, який має більшу гнучкість відносно наявної організаційної побудови в банку. Робоча група з інноваційного розвитку кредитного сектору повинна відповідати не лише за прийняття рішення відносно необхідності розроблення інноваційної складової кредитної політики на наступний рік, але і виконувати ряд комплаєнс-функцій: контрольну; інформаційно-аналітичну; консультаційну.

Комплаєнс-контроль формування інноваційної кредитної політики банку повинен відповідати за дотримання вимог зовнішнього і внутрішнього походження на етапах підготовки, розроблення і прийняття рішення. Особливу увагу слід надати виконанню принципів інноваційної кредитної політики: комплексності, взаємозалежності, оптимальності, науковому обґрунтуванню, адаптивності, системності і динамічності.

У свою чергу, комплаєнс-контроль за реалізацією інноваційної кредитної політики дає можливість дотримуватися основних положень і процедур її виконання на етапах попередньої роботи з видання і оформлення портфелів кредитних продуктів; управління портфелем кредитних продуктів.

Вважаємо, що головною метою розроблення системи комплаєнс-контролю механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку є мінімізація втрат від комплаєнс-ризиків, пов'язаних із розробленням нових і модифікованих кредитних продуктів, впровадження нових методів і механізмів.

Сучасні тенденції ведення банківської справи потребують консолідації прозорості й інноваційного напрямку розвитку кредитних відносин «інновація–продукт» і «інновація–процес», тому підсистеми повинні виконувати традиційні для системи комплаєнс-контролю завдання: попередження, виявлення і реагування.

Вважаємо, що їх слід трактувати таким чином:

а) попередження – це сукупність різноманітних заходів, які спрямовані на систематичне зведення до мінімуму втрат, пов'язаних із комплаєнс-ризиками;

б) виявлення – це сукупність систематизованих різноманітних дій, результатом яких є перевірка реалізації програми комплаєнс, проведення ідентифікації, розслідування та роз'яснення відхилень, випадків порушення правил;

в) реагування – це сукупність різноманітних дій з приводу припинення порушення правил і некоректної ділової поведінки, надання звітності керівництву банку, що дозволить посилити програму комплаєнс і підтримувати спроможність функціонувати відповідно до визначених стандартів.

Слід визнати, що в межах інноваційної кредитної політики до комплаєнс-ризиків слід віднести ймовірність санкцій, фінансових збитків і втрати репутації в наслідок впровадження нових і модифікованих кредитних продуктів, процедур, методів, механізмів та інше.

У результаті проведеного дослідження можна зробити ряд висновків:

а) механізм формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку можна розглядати, як окрему галузь комплаєнсу, що відповідає за мінімізацію комплаєнс-ризиків кредитних операцій, з використанням нововведень, що гарантують задоволення нових чи підвищених потреб клієнтів і банку;

б) періоди реалізації інноваційної кредитної політики і використання системи комплаєнс-контролю складають один рік, що дає можливість здійснювати узгодженість дій у часі;

в) використання децентралізованого підходу до організаційної побудови системи комплаєнс-контролю дозволить мінімізувати накладні витрати банку й отримати додатковий економічний ефект від впровадження інноваційної кредитної політики в запланованому обсязі;

г) створення системи комплаєнс-контролю з дотриманням необхідної кваліфікації і відповідності особових характеристик кредитних експертів при здійсненні своєї професійної діяльності сприятиме мінімізації втрат, пов'язаних із суб'єктивними причинами і створенню позитивного іміджу банку.

2.2 Розвиток процесів цифровізації

Сьогодні швидко зростаючий ринок технологій і процес цифровізації, що охоплює всі сфери економічної діяльності, мають сильний вплив на фінансові ринки. Зміни у фінансовому секторі відбуваються як усередині самих об'єктів фінансового ринку, так і в процесах взаємодії один з одним і клієнтами. Ці зміни пов'язані із застосуванням нових цифрових технологій, у тому числі технології розподіленої бухгалтерської звітності, з аналізом великих даних, використанням хмарних обчислень, штучного інтелекту, біометричних технологій, доповненої/віртуальної реальності. Розглянуті технології пов'язані з використанням клієнтами банківських додатків, дистанційними платежами, плануванням, кредитуванням та фінансуванням, торгівлею та інвестиціями, страхуванням, забезпеченням безпеки, регуляторними операціями та комунікаціями між учасниками фінансового ринку та клієнтами.

Для виявлення основних факторів, що визначають рівень готовності елементів фінансової інфраструктури до процесів цифровізації суспільства, слід проаналізувати необхідні та достатні умови даного процесу. Необхідні умови цифровізації ринку фінансових послуг носять об'єктивний характер і визначаються специфікою самої фінансової послуги, яка сприяє її цифровізації. Зокрема, перехід на електронний документообіг із використанням електронно-цифрового підпису, безготівковий характер розрахунків через платіжні послуги ІТ-платформ – все це умови для цифрового подання відповідної фінансової послуги. Достатні умови цифровізації ринку фінансових послуг мають суб'єктивний характер та обумовлені професійними й особистими інтересами споживачів даних послуг, а також рівнем їхньої технічної оснащеності.

Нова цифрова парадигма включає такі напрямки трансформації:

а) розширення цифрових перспектив. Глобальний перехід до цифрових технологій відкриває абсолютно нові можливості. Успішний цифровий бізнес завжди знаходиться на два кроки попереду, постійно відстежуючи поведінку клієнтів, що змінюється, винаходячи нові способи адаптації своїх продуктів відповідно до зростаючих очікувань;

б) клієнтоорієнтоване мислення. Ключовим фактором тут є формування спеціального типу мислення, орієнтованого на клієнта на кожному рівні, у тому числі в операційних і стратегічних процесах, забезпечуючи при цьому відповідність фінансових рішень потребам і очікуванням користувачів;

в) модифікація ключових показників ефективності, оскільки цифрова парадигма більше зміщується у бік клієнтоорієнтованості. Вкрай важливо переосмислити не тільки внутрішню культуру та бізнес-підхід компаній, але і спосіб вимірювання її ефективності в силу того, що протягом десятиліть ключовими показниками ефективності були рівень продажів, конверсія, а також

кількість потенційних клієнтів. Але щоб стати успішним фінансовим брендом в нову епоху, основну увагу слід приділяти відгукам і зворотному зв'язку з користувачами, сформованому образу технології та продавця послуги, фінансовій архітектурі.

Фінансові технології здійснюються в різних секторах фінансової індустрії. З точки зору класифікації дерева фінансових технологій, їх можна знайти в таких категоріях фінансових послуг: цифровий банкінг, фінансування фінтех-платформ (краудфандинг і краудінвестинг), роботизовані консультації, електронні гроші, послуги цифрових платежів, страхові технології та фінансова діяльність, пов'язана з криптоактивам та ін.

Основними цілями розвитку фінансових технологій є:

- сприяння розвитку конкуренції на фінансовому ринку;
- підвищення доступності, якості й асортименту фінансових послуг;
- зниження ризиків і витрат у фінансовій сфері;
- забезпечення безпеки та стійкості при застосуванні фінансових технологій;
- підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних технологій.

Між об'єктами та процесами фінансового сектора існує певна взаємозалежність, яка умовно представлена на рисунку 2.2.

Рисунок 2.2 – Взаємозв'язок об'єктів і процесів фінансового ринку

Застосування методу евристичного моделювання дозволяє сформулювати перелік тих цифрових технологій, які істотно впливають на процеси фінансового сектора: фінтех, регтех, інвесттех, кредиттех, іншуртех, кібертех, опертех, роботех, аналітех.

Фінтех. Термін «фінансові технології» (фінтех) застосовують для опису нових цифрових технологій, спрямованих на покращення й автоматизацію надання та використання фінансових послуг, щоб допомогти компаніям, власникам бізнесу та споживачам краще керувати своїми фінансовими операціями, процесами та щоденними завданнями за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення й алгоритмів, що використовуються на комп'ютерах та все частіше смартфонах.

Регтех. Зростання рівнів регулювання процесів і складні нормативні вимоги значно впливають на компанії фінансового сектора, оскільки вимагають від них інноваційних рішень. Рішення регуляторних технологій (англ. RegTech) мають потенціал підвищення ефективності комплаєнсу як з погляду витрат, так і з погляду окупності інвестицій. Таким чином, можна сказати, що регуляторні технології (регтех) є комплексом фінтех-додатків, призначених для формування регулятивної звітності компаній і цілей комплаєнсу, що застосовуються регульованими (піднаглядовими) фінансовими установами. Функції моніторингу стають швидше, простіше й ефективніше із застосуванням цифрових технологій.

Інвесттех. Цифрові технології, що використовуються для створення нових ефективніших способів доступу й оптимізації процесів торгівлі й інвестицій, входять до групи інвестиційних технологій (інвесттех). Наприклад, прямі торгові й інвестиційні платформи полегшують доступ на ринки як інституційним інвесторам, так і роздрібним споживачам. Для інституційних інвесторів ці платформи зменшують залежність від маркет-мейкерів у торгових цілях. Для роздрібних інвесторів процеси торгівлі й інвестування можуть бути проведені за набагато нижчою ціною, ніж через посередника, а деякі платформи навіть пропонують готові професійно розроблені портфелі.

Кредитех. Цифрові технології, що застосовуються до операцій кредитування та фінансування (кредитех), допомагають зробити кредит доступним для фізичних або юридичних осіб, які, можливо, раніше відчували труднощі з доступом до традиційного кредитного ринку. Кредитех використовує технологію автоматизованого самонавчання для апробації різних алгоритмів кредитного скорингу на базі наявних технологічних платформ для надання фінансових і цифрових банківських продуктів на індивідуальних умовах споживачам.

Алгоритми кредитного скорингу, що застосовуються сьогодні, становлять новий підхід до оцінювання кредитоспроможності юридичних і фізичних осіб, незалежно від наявної кредитної історії на основі використання таких підходів:

- альтернативних джерел даних;
- виявлення складних нелінійних відносин між даними на основі автоматизації;
- складання незалежного репрезентативного набору даних для автоматизації з метою подолання наявних обмежень.

Такі алгоритми кредитного скорингу включають оцінювання ймовірності дефолту (або погашення) та можливості до погашення, а також дозволяють формувати індивідуальні пропозиції для кожного клієнта.

З'являються нові бізнес-моделі кредитування та фінансування, зокрема однорангові платформи, які можуть приймати одну з декількох різних моделей за допомогою:

- платформ, заснованих на пожертвуваннях та винагородах: люди, які фінансують контрагента, жертвують кошти безпосередньо, наприклад, для соціальної мети або в обмін на майбутню винагороду (зазвичай продукт або послуга, що генерується фінансованим проєктом);

- кредитних платформ: люди очікують, що їхні інвестиції буде повернено з надбавками;

- платформ, заснованих на акціонерному капіталі: фізичні особи отримують частку в компанії, що залучає кошти.

Іншуртех. Застосування цифрових платформ і нових технологій також трансформує страхування. Вони змінюють спосіб доступу до страхування та його розподілу. Наприклад, провайдери тепер пропонують доступ до страхування через мобільні пристрої. З'являються однорангові страхові платформи, за допомогою яких окремі особи можуть сформувати свою власну групу осіб, з якими можна поєднати ризики. Однак найбільший вплив на страхування може надати використання технологій для покращення андеррайтингу (англ. *underwriting*) та ціноутворення ризиків.

Кібертех. Однією з головних тем обговорення у руслі інформаційної етики є приватність, право на збереження в таємниці особистої інформації. У той час, як зростаюча залежність від цифрових технологій може збільшити ризик порушення кібербезпеки, цифрові технології також надають численні можливості підвищення безпеки цифрових фінансових послуг, так звані цифрові кібертехнології (кібертех). Шифрування даних для захисту цифрових даних покращується з розвитком цифрових технологій.

Опертех. Для всіх типів фінансових установ цифрові технології мають потенціал для значного підвищення ефективності операційних процесів, з якими вони працюють, та зниження загальних накладних витрат. Повсякденні процеси можуть бути оптимізовані через підвищення автоматизації:

- заміна рутинних операцій та оптимізація процесів. Для повторюваних дій (наприклад, розрахунків), де не потрібне прийняття управлінських рішень, штучний інтелект підходить краще, ніж людина. Це зумовлено тим фактором, що для таких операційних процесів все визначено, не потрібні нестандартні рішення чи творчий підхід, існує повна правова прозорість. Це шлях до оптимізації, розумної автоматизації, робототехніки, що дозволяє працювати з великими даними і надає можливість знизити витрати;

- оброблення документів. Сучасні опертех-роботи можуть працювати і з вхідною інформацією – розпізнавати стандартні документи та передавати їх виконавцям. Принцип їхньої роботи побудований на основі спеціальних фільтрів, які направляють документи, що не укладаються в задані показники, на розгляд експерта. Більше того, сучасні цифрові системи розпізнають типові документи і дають на них типові відповіді, що дозволяє їх використовувати у внутрішньому листуванні між відділами компаній, з клієнтами, в юридичній

службі і навіть комплаєнс-контролі, який покликаний забезпечувати відповідність діяльності установи встановленим нормам і регламентам.

Роботех. Поява цифрових платформ відкриває численні можливості (роботизовані технології) для залучення та надання допомоги споживачам у їхньому власному фінансовому плануванні, вони змінюють спосіб спілкування постачальників фінансових послуг зі своїми клієнтами, процеси збуту фінансових продуктів (використання чат-ботів, сеансів віртуальної реальності з консультантом тощо).

Аналітех. Симбіоз аналітичних додатків і цифрових технологій (аналітех) відкриває сьогодні широкі можливості для фінансових установ під час роботи з даними. Багато фінансових компаній інвестують в автоматизацію, штучний інтелект та аналіз даних: ці технології допомагають покращити моделювання кредитних ризиків, збільшити перехресні продажі, а також підвищити зручність роботи для користувачів завдяки навчанню на основі даних клієнтів, персоналізації та покращенню відносин клієнта та компанії у цифровому середовищі.

Отже, зміна архітектури фінансового сектора насамперед пов'язана з передовими фінансовими технологіями, завдяки яким банки та фінансові установи створюють свої екосистеми. Перехід від традиційної системи надання фінансових послуг до цифрової надає великі можливості як великим фінансовим компаніям, так і стартапам для роботи з банками чи фінансовими установами. Чим більше ключових проєктів фінансової інфраструктури буде запущено у виробництво тим більше з'явиться гравців, які будуть зацікавлені у впровадженні цифрових фінансових технологій.

Штучний інтелект матиме фундаментальне значення для вдосконалення основних банківських процесів та перетворення банківської галузі. Це дозволить підвищити її продуктивність за рахунок спрощення та оптимізації традиційно тривалих і великих операцій, що покращить виявлення шахрайства. Крім підвищення операційної ефективності, штучний інтелект також дозволяє створювати нові або більше персоналізовані пропозиції, передбачаючи потреби клієнтів і змінюючи спосіб взаємодії з ними, роблячи його більш природним та плавним.

Щоб скористатися всіма можливостями, які може надати цифрова економіка, фінансові інститути та державні органи повинні збільшити та покращити свої цифрові сервіси, такі як:

- системи цифрової ідентифікації, які дозволяють громадянам мати доступ до громадських, комерційних і фінансових цифрових сервісів;
- режими захисту даних, що розподіляють права та обов'язки для доступу й обміну даними споживачів;
- стратегії кібербезпеки, що сприяють пом'якшенню кібернетичної безпеки, нівелюванню ризиків й ефективному реагуванню на кібератаки та відновленню після них;

– відкриті банківські ініціативи, що дозволяють банкам ділитися даними про клієнтів за умови згоди з третіми особами, та ініціативи щодо сприяння інноваціям, які дозволяють впроваджувати новації у цифрових фінансових послугах, цікавих і вигідних для ринку.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що процес цифровізації у фінансовому секторі набирає обертів, і в найближчі 3–5 років на ринку з'являться нові типи взаємин між учасниками та клієнтами, нові віртуальні фінансові структури та підходи до операційних процесів. Водночас зазначимо, що нормативно-правова база для цього не передбачена, що значно гальмує розглянуті процеси цифровізації. Крім того, потрібна державна підтримка та створення спільних венчурних підприємств для фінансування реалізації експериментальних проєктів у фінансовому секторі.

Наростання глобальних тенденцій зумовило відрив виробництва від регіонального поділу продуктивних сил, який був забезпечений збільшенням мобільності капіталів, товарів і послуг. У той же час посилення серед конкурентних переваг регіональних економік значущості постіндустріальних факторів економічного розвитку (чутливості регіональної системи до інновацій, здатності до постійної адаптації регіональної економічної структури, чітко окресленого погляду на майбутнє регіону та ін.) визначило необхідність формування нових підходів до здійсненню регіональної політики [88].

Основна спрямованість перетворень економіки полягає в структурній оптимізації техніко-технологічного й організаційно-економічного комплексів, що здійснюється за допомогою нових методів управління в умовах цифровізації [89]. Ефективність розвитку підприємств і регіонів багато в чому залежить від рівня цифровізації, яка зачіпає всі сфери їхньої діяльності. Цифровізація економіки регіону зумовлює необхідність впровадження і реалізації на підприємствах цифрових перетворень.

Цифрову трансформацію підприємств необхідно розглядати у двох площинах.

Перша – це цифровізація бізнес-моделі – трансформація моделі взаємодії з контрагентом, перехід від традиційних продажів до моделі «розумного» продукту, доповненого цифровим сервісом для замовників продукції.

Друга – операційна цифровізація – впровадження цифрових інструментів для підвищення ефективності діяльності підприємств у рамках наявної бізнесмоделі.

Цифровим трансформаціям підприємств перешкоджають об'єктивні причини:

- високий ступінь зношеності обладнання та матеріально-технічної бази;
- нестача власні коштів для впровадження інноваційних проєктів;
- висока вартість позикових коштів для розроблення і реалізації цифрових технологій;
- обмеженість ринків збуту;

– дефіцит висококваліфікованих кадрів.

Найбільш важливими формами реалізації інвестиційних інтересів у сфері цифровізації є отримання і збільшення доходу (зарплати, премії, дивіденди), підвищення кваліфікації персоналу, стійкий розвиток підприємства, підвищення конкурентних переваг [90]. Для збереження своїх позицій та підвищення конкурентоспроможності підприємствам необхідно постійно розвиватися, освоювати нові технології, розширювати сфери діяльності [91].

Фактори, що впливають на швидкість впровадження цифрових технологій можна розділити на дві групи [92]:

- внутрішні можливості підприємства;
- наявність стимулів для цифровізації (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Фактори, що впливають на швидкість впровадження цифрових технологій територіально-економічних систем

Внутрішні можливості підприємства	Наявність стимулів до цифровізації
Наявність стратегічного рішення і можливості його реалізації, які характеризуються компетенціями керівництва територіально-економічних систем і якістю процесів управління	Рівень конкуренції в галузі, що стимулює керівництво територіально-економічних систем до підвищення продуктивності праці
Знання та навички співробітників, які необхідні для цифрової трансформації (не тільки IT-фахівців, а також фахівців в інших галузях). При цьому рівень знань низькокваліфікованих співробітників також має істотний вплив	Наявність доступу до цифрових технологій і відкритість ринку, доступність фінансування інвестицій в цифрові технології, можливості гнучкого входу і виходу з проєктів в умовах ризикованих інвестицій в нові технології
Ефективний розподіл ресурсу персоналу територіально-економічних систем з урахуванням умінь і знань	Гнучкість трудового законодавства з точки зору перерозподілу ресурсів, наявність додаткових податкових і регуляторних пільг

Наявність внутрішніх можливостей і додаткових стимулів до цифровізації дає можливість підприємствам почати процес трансформації. Однак навіть за наявності необхідних ресурсів підприємства стикаються з внутрішньої резистентністю, небажанням змінювати бізнес-процеси, труднощами інтеграції з «традиційними» рішеннями.

Необхідно пам'ятати, що цифрова трансформація підприємств – це не заміна всіх співробітників роботами, а розширення можливостей керівників і працівників за рахунок нових технологій.

Застосування цифрових технологій сприяє зростанню виробничих можливостей, продуктивності праці та капіталовіддачі як цифрових компаній, так і підприємств нецифрової економіки з одночасною трансформацією

їхніх усталених бізнес-моделей і принципів формування доходів і видатків компаній [93].

Впровадження цифрової економіки дає можливість підвищити продуктивність праці, конкурентоспроможність бізнесу та добробут громадян [94].

Цифровізація має прямий вплив на соціально-економічний розвиток територіально-економічних систем і добробут населення:

- підприємства, які належать до сектору інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), представляють пропозицію у цифровій економіці;
- підприємства, населення, органи місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць складають попит на розробки у сфері цифрової економіки.

Оснoву зростання цифрової економіки Донецької області складає активне сприяння розвитку як пропозиції, так і попиту на продукти і послуги сектору ІКТ регіону.

Слід зазначити, що розвиток цифрових технологій робить відчутний вплив на цифровий потенціал територіально-економічних систем та їхню інноваційно-інвестиційну привабливість. Для реалізації цих напрямів необхідно розробити Концепцію розвитку цифрової економіки Донецької області, яка створить умови для прискореного розвитку економіки і суспільства в регіоні на основі розроблення і масштабного поширення інформаційних і телекомунікаційних технологій і послуг, що дозволить забезпечити підвищення рівня розвитку ІКТ-сектора.

Розвиток ІКТ-сектора територіально-економічних систем має базуватися на функції цифрової інтелектуальної платформи, завдання якої спрямовані на забезпечення технологічної незалежності й інформаційної безпеки в галузі створення інноваційних розробок, продукції і наукомістких послуг.

Реалізація цифрових технологій і відкритої науки сприяє розвитку інформаційних технологій, онлайн-сервісів і поступовому втіленню загальної цифровізації окремих галузей економіки [95].

Основні напрямки функціонування цифрової інтелектуальної платформи визначаються з урахуванням специфіки застосування інформаційних технологій і засобів автоматизації в галузях і секторах економіки, до яких вона належить:

- а) створення системи підтримки прийняття рішень і планування розробок, експлуатації, ремонту й утилізації високотехнологічних систем;
- б) розроблення програмного комплексу віртуальної середовища для майбутніх робочих галузей високотехнологічного виробництва;
- в) розроблення програмно-інформаційного комплексу багатоаспектного аналізу технічно складних об'єктів;
- с) створення інтегрованого електронного середовища колективних обчислень для продукції і процесів моделювання;

д) створення центрів підготовки фахівців з обслуговування та ремонту високотехнологічних систем.

У рамках реалізації Концепції відбудеться збільшення частки інформаційно-комунікаційних технологій в економіці Донецької області за такими напрямками:

а) створення інфраструктурних і організаційних умов для розвитку цифрової економіки;

б) забезпечення кадрового і наукового розвитку цифрової економіки;

в) впровадження цифрових технологій у виробничій сфері;

г) застосування цифрових технологій в бюджетній сфері.

У напрямку створення умов та інфраструктури для розвитку ІКТ-сектора ключовими завданнями є:

а) розвиток інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури;

б) організаційна підтримка розвитку сектора ІКТ;

в) створення, розвиток і підтримка венчурних фондів, бізнес-інкубаторів, акселераторів;

г) проведення великих регіональних заходів із просування ІКТ-галузі;

д) створення технопарків у сфері високих технологій для організацій сектора ІКТ.

У якості пріоритетних проєктів можуть бути визначені такі напрями:

а) усунення цифрової нерівності;

б) розвиток стартапів і ефективного бізнесу у сфері високих технологій;

в) Центр підтримки ІТ-компаній.

За другим напрямом «Підготовка кадрів для цифрової економіки» пріоритетними визначено такі завдання:

а) кадрове забезпечення підприємств сектора ІКТ;

б) підвищення цифрової грамотності, цифрової культури споживачів продукції і послуг сектора ІКТ;

в) поширення цифрових технологій в освіті;

г) наукове забезпечення розвитку технологій і продуктів ІКТ-сектора.

Пріоритетними проєктами у цьому напрямку є підготовка кадрів для цифрової економіки, яка включає:

а) проєктні інструменти підтримки і розвитку наукових досліджень у сфері ІТ, ІТ-стартапів, популяризація ІТ-освіти серед школярів і студентів.

б) цифрові технології в управлінському й освітньому процесах;

в) підвищення якості фізико-математичної та ІТ-освіти школярів і здобувачів;

г) створення дитячих технопарків;

д) залучення випускників шкіл до вступу на ІТ-спеціальності приміських ЗВО.

Для третього напрямку «Впровадження цифрових технологій у виробничій сфері» ключовими завданнями є:

а) створення механізму взаємодії підприємств галузей економіки з організаціями ІКТ-сектора регіону;

б) стимулювання використання цифрових технологій у виробництві товарів і наданні послуг.

Пріоритетні проекти з впровадження цифрових технологій у виробничій сфері такі:

а) проект «Платформа для взаємодії підприємств з ІКТ сектором»;

б) проект «Галузева автоматизація допоміжних виробничих процесів».

Для четвертого напрямку «Застосування цифрових технологій у бюджетній сфері» ключовими завданнями є:

а) розроблення проекту «Розумне місто». Адміністративно-територіальні одиниці, на базі яких реалізуються технологічні й інноваційні проекти, мають більше можливостей для збільшення ділової та інвестиційної активності, привабливості бізнесу і наповнення доходної бази їхніх бюджетів. Інвестиції при цьому відіграють важливу роль для впровадження і розвитку цифрових технологій, а впровадження цифрових технологій на різних етапах інвестиційного процесу є запорукою соціально-економічного зростання адміністративно-територіальних одиниць;

б) застосування цифрових рішень у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального забезпечення та інших видаткових статей бюджету з метою ефективного використання бюджетних коштів.

Пріоритетними проектами у цьому напрямі є:

а) використання ІКТ для формування єдиного цифрового контуру у сфері охорони здоров'я адміністративно-територіальної одиниці з метою прогнозування бюджетного ефекту;

б) створення на основі бібліотек мейкерспейсу – робочого простору для спільної роботи всередині школи, бібліотеки для творчості, навчання, досліджень, обміну;

в) створення безкоштовної і відкритої платформи для роботи аудіогідів;

г) цифрова платформа забезпечення безпеки суспільства адміністративно-територіальної одиниці.

Концепція розвитку цифрової економіки Донецької області призведе до підвищення ефективності діяльності бізнесу, динамічного розвитку галузей економіки регіону, зростання продуктивності праці підприємств, якості продукції, можливості створювати нові конкурентні товари, стимулювання розвитку сфери послуг. Результати реалізації Концепція розвитку цифрової економіки Донецької області передбачається проводити на основі оцінювання цифрового потенціалу територіально-економічних систем.

Цифровий потенціал являє собою сукупність інформаційно-комунікаційних технологій, які сприяють поліпшенню якості інвестиційних рішень і підвищенню інноваційно-інвестиційних можливостей. Для оцінювання впливу факторів цифрової трансформації на інвестиційний потенціал

потенціалу територіально-економічних систем його структуру слід розглядати як єдність трьох компонентів:

- ІКТ-інфраструктура і доступ;
- цифрове управління;
- цифровий бізнес.

Під компонентою «ІКТ – інфраструктура і доступ» розуміється рівень розвитку мереж зв'язку і передачі даних, використання Інтернету, результативність НДДКР, розвиток інформаційної індустрії і рівень інформаційної безпеки. Оскільки розвиток інформаційно-комунікаційних технологій грає важливу роль в економіці регіону, а також стимулює економічне зростання шляхом підвищення рівня і якості доступності послуг.

Другою компонентою цифрового потенціалу є «цифрове управління». Сервіси цифрового управління спрощують доступ до державних послуг і підвищують якість їх реалізації та надають можливість взаємодіяти з органами державної та місцевої влади в цифровому форматі. Ця компонента являє собою інтегральний показник, що оцінює рівень готовності і можливості управлінських структур до використання ІКТ, а також рівень використання електронних послуг населенням і територіально-економічними системами.

Третьою компонентою, за допомогою якої можна оцінити рівень цифрового потенціалу територіально-економічних систем, служить «цифровий бізнес». Це перспективний напрям ведення діяльності територіально-економічних систем, який підвищує рівень інноваційно-інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності регіону. Цифровий бізнес визначається як система таких факторів: інтеграція внутрішніх інформаційних систем і загальний доступ до інформації всередині територіально-економічних систем; інтеграція інформаційних систем, територіально-економічних систем із контрагентами.

Оцінювання інтегрального рівня цифрового потенціалу територіально-економічних систем включає такі етапи.

На першому етапі проводиться формування системи статистичних показників, які характеризують рівень цифрової трансформації територіально-економічних систем.

До показників, які характеризують компоненту «ІКТ – інфраструктура і доступ», відносять рівень цифровізації місцевої телефонної мережі, обсяг інвестицій в основний капітал, спрямований на придбання інформаційного, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання, частку організацій, що використовують засоби захисту інформації, яка передається до глобальних мереж, частку організацій, що здійснюють технологічні інновації.

Компонента «цифрове управління» характеризується такими показниками: частка населення, що використовує мережу Інтернет для отримання державних послуг, частка електронного документообігу між органами державної та місцевої влади.

Показниками, які характеризують компоненту «цифровий бізнес», є частка територіально-економічних систем, що використовують ERP-системи, частка територіально-економічних систем, що використовують CRM-системи, частка територіально-економічних систем, що використовують електронний документообіг, частка територіально-економічних систем, що використовують електронний обмін даними з зовнішніми інформаційними системами за форматами обміну, частка територіально-економічних систем, що розміщують замовлення на товари, роботи і послуги в Інтернеті, частка територіально-економічних систем, які отримують замовлення на товари, роботи і послуги в Інтернеті.

На другому етапі визначається значущість сформованих показників цифрового потенціалу територіально-економічних систем залежно від ступеня їхнього впливу на інноваційно-інвестиційну активність із використанням методу кореляційного аналізу.

На третьому етапі значення приватних чинників цифрового потенціалу територіально-економічних систем стандартизуються, для чого в оцінку включаються територіально-економічні системи інших регіонів і розраховується середнє арифметичне значення за кожним окремим фактором цифрового потенціалу. Далі проводиться оцінювання інтегрального рівня цифрового потенціалу територіально-економічних систем на основі формули багатовимірної середньої.

2.3 Розроблення рекомендацій щодо впровадження інструментів регулювання механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку

Інноваційна кредитна політика банку повинна сприяти досягненню підвищення конкурентоспроможності, прибутковості кредитної діяльності і ринкової вартості банку. Вони залежать від результатів оцінювання ситуації, чіткості сформульованих завдань (не допускаючи їхнього подвійне трактування) і правильності їх виконання, вчасного контролю й оперативного втручання в хід її реалізації. У банківській діяльності кредитна політика вважається успішною, якщо відбувається досягнення результату при використанні різних методів, але відомо, що в результаті її виконання слід мати у резерві інструменти регулювання, які б впливали на формування кредитних відносин, поєднуючи їх зі змінами в інших сферах.

Використовуючи огляд економічної літератури [96–100] і власні пропозиції, представимо систематизований інструментарій регулювання інновацій-

ної кредитної політики банку на рис. 2.3. Детально зупинимося на одному з інструментів – відсотковій ставці і методиці її виникнення.

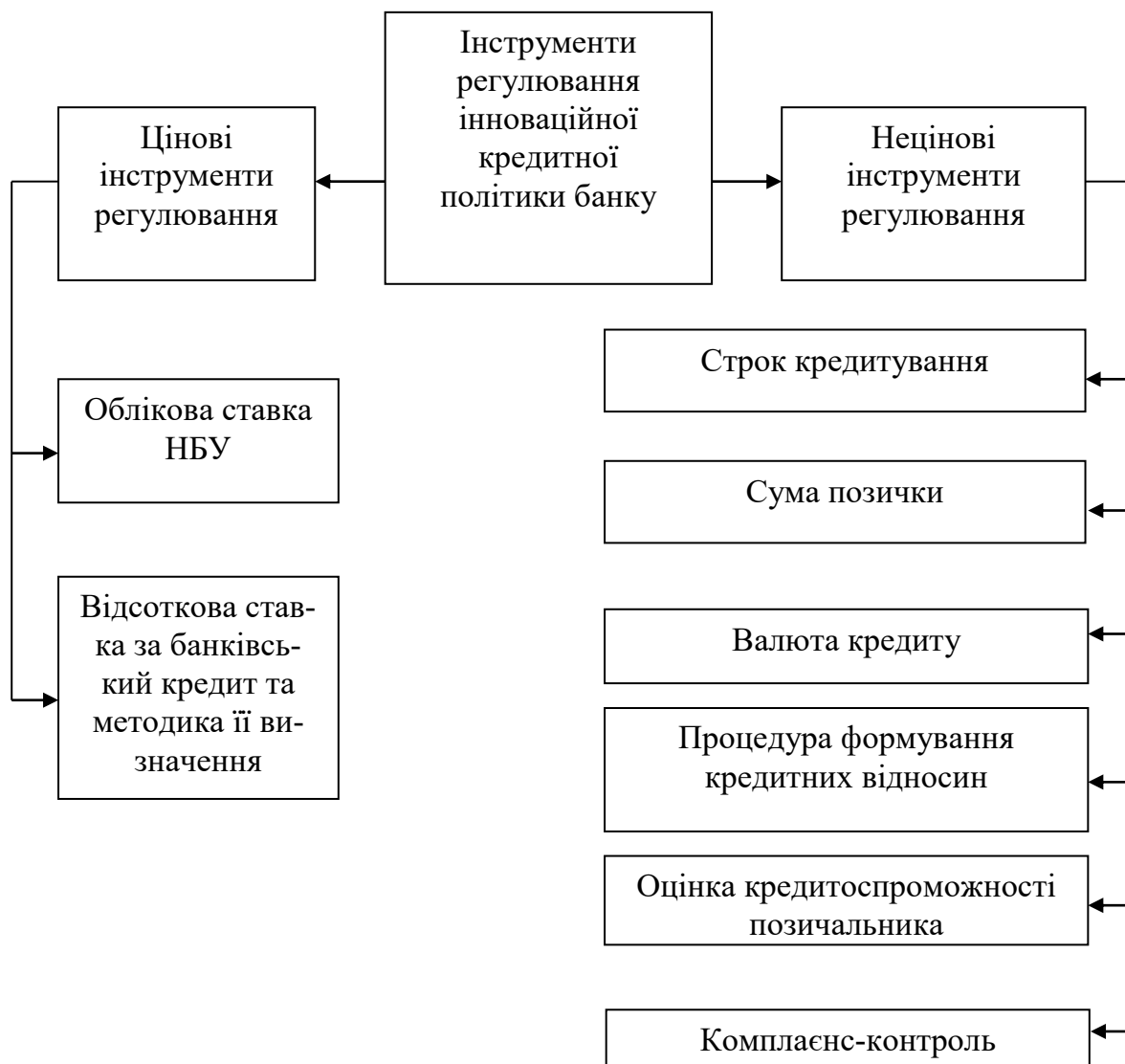

Рисунок 2.3 – Інструменти регулювання інноваційної кредитної політики банку

На основі дослідження методологічних підходів формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку варто стверджувати, що вона має замкнений цикл: створення, використання кредитної політики, аналіз результатів. Розроблення власної кредитної політики комерційними банками повинне бути націлене на забезпечення ефективної кредитної діяльності, яка формується на стратегії та тактиці банку у сфері управління активними операціями.

Лише незначна кількість вчених цікавиться питаннями оптимізації кредитної політики, які суттєво потрібні для банківської діяльності та знайшли відображення в одному з принципів концепції механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку – оптимальності.

Огляд сучасних методів оптимізації і детермінованих економічних моделей дозволяють визначити такий їх перелік: задача лінійного програмування і її властивості; графічний метод розв'язання задачі з лінійного програмування при малій кількості змінних; симплекс-метод; симплексні таблиці; метод штучного базису; задача безумовної оптимізації; задача умовної оптимізації; багатокритеріальні задачі з оптимізації та інші.

Активізуючи використання цінових інструментів корегування інноваційної кредитної політики банку, слід розуміти, що вони мають більшу швидкість впливу на попит, ніж нецінові. Тому, якщо банк прагне отримати від впливу швидкий результат, слід активізувати дії за цим напрямом, а розроблення і впровадження оптимізаційної моделі дозволить об'єктивно прогнозувати поведінку тих або інших ключових факторів.

Огляд економічної літератури дозволяє позначити коло проблем із формування нецінового інструментарію корегування інноваційної кредитної політики, роблячи акцент на таких:

- а) термін кредитування;
- б) сума надання позички;
- в) вибір валюти кредитування;
- г) визначення процедури формування кредитних відносин та інше.

Слід визнати, що науковці привертають окрему увагу деяким із них, не використовуючи системний підхід, якій може в цілому підвищити ефективність кредитної діяльності. Водночас використання нецінового інструментарію корегування кредитної політики ускладнюється в рамках адаптивності до кожного банку при наявності жорсткої конкуренції, обмежень НБУ, попиту клієнтів і ресурсної бази. Він дозволяє повільніше вносити зміни, сприяє формуванню більш стабільної клієнтської бази і подальшому її розширенню, не підвищуючи ризикованість кредитних операцій.

Процес аналізу й оцінювання кредитоспроможності клієнта складається з двох етапів:

- а) оцінювання моральних та етичних якостей позичальника, його репутації та намірів щодо повернення позички;
- б) прогнозування платоспроможності позичальника на період кредитування.

Оцінюючи кредитоспроможність позичальника, банківська установа фактично визначає рівень кредитного ризику, встановлюючи кредитні відносини з цим клієнтом.

Національним банком України в «Положенні про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними

операціями банків» (Постанова НБУ № 279 від 06.07.00) було розроблено методику аналізу фінансового стану позичальника, яка втратила чинність на основі Постанови Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банківськими операціями» № 23 від 25.01.12 (рис. 2.4).

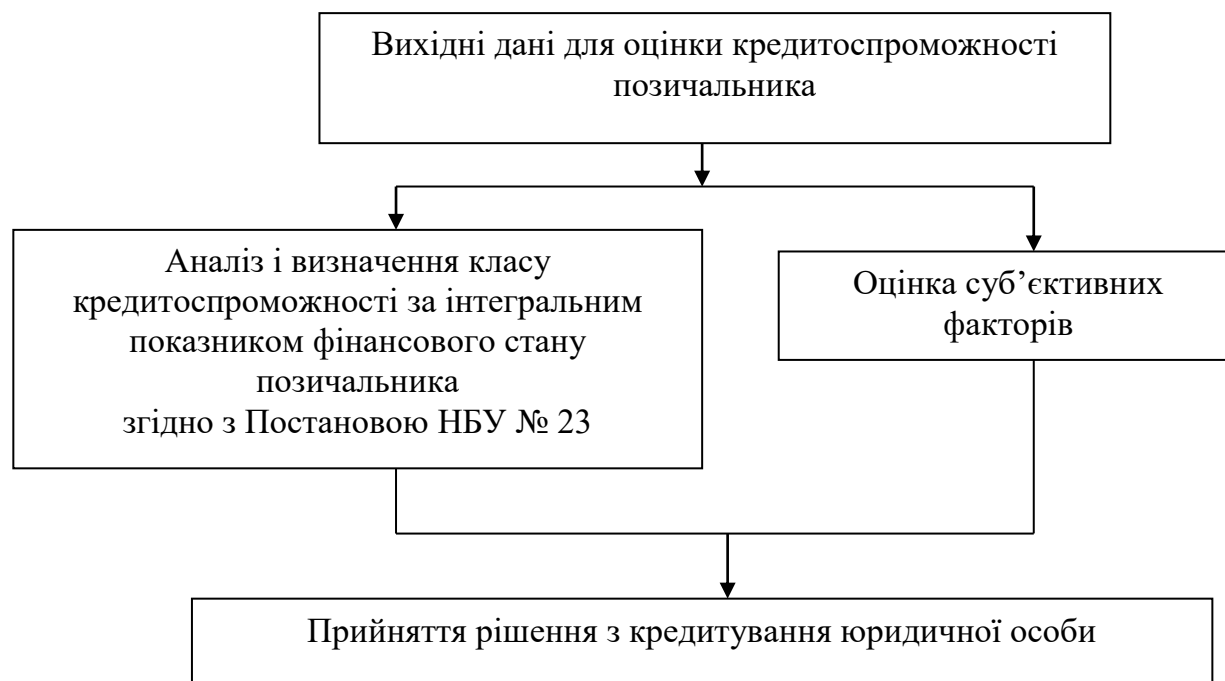

Рисунок 2.4 – Спрощена схема порядку оцінювання ризику кредитоспроможності позичальника на основі Постанови НБУ № 23

У межах запропонованої методики відбулося зменшення кількість фінансових показників до 9 (за попередньою методикою їх нараховувалося 14, а решта 6 належала до суб'єктивних, які також було включено до інтегрального показника оцінювання кредитоспроможності). Незважаючи на нововведення, банки прагнуть отримувати розгорнуту інформацію з ряду питань і пропонують розширювати кількість суб'єктивних показників, заповнення яких для оцінювання кредитоспроможності клієнтів і формування кредитної справи є обов'язковими згідно з внутрішніми положеннями комерційних банків.

Порівнюючи попередню і нову методику оцінювання кредитоспроможності юридичної особи, слід визнати, що банки частково втратили самостійність обрання методичних підходів при визначенні класу позичальника. Тому можна поставити під сумнів необхідність формування фонду інтелектуальних ресурсів банку в цьому аспекті у зв'язку з отриманням цих функцій НБУ.

У свою чергу, роблячи огляд економічної літератури і нормативно-правових актів, можна виділити ряд особливостей переходу до нового підходу оцінювання кредитоспроможності позичальників-юридичних осіб:

а) впровадження методології дискримінантного аналізу дозволяє стандартизувати процес класифікації позичальників і сприяє полегшенню НБУ контролювати процес оцінювання кредитних ризиків;

б) запропонована НБУ методика оцінювання кредитоспроможності клієнта вдало поєднала стандартну класифікацію за сферами діяльності і розмір підприємств, надаючи можливість отримати клас клієнта, не зважаючи на банк або регіон;

в) зменшується самостійність банків при розробленні методичних підходів у межах ведення кредитної справи і уповільнюється розвиток напрямку «інновація–процес», що не дозволяє їм підвищити конкурентоспроможність і досягти головної мети – підвищення ринкової вартості за рахунок використання інноваційних підходів, підкреслюючи індивідуалізм ведення кредитної при визначенні кредитоспроможності клієнта.

У результаті того, що метою розроблення нецінового інструменту корегування інноваційної кредитної політики є розширення клієнтської універсальною бази і збільшення прибутку, не підвищуючи ризик втрат відсотків, комісійних та своєчасної сплати «тіла кредиту». Тому ми вважаємо необхідним, використовуючи попередній досвід і сучасні підходи визначення класу позичальника, розкрити проблематику визначення коефіцієнтів ліквідності позичальника банком.

Дослідження особливостей оцінювання фінансового стану здійснюють у роботах вчені багатьох країн, які вважають, що аналіз фінансового стану – це частина комплексного фінансового аналізу підприємства, що характеризує економічну діяльність у зовнішньому середовищі. Фінансовий стан підприємства – це комплексне поняття, що є результатом взаємних дій всіх елементів системи фінансових відносин, що визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення й використання фінансових ресурсів.

Аналіз вітчизняних і закордонних літературних джерел свідчить, що метод коефіцієнтів знайшов максимальну практичну реалізацію при визначенні фінансового стану – виявляє проблемні напрямки в діяльності підприємства та використовує обмежену інформаційну базу. Сьогодні залишаються відкритими питання оцінювання фінансового стану позичальника відносно категоріального апарату, основних напрямків і методів розрахунку коефіцієнтів, але показники ліквідності не було виключено жодним науковцем.

Науковці визначають, що коефіцієнти ліквідності використовуються для оцінювання здібності фірми сплачувати свої короткострокові зо-

бов'язання, а ліквідність – це здатність активів конвертуватися в гроші без суттєвих втрат у ціні. Науковці не використовують термін «платоспроможність» та обмежуються трактуванням коефіцієнтів поточної та швидкої («кислотний тест») ліквідності.

Представлена пропозиція після впровадження Постанови НБУ № 23 частково втратила можливість її впровадження. Сучасні банки використовують модель, яка діє згідно з групою, сформованою за КВЕД на основі річної звітності з розподілом їх на великі або середні та малі.

Згідно з новою методикою оцінювання ліквідності здійснюється за допомогою двох показників (табл. 2.2): а) коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеню) – характеризує спроможність підприємства покривати поточні зобов'язання оборотними активами; показує, у скільки разів поточні активи позичальника перевищують його короткострокові зобов'язання, надають загальну уяву про стан ліквідності позичальника. При цьому ліквідність коливається за галузями економіки і залежить від структури та якості поточних активів позичальника; б) проміжний коефіцієнт покриття – показує спроможність підприємства розрахуватися за поточними зобов'язаннями високоліквідними активами (монетарними) оборотними активами.

Таблиця 2.2 – Показники оцінювання ліквідності підприємства

Показники	Формули розрахунку
Велике або середнє підприємство:	
Коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеню)	$K_1 = \frac{\phi.1\text{стр.}260\text{гр.}4}{\phi.1\text{стр.}620\text{гр.}4}$
Проміжний коефіцієнт покриття	$K_2 = \frac{\phi.1[\text{стр.}150 + \text{стр.}160 + \text{стр.}220 + \text{стр.}230 + \text{стр.}240]\text{гр.}4}{\phi.1\text{стр.}620\text{гр.}4}$
Мале підприємство:	
Коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеню)	$MK_1 = \frac{\phi.1\text{м.стр.}260\text{гр.}4}{\phi.1\text{м.стр.}620\text{гр.}4}$
Проміжний коефіцієнт покриття	$MK_2 = \frac{\phi.1\text{м.}[\text{стр.}160 + \text{стр.}220 + \text{стр.}230 + \text{стр.}240]\text{гр.}4}{\phi.1\text{м.стр.}620\text{гр.}4}$

У табл. 2.3 представлені групи видів економічної діяльності згідно з класифікацією ДК 009:2005 і моделлю визначення інтегрованого показника фінансового стану позичальника, до складу яких включено проміжний коефіцієнт покриття.

Таблиця 2.3 – Моделі визначення інтегрованого показника фінансового стану позичальника

Класифікація ДК 009:2005.	Модель
Велике або середнє підприємство:	
Виробництво продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів: секція D (розділи 15–16)	$Z = 0,035 \cdot K_1 + 0,04 \cdot K_2 + 2,7 \cdot K_3 + 0,1 \cdot K_6 + 1,1 \cdot K_7 + 1,2 \cdot K_8 + 0,05 \cdot K_9 - 0,8$
Мале підприємство:	
Сільське господарство, полювання, лісове господарство, риболовство, риболовство: секція A, B (розділи 01–05)	$Z = 0,02 \cdot MK_1 + 0,02 \cdot MK_2 + 1,5 \cdot MK_3 + 0,6 \cdot MK_7 + 2,6 \cdot MK_8 + 0,008 \cdot MK_9 - 1,1$
Виробництво продуктів харчування, напоїв та тютюнових виробів: секція D (розділи 15–16)	$Z = 0,01 \cdot MK_1 + 0,03 \cdot MK_2 + 2,2 \cdot MK_3 + 0,03 \cdot MK_4 + 0,95 \cdot MK_7 + 1,3 \cdot MK_8 + 0,06 \cdot MK_9 + 0,2 \cdot MK_{10} - 0,7$
Переробна промисловість секція D (розділи 17–22, 36)	$Z = 0,03 \cdot MK_2 + 1,95 \cdot MK_3 + 0,01 \cdot MK_4 + 0,002 \cdot MK_6 + 2,5 \cdot MK_7 + 0,8 \cdot MK_8 + 0,05 \cdot MK_9 - 0,9$
Транспорт і зв'язок: секція I (розділи 60–64)	$Z = 0,04 \cdot MK_1 + 0,01 \cdot MK_2 + 1,8 \cdot MK_3 + 0,002 \cdot MK_5 + 0,6 \cdot MK_6 + 0,85 \cdot MK_7 + 1,7 \cdot MK_8 + 0,03 \cdot MK_9 - 0,8$

Отримуючи певні результати інтегрованого показника фінансового стану позичальника, визначається клас від 1 до 9, характеристика кожного з них представлена в табл. 2.4.

Таблиця 2.4 – Характеристика класу позичальника – юридичної особи

Клас позичальника	Опис класів фінансового стану позичальників – юридичних осіб згідно з міжнародним рейтингом
Клас 1	Найбільш високий рівень спроможності виконання зобов'язань і найменшої вірогідності дефолту; або високий рівень спроможності виконання зобов'язань
Клас 2	Вище середнього рівень спроможності виконувати обов'язки, однак існують окремі недоліки в економічному розвитку; або достатній рівень спроможності виконувати свої обов'язки, однак недостатній рівень захисту від можливих ризиків економічної діяльності
Клас 3. Клас 4	Нижче середнього рівня спроможності виконувати зобов'язання. Високий рівень залежності актуальних тенденцій економічного розвитку.
Клас 5	Недостатній рівень спроможності виконувати зобов'язання в довгостроковому періоді.
Клас 6	Безпека припинення виконання зобов'язань і дефолт
Клас 7	Висока вірогідність дефолту. Сумнівна заборгованість
Клас 8	Висока вірогідність виникнення проблем заборгованості
Клас 9	Безнадійна заборгованість і дефолт

Використовуючи попередні особливості розрахунку проміжного показника ліквідності, представимо алгоритм визначення класу на рис. 2.5.

Рисунок 2.5 – Алгоритм визначення класу позичальника з урахуванням наявності дебіторської заборгованості фінансових і податкових органів

З метою поліпшення якості інформації щодо оцінювання кредитоспроможності ми пропонуємо використовувати таку методику розрахунку проміжного коефіцієнту покриття для великих і середніх підприємств (2.1), для малих підприємств (2.2):

$$K_2 = \frac{\phi.1[стр.150 + стр.160 + стр.170 + стр.220 + стр.230 + стр.240]гр.4}{\phi.1стр.620гр.4}, \quad (2.1)$$

$$MK_2 = \frac{\phi.1м.[стр.160 + стр.170 + стр.220 + стр.230 + стр.240]гр.4}{\phi.1м.стр.620гр.4} \quad (2.2)$$

У статті «Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» (код рядка 170) міститься дебіторська заборгованість фінансових і податкових органів, а також переплата за податками і зборами й іншими платежами до бюджету.

Представлена методика буде торкатися лише підприємств, які потрапили до груп, що розташовані в табл. 2.3. Згідно з отриманими даними за наявності дебіторської заборгованості за розрахунками з бюджетом буде відбуватися підвищення показника, у випадку її відсутності він не буде впливати на інтегрований показник фінансового стану позичальника.

РОЗДІЛ 3

РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

3.1 Розроблення стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону на підставі формування моделі його конкурентних переваг

При стратегії забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону варто звернути увагу на найбільш важливі для регіону сектори, особливо на зміну їхньої питомої ваги в структурі, а також розміщення їх у просторі. В Україні для багатьох областей є притаманним наявність одного-двох підприємств у місті чи районі, які є домінувальними і дуже залежними від зовнішніх впливів, що створює серйозні ризики для всієї соціально-економічної інфраструктури міста, району чи області [101].

Можливості забезпечення фінансової безпеки сталого розвитку регіону суттєво залежать від інвестицій в економіку й іноземних інвестицій зокрема, тому важливим для прогнозування сценаріїв розвитку є оцінювання залучення інвестицій у регіоні й розподіл цих інвестицій у межах регіону.

В останні роки дуже часто підіймається питання використання підходів SMART-спеціалізації при розробленні стратегії розвитку регіону.

SMART-спеціалізація – це підхід, що передбачає аргументоване визначення суб'єктами регіонального розвитку в рамках регіональної стратегії окремих стратегічних цілей і завдань розвитку видів економічної діяльності, які мають інноваційний потенціал з урахуванням конкурентних переваг регіону та сприяють трансформації секторів економіки на більш ефективні [102].

Цілі впровадження SMART-спеціалізації:

- забезпечення сталого розвитку регіону;
- підвищення ефективності управління інноваційними процесами у регіоні;
- створення сприятливого середовища для інноваційної діяльності;
- підвищення рівня інноваційної та інвестиційної активності регіону.

Впровадження SMART-спеціалізації у систему планування регіонального розвитку має базуватися на певних принципах (рис. 3.1).

Не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначається на засадах SMART-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності регіону.

Рисунок 3.1 – Принципи впровадження SMART-спеціалізації [102]

Конкурентні переваги регіону – це, насамперед, система чинників, що позитивно впливають на конкурентоспроможність регіонів країни в процесі її інтеграції до світогосподарських зв'язків, а саме: забезпеченість регіону чинниками виробництва, наявність ємного та платоспроможного попиту, наявність комплексу споріднених галузей, що забезпечують діяльність провідних експортоорієнтованих галузей економіки, наявність передового менеджменту та стратегії компаній, розвиненість інфраструктури бізнесу, високий виробничий і науково-технічний потенціал регіону, наявність кваліфікованих кадрів [103]. Конкурентоспроможний регіон переважно розглядається як «...регіон, що ефективно використовує власні ресурси за умов мінімальної фінансово-ресурсної підтримки держави та розширення можливостей залучення коштів донорської та технічної допомоги» [104].

Можна виділити основні фактори, які впливають на конкурентоспроможність регіону щодо притоку капіталу: політичне й макроекономічне середовище; фінансовий стан найбільших (за масштабами та чисельністю працівників) підприємств; виробничий потенціал регіону; ефективність структури системи управління регіоном.

Процес оцінювання конкурентоспроможності галузей економіки складається із трьох етапів: вибору системи інформативних показників для спостереження; побудови системи аналітичних показників і проведення аналізу (оцінки) інвестиційної привабливості; прогнозування інвестиційної привабливості окремих галузей економіки та/або окремих суб'єктів підприємництва. Пріоритетними напрямками структурної перебудови у сфері матеріального виробництва в Україні є такі галузі промисловості: вугільна, нафтогазова, електроенергетики; чорної й кольорової металургії; машинобудування й металообробки; хімічна й нафтохімічна; лісова, деревообробна й целюлозно-паперова; будівельних матеріалів; легка, харчова, медична й мікробіологічна; сільського господарства; будівельного й транспортного комплексів.

Перспективність розвитку окремих галузей повинна враховуватися при розробленні прогнозів розвитку їхньої конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Але таке оцінювання повинне включати також показники прибутковості й ризику; напрямки, темпи й форми приватизації; експортний потенціал продукції, а також рівень її цінової захищеності від імпорту; інфляційну захищеність вироблюваних товарів і послуг й інші фактори [105, 106].

Для оцінювання ступеня інвестиційної привабливості галузі, регіону й підприємства необхідно враховувати досить велику кількість факторів, що впливають на стан і перспективи розвитку аналізованих об'єктів. Для підвищення вірогідності моделі, що описує ринкову систему необхідно використати по можливості максимальну кількість показників, що характеризують потенційні об'єкти інвестування. Однак, з іншого боку, інформаційно перенасичена модель може надати певні труднощі при проведенні розрахунків.

Основні чинники, що впливають на інвестиційну привабливість галузі: частка продукції галузі в загальному обсязі виробництва; індекс обсягу виробництва продукції в галузі; темпи росту (падіння) виробництва в галузі; частка виробничих основних фондів у загальному обсязі основних фондів; обсяг капіталовкладень у галузь; виведення застарілих промислово-виробничих фондів; соціальна значущість галузі; рентабельність підприємств галузі.

Основні фактори, що впливають на розвиток конкурентних переваг регіону:

- питома вага регіону в обсязі виробництва національного доходу;
- питома вага регіону в обсязі виробництва валового продукту промисловості;
- питома вага регіону в обсязі виробництва валового продукту сільськогосподарства;
- питома вага регіону у вартості основних виробничих фондів;
- питома вага обсягу валового продукту на душу населення в регіоні;
- середній рівень доходів населення; питома вага регіону в розмірі капітальних вкладень;
- питома вага обсягу національного доходу на душу населення в регіоні;
- питома вага населення, зайнятого в суспільному виробництві;
- розмір капітальних вкладень на душу населення;
- валовий продукт промисловості в регіоні на душу населення;
- обсяг валового продукту сільського господарства регіону на душу населення;
- питома вага регіону у вартості основних невикробничих фондів;
- обсяг іноземних інвестицій;
- питома вага регіону у чисельності населення країни;
- питома вага регіону в обсязі будівельно-монтажних робіт в країні;
- питома вага природних ресурсів регіону в загальнодержавному обсязі; питома вага приватизованих підприємств;
- обсяг споживчих витрат на товари й послуги в регіоні [105–107].

Розглянемо основні підходи до одержання узагальнювального показника для по можливості конкурентних переваг регіону у залученні іноземних інвестицій. Слід зазначити, що запропоновані нижче методики розрахунку показників конкурентних переваг регіонів можуть бути також використані для розрахунків показників конкурентних переваг окремих суб'єктів підприємства та/або галузей економіки України. Узагальнені показники конкурентних переваг по сукупності соціально-економічних показників і загальносистемних характеристик можуть бути розраховані у відповідності до наступної методики. Нехай є M регіонів, кожен з яких характеризується множиною значень N факторів. Тоді кожний розглянутий регіон може бути представлений як точка N -мірного простору з координатами, рівними значенням кожного з N факторів.

На початковому етапі аналізу рівня конкурентних переваг формується матриця спостережень, що містить повну характеристику аналізованих регіонів:

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1N} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2N} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{iN} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{M1} & x_{M2} & \dots & x_{Mj} & \dots & x_{MN} \end{pmatrix}, \quad (3.1)$$

де M – кількість аналізованих регіонів;

N – кількість факторів;

x_{ij} – значення фактору j для регіону i .

Рядки матриці X відповідають аналізованим регіонам, а стовпці – факторам, множина яких включає найбільш характерні ознаки потенційних об'єктів інвестування, що саме й характеризує їхні конкурентні переваги. Оскільки фактори, представлені в матриці X , характеризують різні сторони об'єкта інвестування, вони є неоднорідними, більше того, розрізняються одиницями виміру [108].

Для обчислення показника конкурентних переваг регіону необхідно провести перетворення матриці X для нормування факторів, що характеризуються. Сформуємо матрицю Z , елементи якої розраховуються в такий спосіб:

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^-}{x_j^+ - x_j^-}, \quad (3.2)$$

де Z_{ij} – нормоване значення фактору j для регіону i ;

x_j^- – мінімальне значення фактору j ;

x_j^+ – максимальне значення фактору j .

Далі провадиться розрахунок показника конкурентних переваг, що представляє собою синтетичну величину множини факторів, що характеризують потенційні об'єкти інвестування. Розрахунок показників інвестиційної привабливості дозволяє впорядкувати елементи сукупності – аналізовані регіони – за відстанню до деякої точки N -мірного простору, що будемо називати еталонною. За кожним фактором матриці Z визначається максимальне значення (для факторів, зростання значення яких підвищує ступінь конкурентних

переваг) – $Z_{0i} = \max_j \{Z_{ij}\}$, мінімальне значення (для факторів, зростання значення яких знижує ступінь конкурентних переваг) – $Z_{0i} = \min_j \{Z_{ij}\}$, або нормативне значення (для ряду соціально-економічних показників), що дозволяє визначити так званий еталон конкурентних переваг, що представляє собою точку $P_0(Z_{01}, Z_{02}, \dots, Z_{0N})$ [108].

Відстань між окремими точками N -мірного простору, що представляють собою аналізовані об'єкти інвестування, й точкою P , що є еталоном конкурентних переваг, розраховується в такий спосіб:

$$r_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^N (Z_{ij} - Z_{0j})^2}, \quad i = \overline{1, M}. \quad (3.3)$$

Отримані відстані є основою для розрахунку показника конкурентних переваг:

$$d_i = 1 - \frac{r_{i0}}{r_0}, \quad (3.4)$$

де $r_0 = \max_i \{r_{i0}\}$.

Показник конкурентних переваг інтерпретується в такий спосіб: чим ближче значення показника d_i до одиниці, тим більше привабливим для інвестування є i -й регіон.

Однак розглянутий метод має два недоліки: по-перше, передбачається, що порівняння об'єктів за всіма показниками відбувається щодо деякого еталона; по-друге, передбачається, що всі показники виступають як рівнозначні.

Інший метод розрахунку інтегрального показника – багатомірної середньої – припускає розрахунок співвідношення P_{ij} для кожного значення показників кожної одиниці сукупності до його середнього значення [108]:

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\bar{x}_j}, \quad (3.5)$$

де x_{ij} – значення фактору j для підприємства i ;

$\bar{x}_j$ – середнє арифметичне значення фактору j .

При формуванні системи показників серед них виділяються так звані стимулятори й дестимулятори, які мають відповідно позитивну й негативну інтерпретації, тобто більше числове значення показника свідчить про якісну

зміну характеристики певного аспекту об'єкта інвестування. Показники-стимулятори включаються в розрахунок багатомірної середньої за формулою (3.5), показники-дестимулятори – за зворотнім співвідношенням.

Узагальнений показник розраховують у такий спосіб:

$$P_i = \frac{\sum_{j=1}^m P_{ij}}{k}, \quad (3.6)$$

де k – кількість факторів.

Припустимо, регіональна економічна система провадить набір з n видів продукції за допомогою наявних у його розпорядженні трудових ресурсів, природних ресурсів і технологічних знань. Діяльність регіону може характеризуватися вектором $X = \{x_i\}$, $i = 1, \dots, n$ показників, що характеризують певну сторону ефективності виробництва – обсяги виробництва, дохід на душу населення, структуру регіонального бюджету та ін. Тоді сукупність точок X_j назовемо сукупністю станів максимальної ефективності регіону, якщо не існує ніякої іншої точки X' такої, що:

$$x'_1 \geq x_1, x'_2 \geq x_2, \dots, x'_n \geq x_n, \quad (3.7)$$

при здійсненні строгої нерівності принаймні для однієї з умов.

Ця ситуація задає оптимальність за Парето і, як правило, досягнення цієї максимальної ефективності регіону є вкрай важкою задачею, тому що вона припускає максимальну технічну ефективність виробництва й продуктивності праці, а також використання схованих резервів, за рахунок яких можна істотно розширити межі обмежень, що існують [108].

Для оцінювання поточної ефективності регіону можна скористатися індексом продуктивності (PI), що розраховується в такий спосіб:

$$PI = \frac{t_a}{t_o} * 100\%, \quad (3.8)$$

де t_o – потенційна продуктивність, що характеризує можливості регіону при використанні прихованих ресурсів і максимальній технічній ефективності виробництва й продуктивності праці;

t_a – фактична продуктивність.

Практична значущість запропонованого індексу полягає в тому, що він дозволяє одержати комплексну оцінку продуктивності будь-якого технологі-

чного складу та ресурсів. Однак динаміка індексу продуктивності не дозволяє виявити чинники, за якими відбулася його зміна. Модифікація індексу PI провадиться за рахунок включення в нього третього компонента – наявної продуктивності t_s , значення якої перебуває між t_o й t_a . Наявна продуктивність характеризує максимальну продуктивність за умови наявних ресурсів і обмежень [108].

Тоді індекс продуктивності може бути представлений у такий спосіб:

$$PI = \frac{t_a}{t_s} * \frac{t_s}{t_o} * 100\% = CPI * LUI * 100\%, \quad (3.9)$$

де CPI – відношення потенційної продуктивності до наявного являє собою поточний технічний індекс, і його динаміка характеризує зміну технічної ефективності виробництва;

LUI – відношення наявної продуктивності виробництва до фактичної продуктивності являє собою індекс використання робочої чинності, і його динаміка характеризує зміну продуктивності праці.

Запропоновані підходи до оцінювання конкурентних переваг мають можливість бути легко розрахованими, що безперечно свідчить про їхню практичну значущість, але разом із тим, вони не дають можливості ані оптимізувати розвиток регіону з врахуванням потреби у розвитку конкурентних переваг, ані оцінити стійкість стану регіону та перспективи його розвитку. Побудуємо динамічну оптимізаційну модель розвитку конкурентних переваг регіону, яку спрямовано на оптимізацію процесів розвитку регіональної соціально-економічної системи відповідно до цільових установок регіону.

За мету регіону будемо вважати одержання максимально можливого рівня конкурентних переваг за розглянутий проміжок часу й підвищення конкурентоспроможності. Досягнення цієї мети здійснюється за рахунок виробничої діяльності, погодженої із застосуванням стратегій зниження виробничих витрат і стимулювання збуту, які, у свою чергу, характеризують тактичну складову розвитку.

Нехай вектор-функція $X(t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t))$ описує обсяги виробленої продукції по видах у довільний момент часу t , а вектор-функція $P(t) = (p_1(t), p_2(t), \dots, p_n(t))$ описує цінову кон'юнктуру, що склалася на ринку продуктів до цього моменту часу. Нехай також вектор-функція $C(t) = (c_1(t), c_2(t), \dots, c_n(t))$ описує витрати для виробництва продукції i -го виду.

Запровадимо такі позначення: $D(t) = (d_1(t), d_2(t), \dots, d_n(t))$ – прогнозована величина попиту на продукцію, що виробляється регіоном.

Припустимо, що вектор-функція $S(R, t) = [s_i], i = \overline{1, n}$, де $s_i(r_i(t), t)$, $R(t) = \{r_i(t)\}, i = \overline{1, n}$, відображає ефективність стимулювання збуту через впрова-

дження програм розвитку виробництва у регіоні з індивідуальними функціями стимулювання s_i й бюджетом цих заходів $R(t)$. У цьому випадку, функція попиту прийме вид: $D(t) = [(d_i(t) + p_i(t) * s_i(r_i(t), t))]$, $i = \overline{1, n}$.

Відзначимо, що процес стимулювання збуту є динамічним і має інерційність. Для урахування лага запізнювання можна скористатися таким рівнянням:

$$s_i(r_i(t), t) = s_i(r_i(t)) - \frac{ds_i(r_i(t))}{dt} * \theta_1(t), \quad (3.10)$$

де $s_i(r_i(t))$ – безлагова функція стимулювання збуту;

$\theta_1(t)$ – функція лага запізнювання.

Для спрощення математичної постановки задачі будемо розглядати безінерційний випадок. Це зумовлене тим, що вплив на параметри сукупного попиту на регіональному рівні носить здебільшого дискретний характер і лагова функція не може бути запроваджена з якнайменшим рівнем економічної достовірності. Виходом з ситуації може стати використання табличної компоненти, що описує кількісне збурення, замість лагової [108].

У цьому випадку величина сукупного попиту в момент часу t , викликана стимулюванням збуту на часовому інтервалі планування $[t', t]$, визначається

вираженням: $D^+(t) = \sum_{i=1}^n p_i(t) s_i(r_i(\tau), \tau)$, причому для індивідуального попиту $D^+(t) = p_i(t) s_i(r_i(\tau), \tau)$. Сукупні витрати на стимулювання збуту в довільному періоді t становлять $\sum_{i=1}^n r_i(t)$.

Іншим важливим напрямком розвитку регіону є впровадження соціальної політики, яка спрямована на стимулювання продуктивності праці у регіоні, а також запровадження заходів щодо розвитку інфраструктури.

Нехай функція-вектор $Z(t) = (z_1(t), z_2(t), \dots, z_n(t))$ описує фінансування та розвиток інфраструктури регіону, а функція $w(t) = w_i(z_i(t), t)$, $i = \overline{1, n}$ відображає ефективність цих заходів, що виражається в зниженні собівартості виробництва продукції i -го виду.

Вплив досліджень і розробок на зниження виробничої собівартості також носить інерційний характер, тобто:

$$w_i(z_i(t), t) = w_i(z_i(t)) - \frac{dw_i(z_i(t))}{dt} * \theta_2(t), \quad (3.11)$$

де $w_i(z_i(t))$ – безлагова функція ефективності витрат;

$\theta_2(t)$ – функція лага запізнювання.

Аналогічні міркування дозволяють зробити висновок про недоцільність використання гладких функцій і використання натомість табличних компонент.

Величина вивільнених коштів до моменту t часу за рахунок заходів, здійснюваних за інтервал $[t', t]$, може бути виражена в такий спосіб:

$C^-(t) = \sum_{i=1}^n w_i(z_i(\tau), \tau)$. Припустимо також, що регіон експортує в кожен момент

часу t_2 частину обсягу продукції $y_i(t_1, t_2)$, виробленої в момент часу t_2 . У цьому випадку в довільний момент часу t регіоном експортується обсяг продукції за

видами, що задається функцією-вектором: $Y(t) = \left[\int_T y_i(\tau, t) d\tau \right]$, $i = \overline{1, n}$, компонен-

ти якої визначаються виробництвом продукції за період T . З урахуванням попиту на продукцію $\int_T y(\tau, t) d\tau \leq d_i(t) + D_i^+(t) = d_i(t) + p_i(t) s_i(r_i(\tau), \tau)$.

Природне обмеження – баланс виробництва й збуту продукції: $\int_T y(t, \tau) d\tau = q_i(t)$.

Нехай величина виробничих потужностей для кожного виду продукції задається функцією-вектором $V(t) = (v_1(t), v_2(t), \dots, v_n(t))$. Тоді

$\int_T y(t, \tau) d\tau = q_i(t) \leq v_i(t)$, $i = \overline{1, n}$. Ефект від реалізації продукції в момент часу t

складе: $\sum_{i=1}^n p_i(t) \int_T y(\tau, t) d\tau$.

Конкурентні переваги регіону характеризують різницю між ефектом від виробничої діяльності та витратами на її забезпечення, тому, відповідно, у момент часу t модель розвитку конкурентних переваг регіону в процесі інтеграції суб'єктів підприємництва до світового ринку характеризує рівень конкурентних переваг регіону [108]:

$$\pi(t) = \sum_{i=1}^n \left[p_i(t) \int_T y(\tau, t) d\tau - \int_T c_i(\tau) - w_i(z_i(\tau), \tau) * y_i(\tau, t) d\tau - r_i(t) - z_i(t) \right]. \quad (3.12)$$

Оскільки був обраний критерій максимізації конкурентних переваг, критерій приймає вид: $\max \int_T \pi(t) dt$. Для рішення завдання необхідно застосо-

вувати метод максимуму через громіздкість математичної постановки. Особлива увага в процесі розв'язання повинна бути приділена аналізу стабільності оптимального розв'язку, оскільки в умовах виникнення чутливої залежності від початкових умов отриманий розв'язок може стати субоптимальним. Як результати реалізації даної моделі виступають бюджети $R(t)$ й $Z(t)$ для кожного моменту часу й вектор експорту $Y(t)$ [108].

Запропонована динамічна оптимізаційна модель розвитку конкурентних переваг регіону має такі особливості: модель оцінює не тільки і не стільки параметри, які призводять до максимального рівня конкурентних переваг регіону, модель з'ясовує стабільність регіональної системи як гарантію високого рівня конкурентоспроможності у майбутньому, а також збалансованість виробничих можливостей із задоволенням попиту; цільова функція максимізації конкурентних переваг побудована як інтегральна, враховуючи всі грошові потоки за розглянутий період; існує можливість врахування часових лагів в економічних процесах; у модель включені інструменти корегування вихідних параметрів стратегії розвитку регіону.

Таким чином, розглянута методика оптимізації розмірів і напрямів залучення іноземних інвестицій в економіку регіону, яка заснована на використанні детермінованого факторного аналізу і припускає розрахунок результативних коефіцієнтів, їхнє групування за економічним змістом, обґрунтування отриманих значень, оцінювання поточного фінансового стану галузей і суб'єктів підприємництва регіону, а також визначає перспективи подальшого розвитку конкурентних переваг регіону.

Підсумком аналізу є висновок про ступінь конкурентоспроможності регіону. Зазвичай на оцінювання конкурентоспроможності регіону найбільший вплив чинить саме структура галузей, конкретні підприємства і компанії, які розташовані в цьому регіоні. Отже, конкурентні переваги регіональної системи є похідною позицією конкурентних переваг суб'єктів підприємництва, які відносять до інвестиційно привабливих галузей, і оцінки рівня соціально-економічної інфраструктури. Розрахунок результативних коефіцієнтів дозволяє зрозуміти, на яких числових показниках необхідно концентрувати увагу при економічному обґрунтуванні факторів, що чинять вплив на конкурентні переваги регіону. На підставі дослідження параметрів, що характеризують поточний соціально-економічний стан регіону та перспективи його розвитку, робиться загальний висновок про ступінь його привабливості для потенційних інвесторів.

При розробленні сценаріїв сталого розвитку регіонів доцільно виділяти й аналізувати сильні та слабкі сторони, можливості та загрози для того чи іншого регіону, тобто проводити так званий SWOT-аналіз сталого регіонального розвитку.

До сильних сторін розвитку регіону відносять наявність розвиненої магістральної транспортної інфраструктури із значним транзитним потенціалом, аеропортів з міжнародним статусом, близькість до кордону з ЄС; позитивну демографічну динаміку; достатню забезпеченість трудовими ресурсами, у т.ч. робітничих та інженерних професій, фахівцями ІТ-сфери, а також відповідними освітніми закладами; значні запаси корисних копалин в безпосередній

близькості від магістральних залізниць та автомобільних шляхів; наявність значних енергетичних потужностей; вагомий виробничо-інвестиційний потенціал (хімічна, деревообробна, видобувна промисловість, виробництво будматеріалів і скловиробів, багатогалузеве сільське господарство); наявність значної кількості належним чином документально оформлених земельних ділянок для реалізації інвестиційних проєктів; належне функціонування мереж електро- та газопостачання, можливість доступу до якісної питної води практично у всіх населених пунктах; значний туристичний потенціал (пам'ятки історії та культури, заповідники, рекреаційно-оздоровчі заклади); суспільно-політичну стабільність тощо.

До слабких сторін розвитку регіону відносять ситуацію, коли обсяги виробництва продукції харчової, текстильної промисловості та машинобудування не відповідають потенційним можливостям регіону; значний ступінь зносу основних фондів та їхню моральну застарілість; низьку ефективність сільськогосподарського виробництва; ситуацію, коли у структурі виробництва частка високотехнологічної продукції є відносно невеликою; радіаційно забруднені території; низьку якість автомобільних доріг місцевого значення; низький рівень технічного переоснащення комунальної інфраструктури більшості населених пунктів регіону; значні міжрайонні дисбаланси у розвитку економіки, освіти, культури, охорони здоров'я, сфері зайнятості населення; високий рівень безробіття населення регіону тощо.

Позитивним для розвитку регіону є такі його можливості: покращення бізнес-клімату в Україні, відновлення стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу; зростання інвестиційної привабливості України; продовження процесів інтеграції з ЄС, впровадження антикорупційного законодавства; продовження процесів інтеграції з ЄС з метою стимулювання виробників підвищувати якість продукції та відповідальність за охорону довкілля; активізація економічних процесів, яка сприятиме зростанню попиту на логістичні послуги; зростання світового попиту на продовольство; зростання світового та вітчизняного попиту на ІТ-послуги; зростання популярності внутрішнього туризму; впровадження політики підвищення енергоефективності у виробництві, житлово-комунальній та соціальній сферах; децентралізація влади, проведення адмінреформи та зростання бюджетної самостійності громад; дія програм міжнародної технічної допомоги; популяризація екологічного способу життя та споживання органічної продукції.

Негативним для розвитку будь-якого регіону є такі загрози: корумпованість силових і судових структур, контрольних органів, складність дозвільно-погоджувальних процедур; загроза малим та середнім виробникам через економічні наслідки зближення з ЄС; нестабільна політична ситуація, погіршення міждержавних відносин з основними діловими партнерами України; відтік

трудових ресурсів, вимивання інтелектуальної та культурної еліти; перспективне (10–15 років) природне скорочення частки працездатного населення; зростання смертності від хвороб системи кровообігу, поширення алкоголізму та шкідливих звичок; зростання вартості імпортованих енергоносіїв; поширення терористичної загрози в Україні на територію регіону.

Будування SWOT-матриці за визначеними основними можливостями, загрозами, слабкими та сильними сторонами дозволяє виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості та загрози) факторами, які мають стратегічне значення для сталого розвитку будь-якого регіону, підвищення його фінансово-економічної безпеки.

Виходячи з проведеного аналізу, можна визначити орієнтовний сценарій сталого розвитку залежно від виявлених загроз фінансово-економічній безпеці будь-якому регіону [109]:

Сценарій 1. «Регіон сталого економічного зростання», який передбачає розвиток економічного потенціалу регіону та має на меті:

- створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційних підприємств (підготовка інвестиційних продуктів, покращення інвестиційної промоції регіону, розвиток логістично-транспортного потенціалу, підвищення ефективності управління енергетичними ресурсами, підтримка альтернативної енергетики);

- стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу (розвиток інфраструктури підтримки підприємництва, стимулювання розвитку високотехнологічних секторів, зміцнення спроможності виробників щодо експорту продукції);

- розвиток внутрішнього туризму (розвиток туристичних об'єктів, продуктів та мереж, туристична промоція регіону, покращення стану рекреаційних зон);

- економічний розвиток та вирівнювання територіальних диспропорцій (створення умов для ефективного використання потенціалу природних ресурсів, підтримка господарського використання малородючих земель).

Сценарій 2. «Регіон рівних можливостей», який передбачає розвиток сільських територій регіону та має на меті:

- збільшення доданої вартості сільськогосподарської продукції (технологічне переоснащення наявних і створення високотехнологічних нових підприємств виробництва та перероблення с/г продукції, стимулювання нетрадиційних видів агровиробництва, розвиток органічного сільського господарства та виробництва продуктів харчування, покращення доступу агровиробників до ринків збуту);

- підтримка розвитку сіл і периферії навколо малих міст регіону (розвиток сучасних форм кооперації в аграрному секторі, підтримка розвитку неаг-

рарних видів бізнесу у сільських територіях, удосконалення підготовки фахівців для малого бізнесу в сільській місцевості, сприяння самозайнятості у сільській місцевості, покращення доступу сільського населення до публічної інформації, розвиток системи первинної медицини в сільських територіях, покращення системи управління твердими побутовими відходами).

Сценарій 3. «Край всебічного розвитку людини», який передбачає розвиток людського капіталу та має на меті:

- підвищення адаптивності населення до потреб ринку праці (вдосконалення системи підготовки молоді до умов регіонального ринку праці, покращення підготовки кадрів для потреб регіональної економіки, у тому числі розвиток системи освіти впродовж життя, створення умов для включення вразливих верств населення до активного суспільного життя);

- підвищення обізнаності та соціальної активності мешканців (розвиток лідерських та підприємницьких якостей населення, створення дієвих механізмів мобілізації мешканців до вирішення місцевих проблем, формування екологічної культури мешканців, формування здорового способу життя);

- удосконалення управління регіональним розвитком (формування ефективної системи управління регіоном у рамках адміністративно-територіальної реформи в Україні, покращення інструментів взаємодії громад для спільного вирішення проблем).

На прикладі Донецького регіону на підставі [109] розглянемо основні сценарії сталого розвитку залежно від виявлених загроз фінансово-економічній безпеці його розвитку.

Перший сценарій (песимістичний) передбачає загострення бойових дій на території області, що може призвести до зростання кількості людських жертв і випадків руйнування об'єктів інфраструктури, а також збільшення навантаження на довкілля та здоров'я людей. У такому випадку постає ризик виникнення додаткових проблем та викликів, у тому числі щодо неможливості ефективного впровадження загальнодержавних галузевих реформ, а також управлінських рішень [109].

Другий сценарій (реалістичний) – подальший поступовий розвиток ситуації, яка склалася на теперішній час. Цей сценарій передбачає продовження переговорного процесу щодо врегулювання ситуації та реінтеграції території, тимчасово непідконтрольної українській владі, до українського національного простору. При цьому проведення на території області воєнних операцій супроводжується періодичними обстрілами вздовж лінії розмежування, може призводити до втрат, пов'язаних із бойовими діями та їхніми наслідками. За цим сценарієм також передбачається подальше впровадження реформи децентралізації та інших загальнодержавних галузевих реформ. Використання позитивних досягнень від цих реформ сприятиме розбудові мирного життя на

підконтрольній території регіону, у тому числі шляхом призупинення відтоку населення та економічного падіння, досягнення помірного зростання регіональної економіки, забезпечення розбудови найважливіших об'єктів критичної інфраструктури на якісно новому рівні, підвищення якості надання ключових послуг населенню, вирішення екологічних питань та питань безпеки життєдіяльності населення, у тому числі у населених пунктах, наближених до лінії розмежування. Одночасно окупація частини території регіону, а також неконтрольований вплив процесів, що відбуваються на цій території, може призводити до часткового послаблення позитивних досягнень у розвитку Донецької області в економічному, соціальному та екологічному вимірах [109].

Третій сценарій (оптимістичний) передбачає повне відновлення соціально-економічних зв'язків із тимчасово непідконтрольними територіями, а також поступову їх реінтеграцією в українській державний простір. Прогнозується, що розгортання цих процесів відбуватиметься на фоні максимально ефективного впровадження усіх загальнодержавних галузевих реформ, а також управлінських рішень, що приймаються на регіональному та локальних рівнях. Реалізація цього сценарію, з одного боку, передбачатиме повне припинення бойових дій, стабілізацію суспільно-політичної ситуації, відновлення важливих господарських та соціально-економічних зв'язків, повернення під контроль української влади усієї території Донецької області, її людського та економічного потенціалу. З іншого боку, повернення територій регіону, які тривалий час були непідконтрольні українській владі, обумовить виникнення викликів, пов'язаних із необхідністю повного оцінювання економічної, соціальної та екологічної ситуації на цій території, а також вирішення питань щодо її реінтеграції до українського правового, соціально-економічного, політичного та культурного простору з метою відновлення мирного життя населення [109].

Запропоновані сценарії враховують наступні складові внутрішнього та зовнішнього середовища: суспільна ситуація навколо воєнного конфлікту на території області; впровадження загальнодержавних і галузевих реформ; ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень на регіональному та локальному рівнях; демографічні та соціально-економічні процеси, як індикатор стану регіонального розвитку. При цьому в якості базового сценарію розвитку Донеччини, що був би обраний до 24 лютого 2022 року, є другий (реалістичний), однак, у зв'язку з воєнною агресією, що розв'язала Російська федерація на території нашого регіону та країни в цілому, на жаль, залишається тільки перший (песимістичний) сценарій.

3.2 Стратегія формування регіональної інноваційної системи і фінансові інструменти її реалізації

Проблема формування регіональної інноваційної системи як основи забезпечення стійкого розвитку регіонів має важливе значення, оскільки економіка України в умовах ринкових перетворень характеризується високим рівнем нестабільності, яка пов'язана з постійною зміною не лише темпів, але і напрямів розвитку.

Ефективний розвиток регіональної інноваційної системи залежить від правильності вибору інноваційної стратегії, яка дозволяє сконцентрувати зусилля на реалізації інноваційного потенціалу регіону, і ефективного використання фінансових методів її реалізації.

Окремі підходи до визначення регіональної інноваційної стратегії, а також фінансової складової в розвитку і функціонуванні національної інноваційної системи сформульовані в роботах вітчизняних учених: Алексєєвої К. А., Гейця В. М., В., Кучерявої З. А., Федулової Л. І [110–113] та інших.

Проте проблема реалізації стратегії формування регіональної інноваційної системи в умовах панування застарілих технологічних укладів і необхідності формування елементів нових укладів за наявності дефіциту фінансових ресурсів, вимагає свого подальшого дослідження.

Мета дослідження – з'ясувати суть стратегії формування регіональної інноваційної системи і визначити особливості застосування фінансових методів її реалізації в умовах інноваційної інертності національної економіки.

У наукових дослідженнях поняття «Стратегія формування регіональної інноваційної системи» і «регіональна інноваційна стратегія» вживаються як тотожні. При цьому під регіональною інноваційною стратегією зазвичай розуміється науково обґрунтована траєкторія перспективного розвитку регіону з реальними цілями, конкретними завданнями і дієвими засобами їх досягнення. Регіональна інноваційна стратегія повинна передбачати «пріоритет інновації як системного процесу у визначенні напрямів розвитку нових секторів економіки і поступовий вивід із звернення застарілих традиційних економічних структур третього і другого технологічних укладів на началах еволюційної економіки».

Основна ідея втілення регіональної інноваційної стратегії – змінити структуру виробничого сектора регіону, підвищити конкурентоспроможність регіональної економіки шляхом поступового переходу на інноваційну основу створення і розвиток іміджу привабливого для інвестицій регіону.

У більш детальному визначенні регіональна інноваційна стратегія розглядається як узгоджені концепції, програмні напрями, основні механізми і заходи органів влади, значної частини великих регіональних компаній, середнього і малого бізнесу, наукових, проєктних і освітніх організацій, організа-

цій інфраструктури інновацій, спрямовані, за підтримки населення, на середньостроковий і довгостроковий стійкий економічний розвиток регіону шляхом масштабного системного розвитку конкурентоздатних наукомістких виробництв і формування інноваційного середовища, заснованого на нових знаннях і технологіях.

Ці поняття, на наш погляд, доречно ототожнювати з урахуванням короткострокового періоду. Проте в довгостроковому періоді вони не є однопорядковими. Стратегія інноваційного розвитку регіону є більш універсальною категорією. Вона здатна відбивати соціально-економічні і технологічні процеси, які відбуватимуться через тривалий проміжок часу, а під стратегією розвитку регіональної інноваційної системи розуміється конкретний історичний період, який включає процес заміни нині застарілих технологічних укладів новими перспективними. Для України такими застарілими укладами є другий, третій і четвертий технологічні уклади, які розвиваються одночасно. При цьому як у вітчизняній, так і зарубіжній науці усе більше затверджується точка зору, відповідно до якої формування регіональної інноваційної системи повинне здійснюватися на основі кластерного підходу.

Тому, якщо вибудовувати ієрархію цих понять, то слід зазначити, що стратегія формування РІС є конкретною історичною формою реалізації стратегії інноваційного розвитку регіону. Змістом такої стратегії є створення регіональної інноваційної системи на основі кластерного підходу

Так, один із провідних фахівців у цій сфері, Л.І. Федулова [113], відмічає, що сучасна економіка здебільшого функціонує за принципом технологічних кластерів, які забезпечують диверсифікацію виробництва, підвищення конкурентоспроможності, інноваційну спрямованість і стимулюють розвиток регіонів і територій. Недаремно в публікаціях останніх років особлива увага приділяється причинам успішного досвіду кластерів Силіконової долини, Бостона, Китаю (біотехнологія), Ірландії (інформатика), Ізраїлю (венчурне фінансування), в основу розвитку яких покладено високі технології.

Кластерний розвиток як чинник активізації регіонального економічного розвитку є характерною ознакою сучасного стану управління економічними процесами в адміністративно-територіальних утвореннях. Світовий досвід кластеризації економіки показав, що вона у вирішальній мірі впливає на процес посилення конкурентоспроможності і прискорення інноваційної діяльності. Інноваційна економіка, яка формується в Україні на сучасному етапі, орієнтується на пріоритетність розвитку кластерів, які визнані однією з ефективніших виробничих систем епохи глобалізації.

Сам кластер сьогодні розглядається як реальний економічний феномен, який має економічні параметри, географічну концентрацію і інноваційну спрямованість.

Принциповим, на наш погляд, є висновки вітчизняних фахівців у сфері кластерного розвитку, що ключовим моментом формування технологічного

кластера є не просто територіально-географічне зближення, об'єднання виробництв декількох різних галузей, між якими можлива синергія і взаємні функціональні стосунки (за типом постачальник – споживач, розроблення суміжних рішень і тому подібне), а завдання введення в практичну діяльність ряду принципово нових лабораторних технологій, дія яких заснована на новітніх фізичних принципах і ефектах. Лише на основі нових систем, які сформувалися, а також нової діяльності і практики можлива модернізація усього масиву галузей попереднього технологічного укладу.

У цьому виводі, на наш погляд, зафіксовано основне протиріччя процесу кластероутворення в умовах багатоукладної вітчизняної економіки. Йдеться про те, що в Україні має місце небажане об'єднання одночасно функціонуючих вищих і нижчих технологічних укладів, що стає причиною неефективного використання ресурсів і відбивається на архітектурі фінансових схем, де домінують нижчі уклади, зокрема: нині в Україні домінує відтворення 3-го технологічного устрою. Частково присутній 4-й устрій, що вичерпав себе в розвинених економіках у середині 1970-х років. Що стосується 5-го технологічного устрою, то на його частку доводиться тільки близько 3–5 % в загальній структурі національної економіки. Цей устрій сьогодні визначає власне постіндустріальний тип виробництва (тобто розвиток складної обчислювальної техніки, сучасного вигляду озброєнь, програмного забезпечення, авіаційної промисловості, телекомунікацій, роботобудування і нових матеріалів).

У зв'язку з цим головна мета стратегії формування регіональної інноваційної системи полягає в створенні організаційно-економічного механізму п'ятого і шостого технологічних укладів. Його основу складають інноваційно-мережеві кластери, яким властиві плоска мережева структура і рекомбінована власність.

Враховуючи необхідність прискорення економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності регіонів, основними напрямками сприяння розвитку кластерів повинні стати:

- розроблення фінансового механізму державного регулювання діяльності кластерних структур, а саме таких форм, як: цільове фінансування, надання субсидій, субвенцій, прямої фінансової допомоги та ін.;
- розширення можливих джерел фінансування кластерів, якими можуть бути засоби місцевих бюджетів, засоби венчурних фондів, інвестиції підприємств і організацій, у тому числі міжнародних, а також засобу фінансових установ-учасників кластерів.

Що стосується фінансових методів стимулювання інноваційної діяльності, то їх розділяють на два основні типи: державні і недержавні. Серед державних, у свою чергу, розрізняють прямі і непрямі. Прямі методи передбачають безпосереднє фінансування інноваційних проєктів за рахунок державного бюджету або державних позабюджетних фондів. Використання таких методів збільшує витрати бюджету. При цьому допомога спрямована на пріо-

ритетних, стратегічно важливих для держави напряму досліджень, переважно фундаментального характеру, а також на інфраструктурні проекти, закупівлю передових іноземних технологій, ліцензій і патентів, участь у міжнародних науково-технічних програмах.

Розрізняють адміністративно-відомчу і програмно-цільову форми державного типу підтримки інноваційного розвитку. Остання вважається сучаснішою і перспективнішою, оскільки дає можливість не розпиляти обмежений об'єм ; засобів між усіма інноваційними організаціями, а направляти їх на розвиток пріоритетних для держави програм інноваційного розвитку.

До непрямих фінансових методів стимулювання інноваційної діяльності відносять ті, при використанні яких зменшуються об'єми видатків з державного бюджету. Така підтримка інноваційної діяльності набуває форми податкових пільг, дозволу на застосування прискореного нарахування амортизації і тому подібне.

У світовій практиці особливо важливе місце відводиться податковим формам непрямих методів стимулювання інноваційної діяльності, які реалізуються здебільшого у вигляді податкового кредиту, податкових канікул і податкових знижок. Суть останніх полягає в тому, що підприємству дозволяють вилучити з бази оподаткування певний відсоток від суми, яку воно використовувало на інноваційну діяльність.

Наприклад, у Сінгапурі, який є інноваційним лідером свого регіону, законодавством встановлена податкова знижка в розмірі понад 100 %, тобто підприємство-інноватор має можливість вираховувати з податку на прибуток суму, яка перевищує його витрати на інноваційну діяльність

Очевидно, найбільший інтерес для України представляє досвід країн, які є лідерами у сфері інноваційного розвитку. До таких країн зараховують Фінляндію, Швецію, Швейцарію, Японію, США, Сінгапур і Ізраїль. Оскільки саме ці держави досягали найбільших успіхів, вивчення їхнього досвіду у сфері стимулювання інноваційної діяльності може виявитися найкориснішим.

Відносно конкретного поширення форм і методів фінансового стимулювання інноваційної діяльності в країнах-лідерах слід сказати, що в країнах ЄС найбільшій популярності придбали низькопроцентні кредити підприємствам. Стрімке зростання фінансових ринків змусило інвесторів шукати нові галузі для вкладання засобів, що, зокрема, зблизило представників фінансового капіталу і інноваційні підприємства. Так, до фінансування інноваційної діяльності залучилися досить нетипові для цієї галузі інвестори, такі як страхові, пенсійні і венчурні фонди. Таким чином, механізм фінансування інноваційної діяльності буде дійсно ефективним лише за умови повноцінного функціонування фінансового ринку, чого в Україні, на жаль, досі немає. Опосередкованими методами стимулювання фінансування інноваційної діяльності слід вважати заходи, спрямовані на розвиток фінансового ринку, поліпшення інвестиційного клімату в державі і забезпечення стабільності функціонування

економіки. Важливим практичним кроком повинен стати, зокрема, стимулювання вкладання засобів в інноваційну діяльність з боку інституційних інвесторів, таких як страхові, інвестиційні і пенсійні фонди.

У нашій країні з метою активізації інноваційної діяльності варто розробити і реалізувати систему заходів, спрямованих на посилення інтересу приватного капіталу відносно вкладання засобів в інноваційну діяльність. Так, на нашу думку, перспективними в цьому сенсі є інституційні інвестори, інвестиційні фонди і компанії, а також комерційні банки. Для цього необхідно створити належні умови, які стимулювали б їх до надання довгострокових кредитів підприємствам-інноваторам. Варіантом реалізації подібних заходів може стати, наприклад, зменшення податкових зобов'язань банку, який фінансуватиме інноваційну діяльність, його пільгове фінансування або ж передача йому частини прибутку у профінансованому проєкті. Одним із методів може бути зниження норми обов'язкового резервування засобів. Проте при цьому є ризик зловживань і маніпуляцій з боку банківських установ. Серед найважливіших механізмів, здатних забезпечувати інноваційні проєкти ресурсами для розвитку, варто виділити венчурне фінансування. Як приклад країн, які досягли значних успіхів в інноваційній сфері, венчурне підприємництво стає механізмом фінансування інноваційних проєктів і може наповнити ніші недофінансування НДДКР з боку держави і великих замовників. У розвинених країнах об'єми венчурного фінансування інноваційної діяльності вимірюються десятками мільярдів доларів США на рік. При цьому законодавче регулювання у сфері стимулювання розвитку венчурного бізнесу повинне зробити неможливою податкову мінімізацію з боку інвесторів, які лише з цією метою, під виглядом венчурних компаній, проводять свою діяльність.

Говорячи про непрямі методи стимулювання інноваційної діяльності, варто відмітити необхідність розроблення системи заходів, які дали б можливість ефективно регулювати на законодавчому рівні права на інтелектуальну власність. Питання дотримання патентного й авторського прав є ключовими, оскільки це зменшить потенційні ризики втрати прибутку, а отже, підвищить інтерес інвесторів до фінансування НДДКР. Враховуючи сказане, це також сприятиме розширенню співпраці вітчизняних інноваційних підприємств з їхніми іноземними партнерами, оскільки останні дістали б можливість працювати у звичному для себе законодавчому полі з питань інтелектуальної власності без ризику розголошування інформації відносно конкретних технологій. Таким чином, додатковим резервом фінансування інноваційної діяльності в Україні є розширення круга іноземних партнерів і клієнтської бази вітчизняних інноваційних установ і організацій.

Недостатнє фінансування інноваційної діяльності в Україні зумовлене цілим рядом причин: від незначного рівня державної підтримки науково-технічної діяльності в цілому і в перспективних галузях зокрема до нерозвиненості фінансових інституцій і відсутності у вітчизняних підприємців (особ-

ливо великих) стимулів до інновацій (оскільки не вичерпані інші джерела збільшення прибутковості, наприклад, можливість нехтувати екологічними нормами або збільшувати рентабельність шляхом урізування фонду оплати праці і соціальних витрат).

У цілому питання фінансування інноваційної діяльності потребує детального вивчення не лише як відокремлене явище економічного процесу, але і як складова цілісного комплексу національної інноваційної системи (НІС). При цьому дуже важливим є системний підхід до НІС як до єдиного цілого, що підлягає загальній логіці розвитку, щоб окремі законодавчі акти і конкретні дії уряду не мали суперечливого характеру.

3.3 Дослідження теоретичних основ економічної безпеки місцевих бюджетів

На сучасному етапі розвитку важливими й актуальними постають питання, пов'язані з визначенням економічної безпеки місцевих бюджетів, яка є об'єктивною передумовою їхнього соціально-економічного розвитку. Більшість досліджень стосується забезпечення економічної безпеки на загальнодержавному рівні, у той час як інтересам територіального рівня управління не приділяється достатньої уваги.

Проблеми економічної безпеки на різних рівнях бюджетної системи, досліджуються у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко, Н. А. Різник, В. Г. Ткаченко, В. І. Богачов, Є. Д. Кормішкін, О. М. Шкаріна, В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова, О. С. Шустова, А. Татаркін, О. Романова, А. Куклін, О. В. Кружкова.

Незважаючи на вагомий внесок названих вчених, існує об'єктивна необхідність встановлення взаємозв'язків економічної безпеки місцевих бюджетів і держави, що потребує удосконалення теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки місцевого бюджету у системі економічної безпеки держави.

Забезпечення економічної безпеки місцевого бюджету сприяє стабільному соціально-економічному розвитку території, гарантує бюджетну незалежність місцевим органам влади від бюджетів вищого рівня, тобто фінансової допомоги, а також гідні умови життя населення.

Необхідність формування поняття економічної безпеки місцевого бюджету викликає зацікавленість багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців.

Проте аналіз літературних джерел [114, 115] дозволяє зробити висновок, що в економічній літературі, як іноземній, так і вітчизняній, відсутня єд-

ність поглядів вчених на визначення сутності економічної безпеки місцевого бюджету, що обумовлює актуальність дослідження.

Термін «економічна безпека» можна розглядати на трьох рівнях:

- мікрорівні (індивідуальному – безпека індивідуума) – рівень економічної безпеки особистості, родини, економічних суб'єктів;
- мезорівні (територіальному – економічна безпека регіону, територій різного рівня) – рівень територіальної безпеки;
- макрорівні (глобальному – економіки держави) – рівень економічної безпеки країни.

Отже, економічна безпека місцевих бюджетів займає центральне місце в загальній системі економічної безпеки, тому що саме тут відбуваються економічні, соціальні та виробничі процеси, які визначають макропоказники держави.

Незважаючи на відносно високий рівень вивченості питань економічної безпеки, аналіз наукового матеріалу дозволив визначити, що забезпечення економічної безпеки на мезорівні відноситься до відносно нового напрямку територіального управління.

На основі аналізу досліджень багатьох зарубіжних та українських вчених, у яких сформульовано визначення поняття «економічна безпека» на територіальному рівні, можна виявити такі три класифікаційних ознаки даної категорії як:

- сукупність стану, умов і факторів (властивостей), які забезпечують стабільність, стійкість та поступальний розвиток;
- здатність створювати ефективні механізми по забезпеченню конкурентоспроможності економіки території;
- забезпеченість територій необхідними ресурсами.

Таким чином, погляди економістів на проблему визначення «економічної безпеки» на територіальному рівні не є однозначними, але у підсумку всі дослідники єдині в думці, що економічна безпека передбачає та забезпечує стабільність і стійкість його соціально-економічного розвитку у перспективі.

Враховуючи підходи до наявних тлумачень, під економічною безпекою місцевого бюджету слід розуміти стан найбільш ефективного використання його ресурсів який забезпечує та сприяє незалежному, стабільному та збалансованому соціально-економічному розвитку території.

Виходячи зі змісту поняття економічна безпека місцевого бюджету досягається за умов дотримання наступних трьох моментів, які відображають певний суттєвий аспект цієї категорії:

- збалансованості співвідношення обсягу доходної та видаткової частини місцевого бюджету;
- здатності органів місцевого самоврядування самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток території;
- належного стабільного забезпечення всіх потреб території.

Виходячи з наукових розробок проф. О. Власюка, викладених у праці «Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку», можна виділити таку класифікацію чинників впливу на економічну безпеку місцевих бюджетів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Класифікація чинників впливу на економічну безпеку місцевих бюджетів

Внутрішні чинники	Зовнішні чинники
1	2
Нормативно-законодавчі	
Повноваження місцевих органів самоврядування	Бюджетна політика (програми бюджетної політики)
Система бюджетного контролю на місцях	Механізм взаємодії органів законодавчої влади
Невизначеність у сплаті податків	Невизначеність бюджетних прав та відповідальності
Зміна ставок місцевих податків і зборів	Зміни бюджетно-податкового законодавства
Повноваження податкових органів	Структура податкових органів
Розширення бази оподаткування	Система податкового контролю
Податкове адміністрування	Податкова політика держави
Скорочення недоїмки за податками і зборами, а також заборгованості за нарахованою пенєю та штрафами	Рівень податкового навантаження на платників податків
Політичні	
Взаємодія структур влади на місцевому рівні	Взаємодія структур влади
Встановлення дипломатичних внутрішніх відносин	Діяльність політичних інститутів влади
Політична свідомість (мітинги, страйки)	Невизначеність політичних мотивів і цінностей
Політичні конфлікти між політичними лідерами	Зміна влади
Здійснювана політика території	Політична стабільність
	Політична кон'юнктура
Бюджетні ризики	
Внутрішні бюджетні ризики	Зовнішні бюджетні ризики
Податкові ризики	
Внутрішні податкові ризики	Зовнішні податкові ризики

Продовження таблиці 3.1

1	2
Соціально-демографічні ризики	
Рівень безробіття	Міграційна політика
Рівень заборгованості за пенсіями, заробітною платою, рівень соціальної допомоги	Розвиток соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я тощо)
Можливості платників податків	Економічний розвиток держави
Заборгованість заробітної платні	Неплатежі в економіці
Рівень життя населення	
Якість соціальної інфраструктури (рівень освіти, рівень медичного обслуговування тощо)	Соціальна політика держави
Міграційні процеси (коливання чисельності населення, механічний приріст)	Демографічна політика держави
Якість і кількість трудових ресурсів	
Економічні ризики	
Мікроекономічні	Макроекономічні
Транспортно-географічне положення території	Конкурентоздатність національної економіки
Рівень виробничої та невиробничої інфраструктури	Інфляційні процеси
Рівень фінансової безпеки	Національна фінансова безпека
Розвиток і забезпеченість транспортної інфраструктури	Координація зовнішніх зв'язків територій
Рівень фінансової стійкості території (рівень збалансованості бюджету)	Податковий клімат
Рівень ефективності (якості) роботи фінансових органів	Економічна стабільність
Якість управління місцевим бюджетом (обрана тактика та стратегія)	Зовнішньоекономічна політика (зовнішньоекономічне співробітництво)
Рівень виконання взаємних зобов'язань з боку місцевих органів влади	Рівень виконання взаємних зобов'язань з боку державних органів влади
Галузева спеціалізація території	Фінансова стабільність
Сезонність виробництва	Макроекономічна стабільність
Обсяг та структура імпорту та експорту	Обсяг і структура імпорту й експорту

Продовження таблиці 3.1

1	2
Рівень і динаміка чинних цін	Цінова політика
Рівень виробничої інфраструктури	Цільове фінансування
Рівень ділової активності (рівень розвитку та структури економіки території)	Детінізація економіки (величина тіньового сектору)
Ефективності (якості) роботи податкових органів (економія трудовитрат, матеріальних витрат, витрат робочого часу, результативність податкових перевірок тощо)	Конкуrentоздатність національної економіки
Рівень податкової дисципліни	Рівень корумпованості
Рівень інвестиційно-інноваційної активності	Національна економічна безпека
Фінансове становище підприємств	Структурна побудова галузей економіки

Виходячи з наведеної класифікації чинників впливу, слід зазначити, що найбільш невизначеною та необхідною умовою посилення економічної безпеки місцевого бюджету є протидія різкому зростанню тіньової економіки та корупції на різних рівнях управління.

На підґрунті аналізу наявних суперечностей у поглядах науковців на зміст «економічної безпеки» територіального рівня, доцільно окреслити такі основні принципи гарантування економічної безпеки місцевих бюджетів:

- принцип фінансової незалежності (автономії) місцевих органів самоврядування – полягає у можливості місцевої влади самостійно вирішувати питань комплексного фінансового забезпечення економічного та соціального розвитку певної території (не вдаючись до фінансової допомоги від бюджетів вищого рівня), які входять до компетенції відповідного рівня, а також оптимальному врахуванні інтересів суб'єктів господарської діяльності, населення адміністративно-територіальної одиниці та органів місцевого управління;

- принцип збалансованого управління місцевими бюджетами – означає відповідності обсягів дохідних джерел формування бюджету та видатків, які фінансуються за їх рахунок на відповідний бюджетний період;

- принцип стабільного забезпечення потреб місцевих бюджетів – полягає у належному забезпеченні територій дохідними надходженнями для покриття їхніх видаткових зобов'язань.

Метою формування належної системи економічної безпеки місцевого бюджету є підтримання стабільного рівня соціально-економічного розвитку території, а також попередження, виявлення та ліквідація (або мінімізація) внутрішніх і зовнішніх загроз у процесі захисту інтересів територіальних громад.

3.4 Фінансові інструменти забезпечення формування інноваційної системи регіону як умови його стійкого розвитку

Для ліквідації кризових явищ на державному рівні, забезпечення стабілізації та подальшого економічного зростання необхідно прискорити процес формування регіональної інноваційної системи, спрямованої на посилення ролі регіонів у забезпеченні економічного й соціального розвитку країни.

Це визначає важливість дослідження усіх його складових, де провідне місце займає фінансовий механізм. Саме фінансовий механізм з ефективною системою фінансування інновацій у регіоні дозволяє мобілізувати усі наявні джерела фінансових ресурсів на цьому рівні, що впливає на активізацію його інноваційної діяльності, підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності.

Проте чинним законодавством й дотепер чітко не визначено засад розвитку регіональної інноваційної системи (РІС), не конкретизовано її структуру. Окремі сегменти цієї системи, такі, як інституційний устрій інноваційної економіки, пріоритети науково-технологічного й інноваційного розвитку економіки, програмно-цільове фінансування науково-технологічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємництва у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій, й досі безсистемні й неузгоджені.

Наявні публікації [116–119] свідчать, що інноваційні системи регіонів належать до групи інноваційних систем мезорівня, що, у свою чергу, входять до складу відповідних інноваційних систем макrorівня та виникають у процесі інтеграції інноваційних систем мікрорівня. Під регіональною інноваційною системою (РІС) слід розуміти сукупність економічних агентів і видів діяльності, ресурсне забезпечення й інститути, а також зв'язки між ними, які важливі для підвищення ефективності інноваційного процесу в регіоні.

В Україні питанням механізму інноваційного розвитку економіки України та її регіонів, змісту, чинників формування й особливостей розвитку РІС останнім часом присвячується значна кількість досліджень, чому роботи Крупки М. І., Лапко О. О. [117, 118] та інших. Зокрема, Л. І. Федуловою [116] запропоновано й обґрунтовано комплекс організаційних механізмів формування та забезпечення результативної регіональної інноваційної системи в умовах України. Напрями досліджень стосуються окремих складових механізму, але не в повній мірі розкривається питання фінансової складової механізму інноваційного розвитку.

Метою дослідження є визначення основних складових механізму інноваційного розвитку регіону та виділення фінансової складової з подальшим уточненням класифікації фінансових інструментів, які покликані забезпечити формування інноваційної системи регіону як умови його сталого розвитку.

У наукових дослідженнях під інноваційним механізмом розуміється організаційно-економічна форма здійснення інноваційної діяльності й сприяння

її проведенню, пошуку інноваційних рішень, а також важіль стимулювання тарегулювання цієї діяльності. Він являє собою взаємозв'язок організаційного, економічного та фінансового механізму, що в цілому визначає ефективну регіональну стратегію інноваційного розвитку й забезпечує адаптацію інновацій до ринкових умов.

Організаційний механізм повинен забезпечувати появу інновацій, фінансовий механізм – створити умови для фінансування інноваційної діяльності, а економічний механізм повинен забезпечити процес комерціалізації інновацій і їхній подальший розвиток. Усі види механізму інноваційного розвитку взаємозалежні між собою й дозволяють забезпечити ефективний інноваційний процес у регіоні.

Крім того, механізм інноваційного розвитку повинен ґрунтуватися на взаємодії суб'єктів господарювання, державних владних структур та органів місцевого самоврядування, у розпорядженні яких знаходяться фінансові, матеріальні, мінерально-сировинні, інтелектуальні й інформаційні ресурси для ефективної інноваційної діяльності в регіоні. При цьому усі суб'єкти інноваційної діяльності повинні мати певний ступінь свободи з поєднанням високого рівня відповідальності в рамках визначених регіональних пріоритетів розвитку. Ефективність функціонування механізму інноваційного розвитку регіону залежить від обґрунтованого вибору інноваційних проєктів відповідно до регіональних пріоритетів, наявності джерел їх фінансування, отримання оптимальних ефектів від їх реалізації.

У свою чергу, фінансовий механізм управління інноваційним розвитком економіки у публікаціях розглядається як сукупність дій фінансових інструментів і методів як засіб реалізації фінансової політики держави, націленої на розширене відтворення інновацій в економіці.

При цьому поняття фінансових методів і важелів застосовуються у їхньому загальнозживаному розумінні.

Фінансові методи – це способи впливу фінансових відносин на економічні процеси. Усі фінансові методи підрозділяються на методи забезпечення інноваційного розвитку, що відображають способи забезпечення відповідних процесів необхідними фінансовими ресурсами, та методи регулювання інноваційного розвитку – способи цілеспрямованого впливу на хід таких процесів.

До методів фінансового забезпечення дослідники відносять бюджетне фінансування наукових досліджень, кредитування впровадження інновацій у виробництво, інвестування та самофінансування їх реалізації. До методів регулювання – планування (у тому числі і програмування) процесів інноваційного розвитку, оподаткування виробництв з метою стимулювання реалізації інновацій, відповідне кредитне регулювання та страхування.

Фінансові важелі – це інструменти, що застосовуються при використанні певного фінансового методу. У даному випадку необхідно розмежувати бюджетні, податкові й кредитні важелі, а також виділити прибуток як голов-

ний мотиваційний важіль стимулювання та інструмент оцінювання реалізації інноваційного розвитку.

Фінансові інструменти – це різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку.

Класифікацію фінансових інструментів можна проводити залежно від видів і сегментів фінансових ринків, на яких вони обертаються. Виділяють такі фінансові інструменти:

- Інструменти ринку позичкових капіталів – гроші, розрахункові документи, що знаходяться в обігу на грошовому ринку.

- Інструменти ринку цінних паперів – цінні папери, що обертаються на цьому ринку (їхній склад за видами, особливостями емісії та обігу затверджується нормативно-правовими актами).

- Інструменти валютного ринку – іноземна валюта, розрахункові валютні документи, окремі види цінних паперів, що обслуговують зазначений ринковий сегмент.

- Інструменти страхового ринку – страхові послуги, які пропонуються на продаж, тобто страхові продукти, розрахункові документи та окремі види цінних паперів, що обслуговують цей сегмент фінансового ринку.

- Інструменти ринку дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння – цінні метали (золото, срібло, платина) та камені, які купують з метою формування фінансових резервів, а також розрахункові документи і цінні папери, що обслуговують цей ринок.

- Інструменти ринку нерухомості – цінні папери та документи, що засвідчують право власності на нерухомість.

Існують й інші критерії для класифікації категорії «фінансовий інструмент». Так, залежно від пріоритетної значимості, розрізняють:

- Первинні фінансові інструменти – переважно цінні папери, які характеризуються тим, що їх випустили в обіг власне первинні емітенти. Вони підтверджують прямі майнові права або відносини кредиту. До них входять акції, облігації, чеки, векселі тощо.

- Вторинні фінансові інструменти або деривативи – цінні папери, що підтверджують право або зобов'язання їх власника купити або продати первинні цінні папери, які обертаються, валюту, товари або нематеріальні активи на попередньо визначених умовах у майбутньому. Вони використовуються для проведення спекулятивних фінансових операцій та страхування цінового ризику («хеджування»).

Деривативи класифікуються залежно від складу первинних фінансових інструментів, наприклад: фондові, валютні, страхові, товарні і т. п. До них входять: опціони, свопи, ф'ючерсні і форвардні контракти.

За термінами обігу виділяють короткострокові (з періодом обігу до одного року) та довгострокові (з періодом обігу більше одного року) фінансові інструменти.

За гарантованістю рівня дохідності фінансові інструменти поділяють на:

- фінансові інструменти з фіксованим доходом. Вони характеризують фінансові інструменти з гарантованим рівнем дохідності при їх погашенні (або протягом періоду їхнього обігу) незалежно від кон'юнктурних коливань ставки позикового відсотка (норми прибутку на капітал) на фінансовому ринку;

- фінансові інструменти з невизначеним доходом. Вони характеризують фінансові інструменти, рівень дохідності яких може змінюватися залежно від фінансового стану емітента (прості акції, інвестиційні сертифікати) або у зв'язку зі зміною кон'юнктури фінансового ринку (боргові фінансові інструменти із плаваючою відсотковою ставкою, «прив'язаною» до встановленої облікової ставки, курсу певної «твердої» іноземної валюти і т. п.).

За характером фінансових зобов'язань фінансові інструменти класифікуються як:

- інструменти, наступні фінансові зобов'язання за якими не виникають (інструменти без наступних фінансових зобов'язань). Вони є, як правило, предметом власне фінансової операції, і при передачі їх покупцю не несуть додаткових фінансових зобов'язань з боку продавця (наприклад, валютні цінності, золото тощо);

- боргові фінансові інструменти. Ці інструменти, характеризуючи кредитні відносини між їх покупцем і продавцем, зобов'язують боржника погасити в передбачені терміни їхню номінальну вартість і заплатити додаткову винагороду у формі відсотка (якщо вона не входить до складу номінальної вартості боргового фінансового інструменту, який погашається). Прикладом боргових фінансових інструментів є облігації, векселі, чеки тощо;

- дольові фінансові інструменти. Вони підтверджують право їхнього власника на частку (пай у статутному фонді їхнього емітента) і на отримання відповідного доходу (у формі дивіденду, відсотка і т. п.). Дольовими фінансовими інструментами є, зазвичай, цінні папери відповідних видів (акції, інвестиційні сертифікати тощо).

За рівнем ризику виокремлюють такі види фінансових інструментів:

- безризикові фінансові інструменти. До них належать державні короткострокові цінні папери, короткострокові депозитні сертифікати найнадійніших банків, «тверда» іноземна валюта, золото та інші цінні метали й каміння, придбані на короткий період;

- фінансові інструменти з низьким рівнем ризику. До них належать, як правило, короткострокові боргові фінансові інструменти, що обслуговують ринок грошей, виконання зобов'язань за якими гарантовано стійким фінансовим станом і надійною репутацією позичальника;

➤ фінансові інструменти з помірним рівнем ризику. Вони характеризують групу фінансових інструментів, рівень ризику за якими приблизно рівний середньоринковому;

➤ фінансові інструменти з високим рівнем ризику. До них належать фінансові інструменти, рівень ризику за якими суттєво перевищує середньоринковий;

➤ фінансові інструменти з дуже високим рівнем ризику («спекулятивні»). Вони характеризуються найвищим рівнем ризику і використовуються для здійснення найризикованіших спекулятивних операцій на фінансовому ринку. Прикладом таких високоризикових фінансових інструментів є акції «венчурних» (ризикових) підприємств; облігації з високим рівнем відсотка, емітовані підприємством з кризовим фінансовим становищем; опціонні та ф'ючерсні контракти тощо.

До основних бюджетних інструментів управління інноваційним розвитком відносимо бюджетні асигнування на інноваційні цілі, дотації суб'єктам, що займаються інноваційною діяльністю.

До податкових – податки та збори, у тому числі екологічного характеру, інноваційні податкові пільги, штрафи та пені за порушення податкового законодавства.

До кредитних – кредити на інноваційні цілі, відсотки за даними кредитами, кредитне забезпечення та гарантії повернення кредитів на інноваційні цілі. Окрім традиційних джерел фінансування інноваційної діяльності, перспективним вбачається розвиток нових форм інвестицій в інновації. До таких форм необхідно віднести емісійне, зокрема облігаційне, фінансування. Суть його полягає у випуску муніципальних облігацій під конкретні інноваційні проєкти з високою надійністю отримання доходу.

До фінансово-економічних інструментів впливу на розвиток інноваційного потенціалу регіону можна віднести:

- пільгове кредитування інноваційних проєктів, що мають бути впроваджені в регіональному господарському комплексі;
- позики зі зменшеною ставкою відсотка;
- субсидії, що являють собою спеціальні виплати підприємствам, що освоюють передові зарубіжні технології;
- інвестиційні субвенції регіонам, що надаються на цілі інноваційного розвитку на безвідплатній основі.

Законом України «Про інноваційну діяльність» передбачені такі види фінансової підтримки інноваційної діяльності:

- а) повне безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) пріоритетних інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим і коштів місцевих бюджетів;

б) часткове (до 50 %) безвідсоткове кредитування (на умовах інфляційної індексації) інноваційних проєктів за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим і коштів місцевих бюджетів за умови залучення до фінансування проєкту решти необхідних коштів виконавця проєкту і (або) інших суб'єктів інноваційної діяльності;

в) повна чи часткова компенсація (за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів бюджету Автономної Республіки Крим і коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проєктів;

г) надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проєктів.

Виходячи з проведеного аналізу механізму інноваційного розвитку регіону, можна стверджувати, що в умовах економічної нестабільності важливого значення набуває пошук різноманітних фінансових інструментів, тобто саме фінансова складова механізму інноваційного розвитку з використання організаційних заходів щодо їхнього акумулювання з метою повного фінансування інноваційних проєктів у регіоні. Але потребує подальшого розвитку процес відбору інструментів фінансування регіональних інноваційних проєктів, що передбачає розроблення та реалізацію організаційних заходів і методичних підходів фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіонів.

3.5 Регіональна безпека як елемент системної фінансово-економічної безпеки України

В умовах глобалізації світової економіки та посилення залежності національних економік від світового господарства особливої гостроти набувають проблеми пошуку нових підходів до управління розвитком держави та її регіонів, які повинні забезпечити їхній сталий соціально-економічний розвиток, конкурентоспроможність, фінансову й економічну безпеку.

Глобальні фінансово-економічні впливи, конкуренція за ресурси та їхня обмеженість доводять про актуальність інноваційного шляху розвитку, коли пріоритетним завданням державної політики повинен стати розвиток інноваційного потенціалу держави та її регіонів. Регіональний аспект інноваційного шляху розвитку має суттєве значення для України, з її значною територією та відмінностями соціально-економічного розвитку окремих територій. До того ж, сучасний стан розвитку українських регіонів характеризується низкою проблем, які пов'язані з наявністю значних диспропорцій регіонального розвитку, низьким рівнем економічного розвитку та соціальної сфери в більшості

регіонів, наявністю депресивних регіонів і відсутністю у місцевих органів влади необхідних фінансових ресурсів для розв'язання місцевих проблем, забезпечення сталого розвитку територій і досягнення їхньої фінансово-економічної безпеки.

Питання інноваційного розвитку й управління інноваційними процесами, запровадження інноваційної моделі економічного розвитку досліджуються у працях В. Александрова, О. Амосова, О. Амоші, А. Власової, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Гриньова, О. Дадій, П. Друкера, Н. Краснокутської, Р. Фатхутдинові, Л. Федулової, А. Чухно, Й. Шумпетера та ін. Проблеми регіонального інноваційного розвитку та становлення регіональних інноваційних систем вивчались у працях таких науковців, як С. Архієреєв, П. Беленький, С. Біла, П. Бубенко, В. Головатюк, С. Горбалюк, І. Гагауз, І. О. Дегтярьова, М. Долішній, Я. Жаліло, В. Жук, Г. Кореняко, М. Латинін, О. Пампура, В. Панчишин, В. Соловійов, Д. Стеченко, В. Феєр, О. Шевченко та ін.

Результатами відомих наукових досліджень є вагоме теоретико-методологічне підґрунтя для формування правових, організаційних, економічних і фінансових механізмів стратегічного управління інноваційним розвитком регіону. Проте динамізм загальних соціально-економічних проблем розвитку регіонів і наявність нерозв'язаних питань регіонального інноваційного розвитку вимагають поглиблення наукових розробок. Актуальною є побудова стратегічних орієнтирів інноваційного розвитку регіонів і формування відповідних інструментів для їх досягнення.

Мета даного дослідження – на основі аналізу наукових праць з практики державної підтримки інноваційної діяльності, формування регіональних інноваційних систем визначити сучасні інструменти інноваційного розвитку регіону, застосування яких у практиці державних і регіональних органів влади дасть змогу підвищити конкурентоспроможність регіонів, ефективно використовувати їхній інноваційний потенціал, забезпечити фінансову й економічну безпеку.

Інноваційна модель розвитку економіки – це теоретичне вираження інноваційних пріоритетів, напрямів, структур, систем мотивації, стратегій, механізмів тощо, які спрямовані на формування інноваційного типу розвитку національної економіки [120, с. 59]. Економічне зростання, досягнуте на основі інноваційного розвитку, сприятиме нарощуванню економічного потенціалу держави і темпів економічного розвитку, підвищенню добробуту населення, рівня і якості його життя, сприятиме розвитку соціальної сфери, стабілізації ситуації в державі, забезпеченню її економічної й соціальної безпеки.

У науковій літературі визначені загальні риси, властиві інноваційному типу розвитку економіки: ключова роль наукових знань; висока якість освітньої системи; підтримання суспільством і державою нових ідей і технологій; запровадження інновацій різного функціонального спрямування; автоматиза-

ція та комп'ютеризація сфер виробництва й управління; реалізація комплексних програм розвитку підприємництва, регіонів; формування розвинутої інноваційної інфраструктури; ухвалення стратегічних управлінських рішень для виробництва та дифузії нововведень. Отже, інноваційна активність є визначальною характеристикою сучасних науково-технічних, виробничих, соціально-економічних й усіх суспільних процесів.

Сучасне суспільство усвідомлює роль інноваційного напрямку економічного розвитку та прагне створити необхідні умови для активізації інноваційних процесів. Проте на теперішній час інноваційна активність у нашій державі є низькою. Об'єктивну оцінку рівня інноваційного розвитку й активності інноваційних процесів в країні можливо визначити за допомогою Глобального індексу інновацій (The Global Innovation Index). На сьогодні це найбільш повний комплекс показників інноваційного розвитку країни, складений із 81 різної змінної, які детально характеризують інноваційний розвиток країн світу. Індекс розраховується як зважена сума оцінок двох груп показників: наявні ресурси і умови для проведення інновацій (Innovation Input), а також досягнуті практичні результати здійснення інновацій (Innovation Output). Таким чином, підсумковий Індекс являє собою співвідношення витрат і ефекту, що дозволяє об'єктивно оцінити ефективність зусиль з розвитку інновацій у тій чи іншій країні. У звіті 2021 року зі 132 країн світу найбільш інноваційною країною визнано Швейцарію, за нею йдуть Швеція, США, Велика Британія та Республіка Корея. Україна в Глобальному інноваційному індексі 2021 року посідає 49 місце, увійшовши до трійки країн економічної групи lower-middle income [121].

У Світовому рейтингу конкурентоспроможності – 2021 (World Competitiveness Rankings – 2021) були представлені дані 64 країн світу. Рейтинг очолили країни Європи: на першому місці – Швейцарія, на другому – Швеція, третє місце належить Данії, а четверте – Нідерландам. У свою чергу, Сінгапур, який був першим у 2019 та 2020 роках, опинився на п'ятому місці. Україна у 2021 році посіла 54-те місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності (для порівняння, у 2017 році наша країна була на 60-й позиції). Зазначимо, що визначальними факторами конкурентоспроможності стали наявність інновацій, цифровізація, підтримуюча політика та соціальна згуртованість [122].

Основними невирішеними проблемами, які перешкоджають активізації інноваційних процесів сьогодні є недосконале та нестабільне законодавче забезпечення розвитку підприємництва в цілому, у тому числі, інноваційного підприємництва, низький технологічний рівень виробництва, низька інноваційна активність суб'єктів підприємництва та нерозвиненість інноваційної інфраструктури, яка здатна створити необхідні умови для розвитку підприємництва в інноваційній сфері, слабе державне фінансування інноваційних розробок і дефіцит власних коштів підприємств на ведення інноваційної діяль-

ності, як наслідок – низькі темпи та якість розвитку економіки в цілому. Зауважимо, що згідно з п. 2 ст. 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП [123].

Поглиблений аналіз інноваційної діяльності підприємств показує, що в останні роки інноваційною діяльністю в промисловості України займалися 759 підприємств, або 16,2 % обстежених підприємств. Серед регіонів вищою за середню в Україні частка інноваційно активних підприємств була в Харківській, Тернопільській, Миколаївській, Черкаській, Кіровоградській, Івано-Франківській, Сумській, Запорізькій областях і м. Києві [123].

У розрізі видів економічної діяльності слід виокремити підприємства з виробництва основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (53,8 %), інших транспортних засобів (37,1 %), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (34,0 %), напоїв (25,9 %), електричного устаткування (25,2 %), хімічних речовин і хімічної продукції (25,0 %) [124].

Зрозуміло, що перехід до інноваційної моделі розвитку економіки держави, насамперед, передбачає розроблення ефективного виваженого правового регулювання відносин у сфері інновацій. Сучасна нормативно-правова база України стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності налічує близько 200 документів.

Зокрема, національне інноваційне законодавство включає норми Конституції України, Господарського кодексу, Закону України «Про інноваційну діяльність», Закону України «Про інвестиційну діяльність», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших нормативно-правових актів, які в сукупності визначають правові, економічні й організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямовані на підтримку розвитку економіки і територій України інноваційним шляхом. Однак, незважаючи на масштабність, чинне законодавче підґрунтя науково-технічної й інноваційної діяльності ще доволі далеке від світового рівня та вимог і дедалі більше не створює глибокого впливу на економічний, інноваційний розвиток нашої держави.

Державне регулювання інноваційної діяльності, як передбачено статтею 6 Закону України «Про інноваційну діяльність», здійснюється шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;
- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
- створення нормативно-правової бази й економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

- фінансової підтримки виконання інноваційних проєктів;
- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проєктів;
- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
- підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури [125].

Серед важливих державних заходів стосовно формування і реалізації інноваційної політики в Україні чільне місце відводиться визначенню науково-технологічних та інноваційних пріоритетів:

- освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозбережних технологій, освоєння альтернативних джерел енергії;
- освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- і суднобудування, озброєння та військової техніки;
- освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їхнє оброблення і з'єднання, створення індустрії наноматеріалів і нанотехнологій;
- технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу;
- впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики;
- широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища;
- розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки [126].

Економічна наука доводить про те, що інноваційні процеси не володіють автоматизмом дії навіть в умовах ринкових відносин. Вони потребують як макрорегулювання (на рівні держави), так і мезорегулювання (на рівні окремих регіонів) та мікрорегулювання (на рівні окремого господарського утворення).

Відзначимо, що спочатку теоретики й практики інноваційних систем зосереджували увагу здебільшого на національному рівні, не розглядаючи регіональні чинники, які впливають на інноваційну діяльність та викликають різні нові явища та процеси. У цілому, наукові дослідження свідчать, що знання та інновації тісно сконцентровані в окремих регіонах. Це пояснюється тим, що ключові елементи інноваційного процесу мають регіональний характер, а також просторова близькість прискорює появу інновацій. Найбільш ефективно використання цих ресурсів відбувається, коли суб'єкти знань і досвіду, а також суб'єкти, які передають свої знання і досвід, сконцентровані географічно [127, с. 22].

Тому з 90-х рр. XX ст. науковці наголошують на важливості локального рівня інноваційних процесів і визначають саме регіон як місце створення і стимулювання інновацій. Одним із перших учених, який у своїй статті «Регіональні інноваційні системи: конкурентна політика в новій Європі» (вийшла у світ у 1992 р.) ввів поняття регіональної інноваційної системи (РІС), був британський дослідник Ф. Кук, який є провідним вченим у питаннях формування та функціонування РІС.

Зазвичай поняття «РІС» дослідники вивчають на змістовному об'єднанні категорій «регіон», «інновація» та «система». Найчастіше регіоном називають частину території, якій притаманні однорідність за специфічними критеріями та наявність певного рівня внутрішньої близькості, та як адміністративно територіальна одиниця. Можливість активізації інноваційного процесу саме на регіональному рівні спирається на важливості географічної близькості для виробництва нових знань та ефективності їх використання в економіці.

Категорія «інновація» розглядається переважно у взаємозв'язку з процесом технологічних нововведень. Уперше цей термін був уведений у наукову сферу австро-американським економістом Й. Шумпетером, що в буквальному перекладі означає «втілення наукового відкриття, технічного винаходу в новій технології або новому виді виробу» [127, с. 28].

Сьогодні у науковій літературі існує багато підходів до визначення поняття інновації, які різняться в залежності від сфери застосування інновацій, глибини їх вивчення, тощо. Загалом інновації розглядають як об'єкт (певний інноваційний продукт, що може бути представлений у вигляді товару, послуги, технології, методу та отриманий у результаті здійснення інноваційного процесу) і як процес (сукупність дій щодо дослідження, проектування, розроблення, організації виробництва, комерціалізації і поширення нових товарів, технологій, принципів управління).

Так, проаналізувавши різні погляди вчених, В. Зянько дає таке визначення цієї економічної категорії: інновація – це результат втілення чи матеріалізації новаторської ідеї у певній предметній субстанції – продукті, технології, засобі людської діяльності чи послугі, для якої властиві нові споживчі якості, а реалізація передбачає зміну усталених, звичних способів діяльності, створення нового чи урізноманітнення старого попиту з метою отримання економічного, соціального, екологічного чи іншого ефекту [128, с. 43]. Це визначення поєднує в собі підхід до трактування сутності інновації і як об'єкту і як процесу, роблячи акцент на спрямованості її на отримання певного ефекту.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [125].

У нормативних документах також визначені об'єкти інноваційної діяльності. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність» до них належать інноваційні програми і проєкти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і перероблення; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції [125].

Тобто мова йде про впровадження різного роду інновацій у виробництво, у підприємництво, в організаційні й управлінські процеси задля забезпечення економічного зростання, отримання соціального, або іншого ефекту.

У цілому, в існуючих в українському законодавстві визначеннях інновацій акцент робиться, перш за все, на новаціях, які істотно поліпшують структуру та якість виробництва. Така трактовка, як зазначає О. Нагорна, значно звужує термін та не робить наголос на якості винаходів і перетворень, що впроваджуються у різні сфери діяльності [129, с. 112].

Що до визначення категорії «система», то, за загальною теорією систем, вона являє собою цілісність, що має певні межі та у якій наявні ієрархічні взаємозв'язки. За найбільш поширеною думкою науковців, концепція інноваційних систем передбачає, що інновація являє собою інтерактивний процес, який потребує інтенсивної співпраці між фірмами, університетами, науководослідними установами, технологічними центрами, освітніми, фінансово-кредитними установами, промисловими асоціаціями, державними установами й органами влади.

Погоджуючись з визначеннями змісту понять «регіон», «інновація» та «система», вважаємо доречним доповнити вивчення змістовної сутності РІС поняттям «інноваційний розвиток регіону». У науковій літературі існують різні погляди на визначення суті цього поняття.

Онікієнко В. В. визначає зміст інноваційного розвитку регіону як «неперервний процес якісних змін у структурі виробництва або соціальної сфери в результаті створення, застосування та розповсюдження нових знань, машин, технологій» [127].

Ланкастер К. вважає його як «неперервний процес впроваджуваних новинок, які ґрунтуються на нових інформаційних технологіях» [127].

Тихомиров С. А. визначає сутність цього поняття як «цілеспрямований і керований процес змін у різних сферах життя, спрямований на досягнення високої якості життя на території регіону, з найменшим збитком для природних ресурсів і найбільшим рівнем задоволення поточних і перспективних колективних потреб населення та інтересів держави» [127].

Попович З. робить наголос на тому, що «регіональний інноваційний розвиток становить об'єктивну необхідність для усталеного економічного зрос-

тання. Впровадження інновацій може відбуватися передусім у галузях, які відповідають поточній експортній спеціалізації країни...» [127].

Враховуючи думку вчених, вважаємо, що інноваційний розвиток регіону означає його здатність до сприйняття інноваційного шляху розвитку, відновлення на цій основі регіональної економіки, забезпечення сталого економічного розвитку й, як наслідок, підвищення рівня та якості життя його населення.

Групування елементів РІС дозволило вченим виділити її основні підсистеми. Найчастіше виділяють чотири основні підсистеми РІС:

- 1) організаційно-координаційну;
- 2) науково-освітню;
- 3) підприємницьку;
- 4) інфраструктурну [130-133].

Ці підсистеми виконують різні функції, але вони тісно взаємопов'язані між собою і є взаємодоповнюючими, а також формуються за функціональним призначенням РІС (рис. 3.2).

Визначальна роль в цій системі відводиться організаційно-координаційній підсистемі. Вона включає регіональні органи влади, які забезпечують цільову орієнтацію та координацію функціонування суб'єктів РІС, визначають цілі та заходи, пріоритети й загалом стратегію розвитку інноваційної системи регіону.

Рисунок 3.2 – Складові елементи регіональної інноваційної системи

Діяльність регіональних органів публічної влади щодо розвитку та функціонування РІС має забезпечувати створення сприятливого інвестиційного та інноваційного клімату для поліпшення рейтингу регіону та залучення інвестицій в інноваційну сферу; стимулювання міжнародного та міжрегіонального співробітництва й кооперації у сфері інновацій, застосування щодо всіх учасників РІС методів як прямого, так і непрямого стимулювання інноваційного розвитку, у тому числі підтримку науково-дослідної діяльності, яка від-

повідляє цілям розвитку регіону; підтримку розвитку високотехнологічних галузей промисловості і сфери послуг [131].

Науково-освітня підсистема РІС представлена спеціалізованими науково-дослідними інститутами, науковими центрами, навчальними закладами, а також підприємствами й організаціями регіону, які проводять науково-дослідну діяльність з метою підвищення конкурентоспроможності своєї продукції та регіону в цілому.

Підприємницька підсистема РІС передбачає безпосередньо виробництво інновацій (товарів і послуг), їх просування та реалізацію. Вона представлена суб'єктами господарювання, які за свій рахунок чи за допомогою позикових коштів впроваджують інновації; власниками інтелектуальної власності, реалізованої в процесі інноваційної діяльності (автори винаходів, промислових зразків, проєктів, установок, технологічних процесів, дизайнерів, тощо); а також інвесторами, які фінансують інноваційні проєкти (корпорації, лізингові фірми, фінансово-промислові групи тощо).

Інфраструктурна підсистема РІС передбачає трансфер і комерціалізацією інновацій, а також надання різних видів підтримки процесу розроблення та впровадження інновацій. Вона представлена сукупністю регіональних інноваційних структур: бізнес-інкубаторами, індустриальними парками, технопарками, інноваційно-промисловими комплексами, інноваційно-технологічними центрами, мережами трансферу технологій, різними асоціаціями, а також фінансовими організаціями, що включають бюджетні, інноваційні, страхові, венчурні фонди і фінансові інститути, діяльність яких сприяє розвитку інноваційного потенціалу регіону.

Як і будь яка політика держави, інноваційна політика потребує розроблення механізму її реалізації – інноваційного механізму. При цьому, інноваційний механізм розглядається нами як сукупність принципів, методів, інструментів і функцій управління інноваційними процесами, які забезпечують зростання інноваційної активності і спроможності регіону до змін. РІС передбачає використання сукупності методів, важелів, стимулів і інструментів впливу на розвиток інноваційної діяльності в регіоні, активну взаємодію усіх суб'єктів інноваційного процесу, а також раціональне та ефективне використання наявного в регіоні інноваційного потенціалу, ресурсного, науково-освітнього, кадрового потенціалу.

Отже, формування та функціонування РІС вимагає використання комплексу інструментів, які відповідатимуть функціональному змісту кожної із її підсистем: інституційних, правових, фінансових, організаційних, мотиваційних, аналітичних, інформаційних [127].

Першу групу інструментів формують інститути, які забезпечують управління інноваційною економікою регіону, підтримку реалізації інноваційних проєктів і програм:

- агенції регіонального розвитку (розроблення програмних документів розвитку регіону; інвестування власних, залучення зовнішніх ресурсів у сфері інноваційного розвитку; здійснення впливу на владні, бізнесові та наукові установи для прийняття рішень, які б сприяли інноваційному розвитку регіону; запровадження, координація та оцінювання заходів з підтримки регіонального розвитку, зокрема інноваційного);

- агенції з технологій та інновацій (надання спеціальних сервісів суб'єктам господарювання: інноваторам, галузевим регіональним структурам і громадськості, – які цікавляться наукою, інноваціями і високими технологіями; координація реалізації публічно-приватних проєктів в сфері інноваційної діяльності регіону; впровадження нових форм популяризації науки і технологічного підприємництва; сприяння розвитку попиту на високотехнологічну продукцію);

- центри трансферу технологій (посередницькі послуги на ринку об'єктів інтелектуальної власності, зокрема пошук покупців результатів науково-технічної діяльності і замовників НДДКР, власників об'єктів інтелектуальної власності з високим інтелектуальним потенціалом, компетентних виконавців НДДКР).

- науково-координаційні центри, автономні проєктні офіси (забезпечення оперативного управління масштабними інноваційними проєктами та програмами; внутрішній моніторинг інноваційних процесів; оптимізація ресурсного забезпечення інноваційної діяльності; синхронізація окремих етапів і робіт всередині інноваційних проєктів і пов'язаних інноваційних процесів).

Правові інструменти включають закони, постанови, рішення і розпорядження центральних, регіональних і місцевих органів влади щодо інноваційного розвитку; стратегії, програми та проєкти розвитку територій. Вони спрямовані на створення нормативно-правової бази, яка сприятиме розвитку інноваційної діяльності в регіоні, стимулюватиме активну взаємодію між суб'єктами РІС.

Фінансові інструменти формування і функціонування РІС передбачають використання інвестиції з державного та місцевих бюджетів, фінансів приватних інвесторів, податкові пільги, грантові програми, залучені ресурси інвестиційних, страхових, венчурних фондів, регіональних фондів розвитку, банківських та не банківських фінансово-кредитних установ, тощо.

Успішність інноваційної діяльності можливий за умови розвиненої системи фінансування, оскільки проведення ефективної інноваційної діяльності вимагає значних фінансових вкладень. За думкою науковців, низька активність новаторів в Україні, пов'язана саме з фінансовою політикою держави.

Тому у рамках РІС має бути створена взаємоузгоджена система інструментів і механізмів, які мають охоплювати венчурне фінансування, амортизаційні відрахування, пільгове кредитування тощо, різноманітні фонди (державні, кооперативні, корпоративні, університетські, наукові, благодійні, венчур-

ні фонди тощо). Аналіз світового досвіду засвідчує, що податкові стимули виявляються більш впливовими, ніж заходи прямої фінансової підтримки.

В Україні використовуються два види державної підтримки інноваційної діяльності, а саме фінансові та податкові стимули, причому останні є досить обмеженими. Зокрема, така тенденція простежувалась у США, Японії, Великій Британії, Німеччині, а також у країнах Східної Європи. У західних країнах успішно функціонують позабюджетні фонди, які поділяються на державні фонди та фонди великих наукових товариств. Англійська податкова система малим і середнім суб'єктам господарювання дає змогу знімати з оподаткованого доходу 150 % витрат на НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи), а великим – 125 % [123]. Також дозволено негайне списання капітальних інвестицій, пов'язаних із НДДКР. Австралійська податкова система також передбачає значні пільги, а саме з оподаткованого доходу можна вирахувати 150 % витрат на НДДКР. У Бельгії малі суб'єкти господарювання, які впроваджують чи реалізують інновації, отримують можливість зменшити податок на 110 %.

Таким чином, щодо податкової політики необхідно внести зміни до Податкового кодексу стосовно запровадження податкових пільг на діяльність підприємств не лише з енергозбереження, але й з виробництва інноваційної та високотехнологічної продукції загалом, визначити порядок і розмір надання податкових пільг інноваційним проектам, контроль за їх раціональним використанням і в разі нецільового використання вилучення коштів до бюджету, зменшення ставок податку на прибуток і податку на доходи фізичних осіб для цієї категорії.

В Україні існує три потенційно доступні джерела одержання фінансових ресурсів для малого підприємництва:

- Український фонд підтримки підприємництва;
- Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств;
- Державний інноваційний фонд України.

Зазначимо, що діяльність цих фондів має створити реальні умови сприяння реалізації державної політики розвитку підприємництва шляхом залучення й ефективного використання фінансових ресурсів на поворотній і безповоротній основі, фінансування цільових програм і проєктів, часткової сплати відсотків за надані підприємцям кредитів установами банків, можливості отримати освітню, консультаційну, гарантійну і, зокрема, пільгову фінансово-кредитну підтримку, участі у реалізації міжнародних договорів у частині фінансового забезпечення розвитку підприємництва в Україні.

Ще однією реальною можливістю надання фінансової підтримки підприємствам, які здійснюють інноваційну діяльність, є використання можливостей, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС щодо науко-

во-технологічного співробітництва та формування політики розвитку підприємництва й промислової політики.

У цьому ж контексті необхідно активізувати зусилля щодо участі в програмах Європейської спільноти з атомної енергії, Програмі підтримки конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу:

- EU4Business;
- Програми ЄС підтримки приватного сектору в Україні – EU SURE (EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy);
- Програма для управлінських кадрів сфери підприємництва України (Fit for partnership with Germany);
- Unlimit Ukraine by EBA – Програма розвитку та підтримки малого українського бізнес.

На наш погляд, державна має створити належні умови щодо залучення суб'єктів підприємництва до таких програм і використання можливостей отримання необхідної фінансової допомоги. Для формування РІС визначальною є діяльність економічних суб'єктів інноваційного спрямування, які забезпечують процеси створення, розповсюдження, використання наукових знань і технологій, виробництва інноваційної продукції.

Такі суб'єкти пов'язані з формуванням інноваційної інфраструктури та складають групу організаційно-економічних інструментів формування РІС:

- бізнес-інкубатори та коворкінг центри, які створюють базові умови для створення і розвитку малого інноваційного підприємництва (надання площ, забезпечення енергоресурсами, документальне і правове забезпечення нового бізнесу, постановка обліку і звітності, оподаткування і ін.);
- інноваційно-технологічні (інжинірингові) центри, що забезпечують реалізацію повного інноваційного циклу від стадії дослідно-конструкторських робіт до процесу виробництва і реалізації продукції;
- технологічні кластери, які сприяють активізації і прискоренню інноваційних процесів у технологічно пов'язаних галузях серед підприємств, розташованих, як правило, на одній території;
- наукові та технологічні парки, діяльність яких на створення умов дослідникам, науковим колективам для реалізації НДДКР на основі надання доступу до необхідного обладнання та ресурсів; виявлення результатів науково-технічної діяльності з високим комерційним потенціалом, просування їх на ринку інтелектуальних ресурсів або самостійна комерціалізація).

Наступна група інструментів формування РІС сприяє активізації інновацій шляхом забезпечення взаємодії інноваційно спрямованих підприємств між собою, з представниками органів публічної влади, науки, потенційними інвесторами та венчурними фондами тощо завдяки наданню консультаційних послуг (розроблення бізнес-планів для підприємців-початківців, супровід інноваційного проєкту на початковому етапі реалізації, пошук інвесторів для стартапу, проведення семінарів, конференцій, інших заходів) [127].

Вони складають групу організаційно-інформаційних інструментів, серед них:

- асоціації інноваційних підприємств, технологічні платформи, виставкові (експозиційні) центри, ярмарки, які сприяють трансферу результатів науково-технічної діяльності та кооперації інноваційно активних підприємств;
- інноваційно-консалтингові центри, колл-центри, які задовольняють запити інноваційно активних підприємств, розробників і споживачів інноваційних продуктів та технологій із технічних, економічних, юридичних та інших питань, пов'язаних з інноваційними процесами.

Інформаційні інституції регіону, інформаційні ресурси й інформаційно-комунікаційні технології, об'єднані в систему інформаційного забезпечення формування РІС, створюють регіональну інформаційну інфраструктуру, від ефективності якої залежить успішність формування РІС.

Формування РІС не забезпечить бажаних результатів, якщо не буде правильно обраний комплекс аналітичних інструментів, направлений на аналіз інформації щодо створення інноваційної системи регіону з метою прийняття правильних і обґрунтованих управлінських рішень усіма суб'єктами РІС. Виділяють такі аналітичні інструменти: причинно-наслідковий, системний, ситуаційний, факторний, функціональний аналізи, опитування, спостереження, бенчмаркінг та ін.

Необхідність наступних інструментів формування РІС важко переоцінити. Освітні заклади та установи, навчальні заклади регіону різних видів і рівнів, науково-дослідні організації, навчальні центри, кадрові агентства, коучинг-центри, які спрямовані на забезпечення інноваційних процесів трудовими ресурсами, а також, високо кваліфікаційними кадрами, здатними як на генерування ідей так і на управління інноваційними проектами. Зважаючи на те, що інноваційні проекти мають свою специфіку й унікальність, доцільним є залучення кваліфікованих інноваційних менеджерів, які, крім традиційних економічних знань та практичних навичок, володіють основами інженерних, технічних знань тієї галузі, де здійснюється виробництво інновації, знаннями основ патентування, захисту та комерціалізації інтелектуальної власності тощо. У цьому контексті постає питання про доцільність виокремлення спеціалізації та підготовки таких кадрів у вітчизняних вищих навчальних закладах.

Наступна група інструментів являє собою сукупність способів і форм діяльності, організаційних рішень, які регулюють процес мотивації суб'єктів до формування РІС – мотиваційні інструменти. Вони спрямовані на мотивацію упровадження інноваційної діяльності в регіоні, розвитку нових виробництва, стимулювання споживання інноваційної продукції, творчої діяльності трудових ресурсів шляхом підтримки активної взаємодії між суб'єктами РІС [127].

Усі вищезазначені інструменти формування РІС є взаємозалежними та взаємодоповнюють один одного, тому мають застосовуватися у комплексі, як

цілісний інноваційний механізм. Модель РІС для кожного регіону є особливою, тому планування її формування на початковому етапі вимагає проведення комплексного аналізу розвитку регіону, визначення пріоритетних галузей та видів діяльності, формування регіональної інноваційної політики, яка має на меті формування стратегії розвитку регіону на основі новітніх товарів і технологій. Основною метою регіональної політики у сфері формування РІС повинно бути створення умов для виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції відповідно до національних і регіональних пріоритетів, підвищення рівня життя населення, досягнення економічного зростання, розвиток науки, соціальної сфери шляхом об'єднання зусиль суб'єктів підсистем РІС на основі їх взаємовигідного партнерства. Створення та втілення такої інноваційної системи на рівні регіону має надати можливостей щодо реалізації сталого розвитку економіки регіону та забезпечення його фінансово-економічної безпеки. Подальші дослідження мають бути спрямовані на дослідження ефективності механізмів формування та функціонування РІС.

3.6 Діагностика стану економічної безпеки місцевих бюджетів

Упродовж багатьох років проблема економічної безпеки територіального рівня залишається надзвичайно важливою, передусім, з точки зору забезпечення стійкого, стабільного та збалансованого розвитку місцевих бюджетів в довгостроковій перспективі.

Варіювання умов функціонування економіки місцевих бюджетів, здатність до забезпечення економічної безпеки під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників визначає рівень конкурентоспроможності територій та динаміку їх соціально-економічного розвитку.

У сучасних умовах від розв'язання питань, пов'язаних із визначенням економічної безпеки місцевих бюджетів, залежить стабілізація стану соціально-економічного розвитку території, ефективність бюджетної діяльності органів місцевого самоврядування, своєчасне та раціональне вирішення завдань і функцій, що на них покладені, прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень місцевого значення.

У даний час існує багато досліджень у сфері економічної безпеки на загальнодержавному рівні. Питанням діагностики стану економічної безпеки регіонів приділяється особлива увага, як з боку вітчизняних, так і зарубіжних науковців і вчених, серед яких слід виділити І. А. Белоусову, Н. І. Верхоглядову, І. В. Олініченко, Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко, Н. А. Різника, В. Г. Ткаченко, В. І. Богачову, Є. Д. Кормішкіна, В. І. Криленка, І. Микитюк, О. М. Шкаріну, В. С. Пономаренка, Т. С. Клебанову, Н. Л. Чернову,

О. С. Шустову, А. Татаркіна, О. Романову, А. Кукліна, О. В. Кружкову й інших [114, 134–136].

Слід зазначити, що в наявних наукових розробках висвітлюються ті чи інші аспекти формування економічної безпеки регіону як стратегічної складової забезпечення національної безпеки України. Проте існує обмежена кількість робіт, у яких розглядається оцінювання й аналіз економічної безпеки територіального рівня управління, тобто місцевих бюджетів. Саме тому детальнішого дослідження потребують питання діагностики стану економічної безпеки місцевих бюджетів, які мають різні умови соціально-економічного зростання та розвитку території.

Мета дослідження полягає у діагностиці стану економічної безпеки місцевих бюджетів і виявленні факторів, які негативно впливають на ефективність забезпечення економічної безпеки територій.

На сучасному етапі розвитку важливими й актуальними постають питання, пов'язані з визначенням економічної безпеки місцевих бюджетів, яка є об'єктивною передумовою їхнього соціально-економічного розвитку. Більшість досліджень стосується забезпечення економічної безпеки на загальнодержавному рівні, у той час як інтересам територіального рівня управління не приділяється достатньої уваги.

При діагностиці ефективності функціонування адміністративно-територіальної одиниці вживається термін «економічна безпека місцевого бюджету», під якою розуміють стан найбільш ефективного використання його ресурсів який забезпечує та сприяє незалежному, стабільному та збалансованому соціально-економічному розвитку території.

Тобто економічна безпека місцевих бюджетів є багатоаспектним явищем, яке відображає:

- збалансованість співвідношення обсягу доходної та видаткової частини місцевого бюджету;
- здатності органів місцевого самоврядування самостійно забезпечувати соціально-економічний розвиток території;
- належне стабільне забезпечення всіх потреб території.

Таким чином, слід відмітити прямий зв'язок між фінансовою стійкістю місцевого бюджету та забезпеченням економічної безпеки території, тому що фінансова сталість – це такий стан, при якому адміністративно-територіальна одиниця має бути фінансово самостійною, стабільно розвиватися, забезпечуючи та гарантуючи свою економічну безпеку в умовах додаткового рівня ризику. Без забезпечення стійкої економічної безпеки практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед органами місцевого самоврядування.

Саме тому основною метою діагностики стану економічної безпеки місцевого бюджету, з точки зору проведення порівняльної оцінки рівня його фінансової стійкості у динаміці, є визначення можливості вирішення завдань

соціально-економічного розвитку території за рахунок цільового, раціонального й ефективного використання внутрішніх наявних, потенційних резервів і додаткових джерел наповнення його дохідної частини, оптимізації їхньої структури, обґрунтованого зниження рівня видаткових зобов'язань.

Під час здійснення порівняльної діагностики стану економічної безпеки на основі використання методів якісного та кількісного аналізу фінансової стійкості місцевого бюджету повинні враховуватися такі основні принципи оцінювання:

- цілісність оцінювання. Полягає у проведенні єдиної комплексної оцінки, яка дозволяє врахувати усіх найважливіші показники та всебічно дослідити процеси та явища, що впливають на рівень економічної безпеки та соціально-економічного розвитку території;

- спряженість оцінювання. Передбачає врахування взаємопов'язаності базових показників та характеристик соціально-економічного розвитку території;

- регулярність оцінювання. Полягає у проведенні систематичного аналізу визначення поточної та довгострокової фінансової стійкості місцевих бюджетів;

- співвідношення оцінки. Передбачає відповідність системи обраних базових показників завданням й цілям аналізу, планування та прогнозування соціально-економічного розвитку території;

- інформативність оцінки. Передбачає максимально достовірне, повне та своєчасне повідомлення місцевих органів влади про результати оцінки рівня фінансової стійкості території, що надає можливість прийняти найбільш обґрунтовані й оптимальні управлінські рішення, сприяє підвищенню якості структури бюджету, а також є відправною точкою при формуванні фінансової стратегії соціально-економічного розвитку місцевого бюджету, яка впливає на розвиток подій у майбутньому.

У своїй роботі (практиці) місцеві органи самоврядування здійснюють головним чином аналіз виконання бюджетних показників. Питання ж, пов'язані з аналізом фінансового стану місцевого бюджету, оцінюванням рівня його фінансової стійкості та самостійності, залишаються без належної уваги та є недостатньо опрацьованими.

Тому необхідність проведення бюджетного аналізу полягає в тому, щоб перетворити інформацію, що являє собою фінансову звітність місцевих органів самоврядування, на таку, що є придатною для прийняття управлінських рішень.

Схему підготовки необхідної інформації для прийняття управлінських рішень можна подати таким чином (рис. 3.3). Як видно з рисунку 3.3, на початку вся необхідна для проведення бюджетного аналізу інформація:

- знаходиться та перевіряється;
- устанавлюється її відповідність звітним формам;

- установлюється правильність заповнення;
- перевіряється порівнянність показників;
- перевіряється її достовірність, повнота тощо.

Сформована інформаційна база:

- обробляється (проведення бюджетного аналізу);
- оцінюється (відбувається загальне ознайомлення);
- діагностується (оцінюється ситуація, що склалася, вивчаються умови, вплив позитивних та негативних факторів, відбувається розрахунок бюджетних коефіцієнтів тощо);
- виявляються невикористані резерви та потенційні можливості зміни соціально-економічного розвитку місцевого бюджету;
- обґрунтовуються механізми їхньої мобілізації (пошукова функція аналізу).

Рисунок 3.3 – Схема підготовки інформаційної бази для прийняття керівних рішень

Після узагальнення та систематизації результатів, що були отримані у процесі бюджетного аналізу, керівниками фінансових органів місцевого самоврядування готуються та приймаються проекти відповідних управлінських рішень, розробляються напрями або здійснюється пошук шляхів зміни фінансової стійкості місцевого бюджету, а отже й рівня його економічної безпеки.

На ефективність забезпечення економічної безпеки місцевих бюджетів негативно впливають такі фактори:

- відсутність чіткого розмежування повноважень контролю за виконанням місцевих бюджетів, а також відповідальності за виконання бюджетів між розпорядниками бюджетних коштів і державними органами влади на місцях;
- неефективне та нецільове використання бюджетних коштів;
- недостатність своєчасної достовірної та детальної інформації про стан виконання бюджету, яка необхідна для прийняття рішень щодо управління бюджетним процесом і приведення обсягів фактичних видатків бюджету у відповідність із наявними ресурсами;
- часткова невідповідність між показниками виконання місцевих бюджетів і показниками соціально-економічного розвитку території;
- низька ефективність механізмів управління коштами бюджету;
- недостатня ефективність системи управління зобов'язаннями розпорядників коштів бюджету;
- відсутність дієвої системи відповідальності за невиконання бюджету, особливо його видаткової частини, унаслідок чого обсяг недофінансованих заходів при наявності бюджетних коштів щорічно зростає;
- практика ручного управління бюджетними коштами на всіх його рівнях;
- відсутність належної узгодженості бюджетних процедур між учасниками бюджетного процесу; надмірно високе функціональне навантаження на працівників органів Державного казначейства України, яке робить фізично неможливим здійснення контролю за спрямуванням і використанням бюджетних коштів;
- відсутність у фінансовому апараті держави належної системи матеріального стимулювання.

У цілому ефективність забезпечення економічної безпеки місцевих бюджетів залежить від чіткої його організації та логічної побудови стадій і взаємозв'язків між ними.

Оцінювання ефективності забезпечення економічної безпеки місцевих бюджетів включає сукупність таких напрямів аналізу фінансової діяльності органів місцевого самоврядування:

- аналіз виконання показників надходження доходів за окремими джерелами;
- аналіз виконання плану видатків за напрямками фінансування.

Виконання місцевого бюджету за доходами означає здійснення мобілізації надходження податків, зборів і обов'язкових платежів і розподілення їх за рівнями бюджетної системи відповідно до чинного законодавства.

Доходи місцевого бюджету є джерелом, за рахунок якого здійснюється належне фінансове забезпечення першочергових заходів, пріоритетних програм подальшого розвитку галузей соціально-культурної сфери, фінансування заходів соціального захисту населення тощо.

Від рівня виконання дохідної частини місцевого бюджету (рівня належної дохідної бази, рівня мобілізації та акумулювання коштів до бюджету, дотримання податкової та фінансової дисципліни) залежать своєчасність і повнота фінансування видатків місцевих органів влади.

Розмір і цільова спрямованість видатків, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, визначається видатковою частиною місцевих бюджетів.

У свою чергу, від правильного формування видаткової частини місцевого бюджету, ефективного та раціонального її розподілу (виходячи із пріоритетів місцевого розвитку) залежить рівень економічної безпеки та соціально-економічного розвитку території.

Виконання місцевого бюджету за видатками означає фінансування видатків, передбачених у бюджеті відповідно до бюджетного розпису.

Діагностика стану економічної безпеки місцевого бюджету дозволить:

- визначити порядок виявлення додаткових джерел (резервів) формування доходів місцевого бюджету за окремими податковими та неподатковими платежами, а також загального обсягу доходів відповідно до прогнозів соціально-економічного розвитку території;
- виявити потенційні можливості органів місцевого самоврядування у формуванні додаткових доходів;
- приймати обґрунтовані керівні рішення щодо забезпечення сталого розвитку місцевого бюджету;
- визначити рівень фінансової стійкості місцевого бюджету;
- підвищити ефективність та якість управління місцевими фінансами;
- сприяти комплексному, якісному й ефективному управлінню місцевими фінансами, що значно поліпшить загальний фінансовий стан місцевого бюджету;
- визначити шляхи подальшого розвитку місцевого бюджету й обґрунтовано обрати стратегію забезпечення соціально-економічного розвитку території.

Отже, здійснення ефективного управління фінансовими ресурсами, поточне функціонування та перспективний соціально-економічний розвиток місцевого бюджету залежать від здатності органів місцевого самоврядування самостійно фінансувати свою діяльність, тобто від його економіч-

ної безпеки, яка виступає основою взаємовідносин між усіма рівнями бюджетної системи та займає центральне місце в системі фінансового ресурсозабезпечення території.

Однією з найбільш актуальних останніми роками залишається проблема збалансування бюджетів усіх рівнів, а також забезпечення видатків, що постійно зростають, відповідними доходами.

Зростання дії дестабілізувальних факторів призводить до поглиблення диспропорцій у рівнях економічної безпеки та соціально-економічного розвитку місцевих бюджетів.

У цілому ефективність управління місцевим бюджетом та забезпечення економічної безпеки території залежить від чіткої організації та логічної побудови обґрунтованої системи місцевої бюджетної політики в умовах трансформації економіки України.

В основі побудови бюджетної політики на місцевому рівні лежить система взаємозв'язаних стратегічних і тактичних цілей і завдань, які полягають у забезпеченні розвитку фінансового потенціалу територіальних утворень, підвищення соціальних стандартів рівня життя населення, забезпеченні збалансованості доходів і видатків місцевих бюджетів, ефективному та раціональному використанні фінансових ресурсів, особливо в умовах їхнього дефіциту.

Таким чином, економічна безпека місцевого бюджету має бути цілеспрямована на створення необхідних та бажаних передумов для піднесення рівня фінансового потенціалу територій, підвищення фінансової самостійності, а також стійкого зростання бюджетних показників його соціально-економічного розвитку в поточному періоді та на довгострокову перспективу.

Отже, місцеві бюджети є тим необхідним фундаментом стабільності функціонування держави, зміцнення якого має відбитися на соціально-економічному розвитку усіх ланок бюджетної системи та забезпеченні економічної безпеки як на місцевому рівні, так і на макрорівні.

Забезпечення економічної безпеки місцевих бюджетів й їхньої фінансової стійкості можливе шляхом розвитку та посилення доходної бази; підвищення ефективності, раціональності й результативності використання бюджетних коштів; врахування зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на стан адміністративно-територіальних одиниць.

Таким чином, для досягнення фінансової стійкості та стабільності розвитку місцевих бюджету ключовим завданням для органів місцевої влади є підтримка сталого рівня економічної безпеки території.

ВИСНОВКИ

1. У результаті проведеного дослідження уточнено перелік функцій і завдань управління персоналом на великому промисловому підприємстві, який включає весь ряд функцій управління (прогнозування, планування, організація, контроль, аналіз, облік, регулювання) єдиним взаємопов'язаним комплексом процесів у сфері управління персоналом. Узагальнюючи розробки зарубіжних й українських науковців та результати наявної практики роботи великих промислових підприємств, можна назвати такі шляхи вдосконалення управління персоналом: забезпечення умов професійного розвитку персоналу; удосконалення системи організації нормування й оплати праці; поліпшення умов, охорони та безпеки праці; розвиток соціально-трудових відносин та організаційної культури в умовах цифровізації економіки; забезпечення соціальної захищеності; підвищення ефективності роботи з молоддю.

2. Розроблена авторська методика дозволяє, окрім внутрішніх загроз фінансовій безпеці, врахувати також і зовнішні фактори. З метою зменшення загроз фінансовій безпеці підприємств машинобудівної та металургійної галузі необхідне розроблення дієвого механізму планування та прогнозування діяльності на підприємствах, що враховуватиме вплив зовнішнього та внутрішнього середовища.

3. Сучасні умови господарювання вимагають від підприємств постійної уваги до управління інноваційними процесами, що зумовлює актуальність розроблення концепції, яка відповідала би як вимогам сучасного менеджменту, так і умовам економічного середовища, що постійно і швидко змінюється, особливо стосовно сфери інновацій. Такою концепцією може слугувати концепція контролінгу, на засадах якої пропонується реалізація субсистеми контролінгу інновацій на вітчизняних підприємствах. У результаті аналізу різних підходів до визначення функціонального кола поняття «контролінг інновацій» пропонується розглядати контролінг інновацій як сервісну функцію відносно системи інноваційного менеджменту, що передбачає, перш за все, координаційну, аналітичну, методичну функції, а також функцію інформаційного забезпечення інноваційних процесів на підприємстві.

4. Розроблена загальна модель бюджетування і бюджетного контролю відбиває послідовність етапів складання різних функціональних бюджетів, а також розкриває зв'язки, що поєднують бюджети та джерела інформації із різних контурів спостереження, які мають використовуватись під час їх складання. Плани розробляються в щомісячному розрізі та в розрізі центрів відповідальності. Контроль на початкових етапах рекомендується проводити як мінімум раз на місяць. Тоді можна буде заздалегідь спрогнозувати, чи будуть

виконані бюджети на кінець звітної періоду, і розробити коригувальні заходи в разі необхідності (чіткі функціональні зв'язки різних бюджетів дозволяють швидко локалізувати «вузькі місця»). Бюджетний контроль можна структурувати таким чином: облік та інтерпретація виконання бюджетів за підрозділами (щомісячно); аналіз відхилень; визначення причин відхилень; заходи з коригування в разі суттєвих відхилень, що мають характер тенденції.

5. Аналіз діяльності підприємства та визначення сталості його позиції є дуже важливою складовою загального механізму впровадження та управління сталим розвитком підприємства. Для розроблення стратегії, орієнтованої на загальноприйняту концепцію, поточний стан підприємства має постійно піддаватися ретельному аналізу зіставлення основних характеристик з умовами сталого розвитку, наскільки далекою є відстань до наміченої стратегічної мети. У процесі оцінювання діяльності для визначення стану підприємства обов'язковим є вивчення його внутрішніх параметрів, де пріоритетами виступають розвиток людського капіталу, інноваційна направленість, турбота про навколишнє середовище та раціональне використання природних ресурсів. Неможливим є сталий розвиток також і без аналізу його взаємовідносин зі стейкхолдерами, які мають ґрунтуватися на довірливій, стабільній і стійкій основі. Тільки синтез цих двох складових оцінки діяльності може представити повноцінну картину сталого розвитку у його світовому та загальноприйнятому розумінні.

6. Виокремлені пріоритетні напрями адаптації іноземного досвіду безумовно можуть бути успішно імплементовані у вітчизняних умовах лише у випадку збалансованих підходів й відповідного прогнозування ймовірних результатів від впровадження у довгостроковій перспективі. Попри певні ризики, на наш погляд, на інституційному рівні в Україні важливим є концептуальне розуміння необхідності цих та інших заходів задля недопущення відставання країни за рівнем економічного розвитку та збереження потенціалу суб'єктів малого підприємництва, як основи успіху у випадку повноцінного членства країни у ЄС. Водночас, це формує перспективи для продовження наукових розвідок у частині оцінювання ризиків залучення фінансових ресурсів із диверсифікованих джерел і вирішення проблеми гарантування економічної безпеки України.

7. У результаті проведеного дослідження можна зробити ряд висновків: механізм формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку можна розглядати як окрему галузь комплаєнсу, що відповідає за мінімізацію комплаєнс-ризиків кредитних операцій, з використанням нововведень, які гарантують задоволення нових чи підвищених потреб клієнтів і банку; періоди реалізації інноваційної кредитної політики і використання системи комплаєнс-контролю складають один рік, що дає можливість здійснювати узго-

дженість дій у часі; використання децентралізованого підходу до організаційної побудови системи комплаєнс-контролю дозволить мінімізувати накладні витрати банку й отримати додатковий економічний ефект від впровадження інноваційної кредитної політики в запланованому обсязі; створення системи комплаєнс-контролю за дотриманням необхідної кваліфікації і відповідності особових характеристик кредитних експертів при здійсненні своєї професійної діяльності сприятиме мінімізації втрат пов'язаних із суб'єктивними причинами і створенню позитивного іміджу банку.

8. Цифрова трансформація є невід'ємною частиною змін, що відбуваються в територіально-економічних системах. Вплив цифровізації на економіку й інвестиційну привабливість територіально-економічних систем зростає в сучасних умовах, оскільки впровадження інформаційно-комунікаційних технологій є пріоритетом державної політики. Для об'єктивного ранжирування територіально-економічних систем за рівнем цифрового потенціалу й оцінювання впливу цифровізації на інноваційно-інвестиційну активність необхідно враховувати цифрові фактори, які групуються за трьома напрямками: інформаційно-комунікаційна інфраструктура, цифрове управління і цифрової бізнес. При розробленні підходу до оцінювання цифрового потенціалу територіально-економічних систем важливим є використання кореляційного аналізу для обґрунтування впливу сформованої системи статистичних показників, що враховуються в його складі потенціалу, на рівень інновацій та інвестицій у розвиток територіально-економічних систем.

9. Згідно з новою методикою оцінювання ліквідності здійснюється за допомогою двох показників: а) коефіцієнт покриття (ліквідність третього ступеню) – характеризує спроможність підприємства покривати поточні зобов'язання оборотними активами. Показує, у скільки разів поточні активи позичальника перевищують його короткострокові зобов'язання, і надають загальну уяву про стан ліквідності позичальника. При цьому ліквідність коливається за галузями економіки і залежать від структури і якості поточних активів позичальника; б) проміжний коефіцієнт покриття – показує спроможність підприємства розрахуватися за поточними зобов'язаннями високоліквідними активами (монетарними) оборотними активами. Представлена методика буде торкатися підприємств, які потрапили до окремих груп. Згідно з отриманими даними за наявності дебіторської заборгованості за розрахунками з бюджетом буде відбуватися підвищення показника, у випадку її відсутності він не буде впливати на інтегрований показник фінансового стану позичальника.

10. Запропоновані сценарії враховують такі складові внутрішнього та зовнішнього середовища: суспільна ситуація навколо воєнного конфлікту на території області; впровадження загальнодержавних і галузевих реформ; ефективність прийняття та реалізації управлінських рішень на регіональному та

локальному рівнях; демографічні та соціально-економічні процеси як індикатор стану регіонального розвитку. При цьому в якості базового сценарію розвитку Донеччини, що був би обраний до 24 лютого 2022 року, є другий (реалістичний), однак, у зв'язку з воєнною агресією, що розв'язала Російська федерація на території нашого регіону та країни в цілому, на жаль, залишається тільки перший (песимістичний) сценарій.

11. Недостатнє фінансування інноваційної діяльності в Україні зумовлене цілим рядом причин: від незначного рівня державної підтримки науково-технічної діяльності в цілому і в перспективних галузях зокрема до нерозвиненості фінансових інституцій і відсутності у вітчизняних підприємців (особливо великих) стимулів до інновацій (оскільки не вичерпані інші джерела збільшення прибутковості, наприклад, можливість нехтувати екологічними нормами або збільшувати рентабельність шляхом урізування фонду оплати праці і соціальних витрат). Загалом питання фінансування інноваційної діяльності потребує детального вивчення не лише як відокремлене явище економічного процесу, але і як складова цілісного комплексу національної інноваційної системи (НІС). При цьому дуже важливим є системний підхід до НІС як до єдиного цілого, що підлягає загальній логіці розвитку, щоб окремі законодавчі акти і конкретні дії уряду не мали суперечливого характеру.

12. Метою формування належної системи економічної безпеки місцевого бюджету є підтримання стабільного рівня соціально-економічного розвитку території, а також попередження, виявлення та ліквідація (або мінімізація) внутрішніх і зовнішніх загроз у процесі захисту інтересів територіальних громад.

13. Виходячи з проведеного аналізу механізму інноваційного розвитку регіону, можна стверджувати, що в умовах економічної нестабільності важливого значення набуває пошук різноманітних фінансових інструментів, тобто саме фінансова складова механізму інноваційного розвитку з використання організаційних заходів щодо їх акумулювання з метою повного фінансування інноваційних проєктів у регіоні. Але потребує подальшого розвитку процес відбору інструментів фінансування регіональних інноваційних проєктів, що передбачає розроблення та реалізацію організаційних заходів і методичних підходів фінансового забезпечення інноваційного розвитку регіонів.

14. Інструменти формування регіональної інноваційної системи (РІС) є взаємозалежними та взаємодоповнюють один одного, тому мають застосовуватися у комплексі, як цілісний інноваційний механізм. Модель РІС для кожного регіону є особливою, тому планування її формування на початковому етапі вимагає проведення комплексного аналізу розвитку регіону, визначення пріоритетних галузей і видів діяльності, формування регіональної інноваційної політики, яка має на меті формування стратегії розвитку регіону на основі

новітніх товарів і технологій. Основною метою регіональної політики у сфері формування РІС повинно бути створення умов для виведення на ринок конкурентоспроможної інноваційної продукції відповідно до національних та регіональних пріоритетів, підвищення рівня життя населення, досягнення економічного зростання, розвиток науки, соціальної сфери шляхом об'єднання зусиль суб'єктів підсистем РІС на основі їхнього взаємовигідного партнерства. Створення та втілення такої інноваційної системи на рівні регіону має надати можливості реалізації сталого розвитку економіки регіону та забезпечення його фінансово-економічної безпеки. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення ефективності механізмів формування та функціонування РІС.

15. Забезпечення економічної безпеки місцевих бюджетів й їхньої фінансової стійкості можливе шляхом розвитку та посилення доходної бази; підвищення ефективності, раціональності й результативності використання бюджетних коштів; врахування зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на стан адміністративно-територіальних одиниць. Таким чином, для досягнення фінансової стійкості та стабільності розвитку місцевих бюджету ключовим завданням для органів місцевої влади є підтримка сталого рівня економічної безпеки території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kudray L. M. Global trends in managing change / Kudray L. M., Kleiner B. H. // *Industrial Management*. – 1997. – № 3, May–June. – P. 14–22.
2. Anderson D. Beyond change management: advanced strategies for today's transformational leaders / Anderson D., Anderson L. – San Francisco : Pfeiffer, 2001. – 272 p.
3. Reiss M. Change Management: A Balanced and Blended Approach / Reiss M. – Berlin : Books on Demand GmbH, 2012. – 356 p.
4. Passenheim O. Change Management / Passenheim O. – London : Ventus Publishing ApS, 2010. – 50 p.
5. Holland D. Change Management: the New Way: Easy to Understand; Powerful to Use / Holland D., Salvo D. – Bloomington : Xlibris Corporation, 2012. – 286 p.
6. Гринько Т. В. Організаційні зміни на підприємстві в умовах його інноваційного розвитку / Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З. // *Економічний часопис* – XXI. – 2015. – № 1–2(2). – С. 51–54.
7. Ковальов В. М., Яковлева Ю. В. Інтегральна оцінка методів економічного управління підприємствами і персоналом / Ковальов В. М., Яковлева Ю. В. // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2012. – № 2(18). – С. 84–89.
8. Бауліна Т. В. Управління процесом організаційних змін підприємств в умовах перехідної економіки : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами / Бауліна Т. В. ; Міжнародний науково-технічний ун-т. – Київ, 2004. – 20 с.
9. Тимків О. Сутність та зміст управління змінами в діяльності підприємств / Тимків О. // *Економіка та суспільство*. – 2024 – (№ 59). – DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-156>.
10. Чернявська І. М. Управління організаційними змінами на машинобудівному підприємстві : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Чернявська І. М. ; Дніпропетровський ун-т імені Альфреда Нобеля. – Дніпропетровськ, 2013. – 22 с.
11. Беляєва Н. Є. Управління організаційними змінами підприємства : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Беляєва Н. Є. ; Харківський нац. економічний ун-т. – Харків, 2009. – 20 с.
12. Серебряк К. І. Управління організаційними змінами – необхідна умова забезпечення розвитку підприємства / Серебряк К. І. // *Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*. – 2016. – № 6(230). – С. 135–138.

13. Залознова Ю. С. Формування та розвиток системи управління персоналом вугільних шахт : монографія / Залознова Ю. С. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2010. – 444 с.
14. Любимова К. О. Світовий досвід професійного навчання персоналу підприємств / Любимова К. О. // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 3–4. – С. 58–61.
15. Пуховська Л. П. Професійний розвиток персоналу підприємств у країнах Європейського Союзу / Л. П. Пуховська, А. О. Ворначев, С. О. Леу ; за наук. ред. Л. П. Пуховської. – Київ : ІПТО НАПНУ, 2015. – 176 с.
16. Popova N. Personnel development at enterprises with regard to adaptation to the VUCA-world / Popova N., Shynkarenko V. // Економічний часопис – XXI. – 2016. – № 1–2. – С. 88–91.
17. Амоша О. І. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / Амоша О. І., Новікова О. Ф. // Держава і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 122–127.
18. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки) : монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та інші ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
19. Дейч М. Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект : монографія / Дейч М. Є. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 352 с.
20. Залознова Ю. С. Розвиток персоналу підприємств на засадах соціальної відповідальності: міжнародний досвід і національна практика / Залознова Ю. С. // Бізнес Інформ. – 2016. – № 11. – С. 359–366.
21. Мішура В. Б. Напрями підвищення ефективності використання трудових ресурсів підприємства / Мішура В. Б., Касьянюк С. В., Петренко Ю. О. // Вісник економічної науки України. – 2019. – № 1. – С. 76–81.
22. Хандій О. О. Досвід роботи вітчизняних підприємств в умовах карантинних обмежень: соціально-трудова аспекти / Хандій О. О., Шамілева Л. Л. // Вісник економічної науки України. – 2020. – № 2(39). – С. 89–94. – DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\)](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39)). – С. 89–94.
23. Єлецьких С. Я. Підходи до управління стійким розвитком підприємства в умовах кризи / Єлецьких С. Я. // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 1(45). – С. 83–89.
24. Єлецьких С. Я. Інноваційні методи управління персоналом на підприємстві. Інституціональний вектор економічного розвитку / Єлецьких С. Я. // 36. наук. праць МІДМУ «КПУ». – Мелітополь : Вид-во КПУ, 2015. – Вип 8 (1). – С. 43–50.
25. Єлецьких С. Я. Стратегічні аспекти управління персоналом на підприємстві / Єлецьких С. Я. // Научный Вестник ДГМА : сб. науч. трудов. – Краматорск, 2015. – № 2(17Е). – С. 218–224.

26. Єлецьких С. Я. Персонал як стратегічний ресурс інноваційного підприємства / Єлецьких С. Я. // Научный Вестник ДГМА : сб. науч. трудов. – Краматорск, 2015. – № 3(18Е). – С. 279–284.
27. Єлецьких С. Я. Внутрішня структура механізму управління стійким розвитком підприємства / Єлецьких С. Я. // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 3(45). – С. 183–188.
28. Каїра З. С. Системи управління трудовим потенціалом в логістичних операціях промислового підприємства / Каїра З. С., Єлецьких С. Я., Свинаренко Т. І. // Вісник економічної науки України. – 2018. – № 2(35). – С. 95–99.
29. Залознова Ю. С. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком організаційної культури підприємств / Залознова Ю. С., Трушкіна Н. В., Ринкевич Н. С. // Економічний простір : зб. наук. пр. – Дніпро: ПДАБА, 2019. – Вип. № 149. – С. 65–75. – DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/149-11>.
30. Digital Transformation Organizational Culture under Conditions of the Information Economy / Trushkina N., Abazov R., Rynkevych N., Bakhautdinova G. – Virtual Economics. – 2020. – Vol. 3. No. 1. – P. 7–38. – DOI: [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01\(1\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01(1)).
31. Трушкіна Н. В. Організаційна культура підприємства в системі корпоративної соціальної відповідальності / Трушкіна Н. В., Ринкевич Н. С. // Держава та регіони. – Сер. : Економіка та підприємництво. – 2020. – № 3. Ч. 2. – С. 14–21. – DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-3-27>.
32. Трушкіна Н. В. Маркетингова стратегія управління розвитком організаційної культури підприємств / Трушкіна Н. В., Ринкевич Н. С. // Проблеми економіки. – 2020. – № 2(44). – С. 303–311. – DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-303-311>.
33. Харчишина О. Теоретико-методичні та практичні засади управління трансформацією організаційної культури підприємств / Харчишина О., Трушкіна Н., Ринкевич Н. // Věda a perspektivy. – 2021. – № 3(3). – S. 126–146. – DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-3\(3\)-126-146](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-3(3)-126-146).
34. Харчишина О. В. Клієнтоорієнтованість як ключовий принцип трансформації організаційної культури підприємства / Харчишина О. В., Трушкіна Н. В. // Moderní aspekty vědy: XI Díl mezinárodní kolektivní monografie. – Česká republika : Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. – Str. 128–139.
35. . Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємства : дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Малик О. В. – Хмельницький, 2015. – 263 с.
36. Могиліна Л. А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Л. А. Могиліна. – Суми, 2015. – 21 с.

37. Лотоцький М. Я. Капіталізація в системі фінансової безпеки підприємств України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / М. Я. Лотоцький. – Чернігів, 2016. – 20 с.

38. Пономаренко О. Е. Формування стратегій фінансової безпеки суб'єктів господарювання промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. Е. Пономаренко – Харків, 2013. – 21 с.

39. Тимошенко К. С. Фінансовий механізм фінансової безпеки суб'єктів підприємництва : дис. канд. екон. наук : 08.00.08 / Тимошенко К. С. – Дніпропетровськ, 2015. – 310 с.

40. Петренко Л. М. Моделювання процесів управління фінансовою безпекою підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Л. М. Петренко. – Київ : Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2010. – 17 с.

41. Сусіденко О. В. Формування системи забезпечення фінансової безпеки підприємства : дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Сусіденко О. В. – Хмельницький, 2015. – 220 с.

42. Храпкіна В. Ідентифікація ризиків у системі управління фінансовою безпекою підприємства / В. Храпкіна // Економіка. – 2015. – № 1(133). – С. 42–47.

43. Єлецьких С. Я. Управління фінансовою стійкістю підприємства: функціонування та розвиток : моногр. / С. Я. Єлецьких. – Краматорськ : ДД-МА, 2010. – 180 с.

44. Єлецьких С. Я. Управління фінансово стійким розвитком підприємства : моногр. / С. Я. Єлецьких. – Краматорськ : ДГМА, 2012 – 480 с.

45. Тринька Л. Я. Фінансовий аналіз : [навчальний посібник] / Л. Я. Тринька, О. В. Іванчук (Липчанська). – К. : Алерта, 2014. – 768 с.

46. Цал-Цалко Ю. С. Фінансова звітність підприємства та її аналіз : навч. посібник / Цал-Цалко Ю. С. – 2-е вид. перероб. і доп. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 360 с. – ISBN 966-7938-80-8.

47. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / Ізмайлова К. В. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2001. – 152 с. : іл. – Бібліогр.: с. 142–144. – ISBN 966-608-112-1.

48. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за заг. ред. В. М. Бороноса. – Суми : Вид-во СумДУ, 2012. – 539 с. – URL: <http://fin.fem.sumdu.edu.ua/uk/finman2012.html> (дата звернення: 10.03.2018)

49. Контролінг : навч. посібник / Г. О. Швиданенко, В. В. Лаврененко, О. Г. Дерев'янко, Л. М. Приходько ; Мін-во освіти і науки України ; КНЕУ. – Київ : КНЕУ, 2008. – 264 с.

50. Атанас П. Й. Управлінський облік : навч. посіб. / П. Й. Атанас. – Дніпропетровськ : Центр навчальної літератури, 2006. – 440 с.
51. Яковлєв Ю. П. Контролінг на базі інформаційних технологій / Ю. П. Яковлєв. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 318 с.
52. Фінансовий менеджмент : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; (М. І. Крупка, О. М. Ковалюк, В. М. Коваленко та ін.). – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 440 с.
53. Акофф Р. Планування майбутнього корпорації : пер. з англ. / Р. Акофф. – М. : Сірін, 2002. – 256 с.
54. Корбутяк А. Г. Фінансовий контролінг : навч. посіб. / А. Г. Корбутяк, Н. І. Єрміїчук ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2017. – 159 с.
55. Зятковський І. В. Бюджет підприємства як інструмент управління фінансовими ресурсами / І. В. Зятковський // Фінанси України – 2001. – № 7. – С. 175–179.
56. Кредісов А. І. Менеджмент для керівників : навч. посіб. / А. І. Кредісов, Є. Г. Панченко, В. А. Кредісов. – К. : Знання 2004. – 556 с.
57. Орлов О. О. Планування діяльності промислового підприємства : підручник / О. О. Орлов. – К. : Скарби, 2002. – 336 с.
58. Петренко С. М. Контролінг : навч. посіб. / С. М. Петренко. – К. : Ніка-Центр, Ельга, 2003. – 328 с.
59. Плиса В. Й. Управління ризиком фінансової стійкості підприємства / В. Й. Плиса // Фінанси України – 2001. – № 1. – С. 67–72.
60. Подольчак Н. Ю. Соціально-економічна ефективність систем менеджменту підприємств / Н. Ю. Подольчак // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С. 47–56.
61. Подольчак Н. Ю. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Н. Ю. Подольчак. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 400 с.
62. Терещенко О. О. Теоретичні засади бюджетування на підприємстві / О. О. Терещенко // Фінанси України. – 2001. – № 11. – С. 17–23.
63. Адаптивне планування фінансово-господарської діяльності підприємства : монографія / С. Я. Єлецьких, Н. М. Михайличенко. – Краматорськ–Тернопіль : ДДМА, 2024. – 188 с.
64. Герчанівська С. До питання управління конкурентоспроможністю підприємства / С. Герчанівська // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 3(32). – С. 103–107 – (економіка суб'єктів господарювання).
65. Фінансовий аналіз: техніка розрахунків та моделювання економічних ситуацій : навч. посібник / І. В. Алексєєв, А. С. Мороз, Є. М. Романів, І. Б. Хома. – Львів : Бескид Біт, 2013. – 152 с.
66. Донець Л. І. Базові принципи сучасної парадигми управління конкурентоспроможністю підприємства [Електронний ресурс] / Л. І. До-

нець, А. А. Донець.. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bmnef/2012_1_2/15.pdf

67. Гевко В. І. Інноваційна політика держави як чинник соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / Гевко В. І. // Агросвіт. – 2020. – № 10. – С. 136–143. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.10.136>

68. Людвік І. І. Інноваційний розвиток України в умовах глобалізації економічного простору [Електронний ресурс] / Людвік І. І. // Держава та регіони. – 2022. – № 2 (125). – С. 36–40. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2022-2-6>

69. Global innovation index. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index>

70. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

71. Інвестиції в Естонії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://investinestonia.com/>

72. EUROPORTAL. Країни Європи. Польща. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://europortal.biz.ua/evropa/polshha/investytsii-v-polshchi.html>

73. Ципліцька О. О. Регіональна політика у країнах ЄС та інструменти забезпечення інвестиційної привабливості регіонів [Електронний ресурс] / Ципліцька О. О. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2021. – № 47-8. – С. 67–76. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-47-8>

74. Юрків Р. Р. Адаптація іноземного досвіду формування і використання фінансового потенціалу інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / Юрків Р. Р. // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 10. – С. 96–102. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.10.96>

75. Чепульченко Т. Міждержавні утворення конфедеративного типу та перспективи їх подальшого розвитку [Електронний ресурс] / Чепульченко Т., Ковалик К. // Теорія держави і права. – 2020. – № 4. – С. 268–271. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.45>

76. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою: зовнішньоекономічні аспекти : аналіт. доп. [Електронний ресурс] / [Н. Гавриленко, А. Бобровицький, М. Замікула та ін.] ; заг. ред. М. Паламарчука, Р. Юлдашева. – Київ : НІСД, 2022. – 59 с. – Режим доступу: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.16>

77. Егейська вільна економічна зона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.esbas.com.tr>

78. Гаврилюк І. Світові тенденції міжнародного руху капіталу. Економіка та суспільство [Електронний ресурс] / Гаврилюк І. // Електронний журнал. – 2024. – № 61. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-35>

79. Закон України «Про інвестиційну діяльність». Постанова ВР України № 1561-XII (1561-12) від 18.09.91. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

80. Торопченко Н. В. досвід зарубіжних країн в інвестиційному стимулюванні економічного розвитку [Електронний ресурс] / Торопченко Н. В. // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2020. – №10. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.148>

81. Карпов А. Стратегія: від розробки до реалізації [Електронний ресурс] / Карпов А. // Управління компанією. – 2011. – № 3. – Режим доступу: <http://www.manamnent.com.ua/stratgy/str138.html>

82. Нілі Е. Призма ефективності: Карта збалансованих показників для вимірювання успіху в бізнесі та керування ним : пер. з англ. / Е. Нілі, К. Адамс, М. Кенерлі. – Днепропетровськ : Баланс Клуб, 2013. – 400 с.

83. Данилін О. Комплаєнс-функція в сучасній організаціях: створення, структурування та оцінка [Електронний ресурс] / О. Данилін, Е. Пустовалова // Внутрішній контроль в кредитній організації. – 2010. – № 3 (07). – Режим доступу: <http://www.int-comp.org/attachments/Danilin-Pustovalova-Compliance-Function.pdf>

84. Правдива Л. Удосконалення корпоративного управління в банках та управління комплаєнс-ризиком / Правдива Л. // Вісник НБУ. – 2011 р. – № 7. – С. 10–13.

85. Цюцяк А. Л. Впровадження системи комплаєнс-контролю у вітчизняну систему незалежного фінансового контролю та аудиту [Електронний ресурс] / А. Л. Цюцяк, А. Л. Цюцяк // Науково-інформаційний вісник Економіка. – 2011 р. – № 3. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nivif/2011_3/30.pdf

86. Побудова системи комплаєнс-контролю в кредитній організації [Електронний ресурс] / Шалимова М. А. // Внутрішній контроль в кредитній організації. – 2010 р. – № 2 (06). – Режим доступу: <http://www.int-comp.org>

87. Постанова Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» від 28.03.2007 р. № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.22315.0>

88. Снігова О. Ю. Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні / Снігова О. Ю. // Економіка України. – 2018. – № 8. – С. 75–87.

89. Formation of a Regional Development Strategy According to the Level of Investment Activity of Enterprises / Buleev Ivan P., Bryukhovetskaya Natalya Ye., Korytko Tetyana Yu., Piletska S. T., Kruk Olena N. // Montenegrin Journal of Economics. – 2019. – Vol. 15. No. 3. – P. 113–124. – DOI: 10.14254/1800-5845/2019.15-3.8

90. Крук О. М. Процес формування інвестиційної політики підприємства / Крук О. М., Коритько Т. Ю. – Вісник ДДМА. – 2016. – №3 (39). – С. 86–91.

91. Korytko Tetyana Yu. Formation of an organizational and economic mechanism for encouraging investment activity of enterprises / Korytko Tetyana Yu., Piletska S. T. Bogutska O. // Baltic Journal of Economic Studies, – 2018. – Vol. 4. No. 5. – P. 10–17. – DOI: org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-10-17.

92. Крук О. М. Тенденції розвитку територіально-економічних систем в умовах цифровізації. Європейський вектор модернізації економіки в умовах сталого розвитку промислового регіону: монографія / Крук О. М., Коритько Т. Ю. ; під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Метеленко Н. Г. – К. : Інтерсервіс, 2021. – 378 с. (С. 105–113). – ISBN 978-966-999-209-3.

93. Семеног А. Ю. Цифрові технології в умовах формування цифрової економіки / Семеног А. Ю. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2020. – № 19. – С. 20–29.

94. Сенкевич О. Ф. Трансформація територіально-економічних систем в умовах розвитку цифрової економіки та суспільства : дис. ... канд екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Сенкевич О. Ф. ; Нац. ун-т кораблебудування ім. адм. Макарова. – Миколаїв, 2020. – 198 с.

95. Пасмор Ю. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології free science – нова парадигма відкритих інновацій. Учасники національної інноваційної системи: інституційно-функціональний аналіз в праві : монографія / Пасмор Ю. В. – Харків : Право, 2019. – С. 242–267.

96. Волкова Н. І. Особливості інноваційної кредитної політики банку / Н. І. Волкова, А. В. Гаврікова // Економіка і організація управління : збірник наукових праць. – Донецьк, 2009. – № 2 (6). – С. 21–30.

97. Васюренко О. В. Банківський менеджмент : посібник / Васюренко О. В. – К. : Видавничий цент «Академія» (Альма-матер), 2001. – 320 с.

98. Стратегія кредитного ризику комерційного банку : навчальний посібник / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. О. Великоіваненко. – Київ : Знання, 1999. – 226 с.

99. Волкова Н. І. Концепція механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку / Н. І. Волкова, А. В. Гаврікова // Финансы, учет, банки : збірник наукових праць. – Донецьк, 2010. – № 1 (16). – С. 136–144.

100. Банківський менеджмент : навч. посібник / О. А. Кириченко, І. В. Гіленко, С. Л. Роголь, С. В. Сиротян, О. К. Нємой. – К. : Знання-Прес. – 2002. – 438 с.

101. Методологія планування регіонального розвитку в Україні. Інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cg.gov.ua/web_docs/1/2014/11/docs/Methodology_of_RD_planning.pdf

102. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку розроблення Державної стратегії регіонального розвитку України і плану заходів з її реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених Стратегії і плану заходів» від 11 листопада 2015 р. № 931. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-2015-%D0%BF#n8>

103. Борисова С. Є. Конкурентні переваги регіонів України в контексті її інтеграції до світового ринку капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 / С. Є. Борисова. – Донецьк : ДНУ, 2006. – 20 с.

104. Білик Р. Р. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : 08.00.05 / Р. Р. Білик. – Львів : НАНУ ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2017. – 40 с.

105. Білецька І. І. Конкурентоспроможність в її сучасному трактуванні / І. І. Білецька // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 81–88.

106. Борисова С. Є. Формування та розвиток конкурентних переваг держав в економічному просторі Чорноморського економічного співробітництва / С. Є. Борисова // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект : збірник наукових праць. – Частина 1. – Донецьк, 2004. – С. 357–361.

107. Петрович Й. М. Стратегічне управління конкурентоспроможністю промислового підприємства : монографія / Й. М. Петрович, О. В. Кривешко, І. О. Ступак. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 228 с.

108. Борисова С. Є. Формування оптимізаційної моделі розвитку конкурентних переваг регіону в процесі інтеграції суб'єктів підприємництва до світового ринку капіталу / С. Є. Борисова, О. В. Балашова // Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал. – Одеса : ПНДІЕІ. – 2018. – № 24. – С. 38–43.

109. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/doneczka-strategiya-rozvytku-doneczkoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku.pdf>

110. Алексеева К. А. Удосконалення організаційно-економічного механізму державного регулювання інноваційної діяльності / К. А. Алексеева // Економіка та держава. 2008. – № 9. – С. 30–32.

111. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. В. М. Гейця ; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.

112. Кучерява З. А. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні [Електронний ресурс] / Кучерява З. А. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/13958>

113. Федулова Л. І. Організаційно-інституційні передумови формування технологічних кластерів як точок росту економіки України / Федулова Л. І. // Наука та інновації. – 2011. – Т. 7, № 2. – С. 25–34.

114. Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою : навч. посіб. / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – К. : КНЕУ, 2009. – 471 с.

115. Ткаченко В. Г. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформаційних процесів : монографія / за заг. ред. проф. В. Г. Ткаченко та проф. В. І. Богачева. – Рівеньки, 2007. – 356 с.

116. Федулова Л. І. Організаційні механізми формування результативної регіональної інноваційної системи / Федулова Л. І. // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 4(13). – С. 157–165.

117. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : автореферат дис. доктора екон. наук : 08.04.01 / Крупка М. І. ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 26 с.

118. Лапко О. О. Державне регулювання інноваційної діяльності: економічний механізм і його вдосконалення : автореферат дис. доктора екон. наук : 08.02.03 / Лапко О. О. ; Інститут економічного прогнозування НАН України. – Київ, 2000. – 27 с.

119. Бондарчук В. Д. Державне регулювання інноваційного розвитку регіону. – Автореферат дис. кан. наук державного управління 25.00.02 – Академія муніципального управління. – Київ, 2011. – 22с.

120. Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : навч. посібник / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулова. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 448 с.

121. Глобальний інноваційний індекс 2021. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.wipo.int/global_innovation_index/ua/2021/

122. Україна посіла 54 місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3291328-ukraina-posila-54-misce-u-svitovomu-rejtingu-konkurentospromoznosti.html>

123. Свиначенко Т. І. Формування та розвиток регіональних інноваційних систем: теорія, практика / Свиначенко Т. І., Гладкова О. В. // *Modern Economics* : електронне наукове фахове видання з економічних наук. – 2020 р. – № 20. – С. 239–245. – (ISSN 2521-6392 ; DOI: <https://doi.org/10.31521/modecon>). (Research Bible (Токіо, Японія)). Журнал індексується вільно доступною пошуковою системою Google Академія.

124. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

125. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 36. Ст. 266. (Чинний від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

126. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні : матеріали XI Міжнародного бізнесфоруму (Київ, 22 березня 2018 р.) [Електронний ресурс] / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. – 200 с. – Укр., рос. та англ. мовами. – Режим доступу: <https://knute.edu.ua/file/ODc0Mw==/53ec8a30e688165ab46cb806c8831614.pdf>

127. Горблюк С. А. Механізми формування регіональних інноваційних систем : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 «Механізми державного управління» [Електронний ресурс] / Горблюк С. А. ; Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2017. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files>

128. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку : монографія / В. В. Зянько. – Вінниця : УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2008. – 397 с.

129. Нагорна О. О. Інноваційний розвиток національної економіки: діагностика проблем, важелі активізації / О. О. Нагорна // *Фінансовий простір*. – 2014. – № 2 (14). – С. 108–113.

130. Бендасюк С. П. Формування та розвиток регіональних інноваційних систем / С. П. Бендасюк // *Культура народів Причорномор'я*. – 2014. – № 273. – С. 207–210.

131. Горблюк С. А. Сутність та ключові характеристики регіональної інноваційної системи / С. А. Горблюк // *Вісник НАДУ*. – 2014. – № 3. – С. 137–144.

132. Мартянов М. П. Регіональна інноваційна інфраструктура як один з ключових елементів регіональної інноваційної системи [Електронний ресурс] / М. П. Мартянов // *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. – 2016. – Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all.../420>

133. Інноваційна політика : навчальний посібник / за заг. ред. Б. М. Андрушківа. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-Граф», 2012. – 484 с.

134. Микитюк І. Фінансова стійкість та безпека місцевого бюджету / І. Микитюк // Вісник КНТЕУ. – 2013. – № 1. – С. 86–97.
135. Пономаренко В. С. Економічна безпека регіону: аналіз, оцінка, прогнозування / В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. Л. Чернова. – Харків ІНЖЕК, 2004. – 144 с.
136. Різник Н. А. Економічна безпека регіону та її роль у забезпеченні національної безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. А. Різник – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_1/Riznyk%20N..pdf

Наукове видання

За загальною редакцією доктора економічних наук

С. Я. Єлецьких

**ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ**

Монографія

Редагування, комп'ютерне верстання Я. О. Бершацька

62/2025. Формат 60 × 84/16. Ум. друк. арк. 8,61.
Обл.-вид. арк. 9,79. Тираж 100 пр. Зам. № 19.

Видавець і виготівник
Донбаська державна машинобудівна академія
84313, м. Краматорськ, вул. Академічна, 72.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1633 від 24.12.2003